

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

73097

TANZİMATTAN SONRA KURULAN
İLMİ CEMİYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine ATILGAN

73097

Danışman :

Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

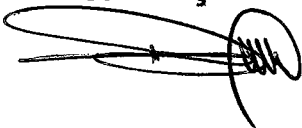
Enstitü Anabilim Dalı : TARİH

Enstitü Bilim Dalı : YAKINÇAĞ TARİHİ

Bu tez .. / .. / 19 .. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı

Jüri Başkanı

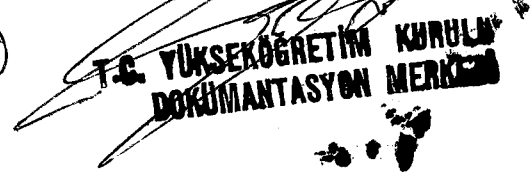
Yrd. Doç. Dr. Osman Özkul

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÖZÜRET

Jüri Üyesi

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMATTAN SONRA KURULAN İLMİ CEMİYETLER	8
I) Encümen-i Daniş.....	8
1) Kuruluşu.....	8
2) Açılış.....	12
3) Nizamnamesi.....	14
4) Yapısı ve Çalışmaları.....	22
5) Encümen-i Daniş'in Sonu.....	25
II) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye.....	28
1) XIX.yy'da Tıp Ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane.....	28
2) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu Ve Gelişimi.....	31
3) Çalışmaları Ve Sonu.....	35
III) Tercüme Cemiyeti.....	40
1) Kuruluşu Ve Üyeleri.....	40
2) Çalışmaları Ve Sonu.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMATTAN SONRA HALK EĞİTİMİ VE CEMİYETLER	46
I) Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye.....	48
1) Kuruluşu Ve Nizamnamesi.....	49
2) Cemiyetin Çalışmaları.....	53

a)Münif Paşa.....	54
b)Mecmua-i Fünun.....	57
c)Kütüphane.....	62
d)Kıraathane(Okuma Odası).....	65
3) Cemiyetin Sonu.....	67
III) Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye.....	69
1)Kuruluşu ve Çalışmaları.....	69
2) Darüşşafaka.....	72
3)Cemiyetin Sonu.....	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
CEMİYETLER VE TÜRKÇE.....	75
I) Türkçe'nin Gelişimi.....	75
II)XIX.yy'da Eğitim Bilim Ve Türkçe.....	77
III)Tanzimattan Sonra Eğitim Cemiyetler Ve Türkçe.....	81
1) Encümen-i Daniş Ve Türkçe.....	84
2)Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Ve Türkçe.....	85
3)Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Ve Türkçe.....	88
4)Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Ve Türkçe.....	93
5)Tercüme Cemiyeti Ve Türkçe.....	94
SONUÇ.....	98
KAYNAKLAR.....	102

ÖNSÖZ

Eğitim, bir milletin dünü, bugünü ve geleceği için çok önemli bir unsurdur. Çağdaşlaşma hareketleri içinde de eğitimin ayrı bir yeri vardır. XIX.yy'da Tanzimatla birlikte yeni bir dönemece giren Osmanlı Devleti, eğitimin önemini de kavramıştı.

Eğitim tarihi ile ilgili çalışmalarda alınan kararlar, açılan okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler üzerinde durulmuştur. Ancak eğitim, bilim ve kültür tarihimiz için büyük önem taşıyan ilmi cemiyetlere gerekli önem verilmemiştir. Tezimizde hepsi birlikte müstakil bir çalışmaya konu olmayan, 1839-1876 yılları arasında kurulan toplumsal beş büyük cemiyet amaçları, çalışmaları, yapıp yapamadıkları açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmalarım sırasında kendi yoğun gündemine rağmen en güzeli yakalamam için görüş ve tavsiyelerini eksik etmeyen danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tezin hazırlanışı sırasında çalıştığım Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Taksim Atatürk Kitaplığı, Bayezid Devlet Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına da teşekkür ederim. Ayrıca mezun olduğum ve şu anda görev yaptığım Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma ve her zaman beni destekleyen aileme de teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Tanzimattan sonra Batı'yla yakın ilişkiler içerisine giren Osmanlı Devleti, eğitim-bilim ve kültür alanında Batı'yı örnek almıştı. Avrupa'daki akademi geleneği Osmanlı Devleti'nde Encümen-i Daniş şekline dönüşüp diğer ilmi cemiyetler şeklinde devam etti. 1839-1876 yılları arasında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Tercüme Cemiyeti bunun ilk örnekleri oldu. Cemiyetler büyük hedeflerle yola çıktılar, bunları tam olarak yerine getiremeselerde bu geleneğin başlatıcısı olarak bazı başarılarında kazandılar.

Halka faydalı olacak ve Darülfünun'da okutulacak kitapları hazırlamakla görevli olan Encümen-i Daniş, Türkçe'nin ilk grameri sayılan "Kavaid-i Osmaniye"yi hazırladı. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, yayın organı Mecmua-i Fünun, düzenlediği konferanslar, açtığı kıraathâne (okuma odası) ve kütüphane ile halkın eğitime, batının ilim ve fenninin aktarılmasına çalıştı. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Türkçe tıp eğitimine geçilmesini başardı. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, fakir çocukların öğrenimi için Darüşşafaka'yı açtı. Tercüme Cemiyeti ise halka faydalı olacak kitapların tercümesini üzerine aldı.

Kısa ömürlü olmasına rağmen ortaya koydukları eserler, tartışmaya açtıkları konular ile kendilerinden sonrakilere örnek olmayı başardılar.

SUMMARY

The Ottoman State which began to keep their relations warm with the west, also took the west as a sample in the field of education, science and culture.

The tradition of academy in Europa was transformed to Encümen-i Daniş in the Ottoman State and continued in the form of other scientific societies.

The initial examples of these societies were *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye*, *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye* and *Tercüme Cemiyeti* which were founded between 1839-1876. These societies set out on a way with great aims but they couldn't realize them exactly. On the other hand, they gained some success as the beginners of this tradition.

Encümen-i Daniş that was in charge to prepare the books studied at *Darülfünun*, made ready the "*Kavaid-i Osmaniye*" which is accepted as the first Turkish grammar book. *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* tried hard for education of people and transferring of science to Turkey with the mediation of "*Mecmua-i Fünun*" (organ of publication), conferences, *kıraathâne* (reading room) and library. *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye* achieved to begin the education of medicine in Turkish. *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye* constructed a school called *Darüşşafaka* for education of poor boys. Finally, *Tercüme Cemiyeti* undertook the translation of books which could be useful for people.

Although these societies lived short, they accomplished to become a model for future societies with their works and subjects which they opened to dispute.

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
c.	Cilt
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
MF	Mecmua-i Fünun
Sh.	Sayfa
s.	Sayı
SMNU	Salname-i Maarif-i Nezaret-i Umumiye
TE	Tasvir-i Efkâr
TCTA	Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TKDB	Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni
TTEM	Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
TV	Takvim-i Vekayi
yay.	Yayınlayan
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Eğitim çok yönlü bir konudur. Toplum için hayati bir önem taşır. Diğer disiplinleri, alanları da yakından ilgilendirir. Dolayısıyla eğitim tarihi demek, toplumların gelişmişlik düzeyi demektir. Öyle ki ülkenin sosyal, ekonomik, politik, ticari, zirai gibi alanlardaki gelişimi eğitime dayanır. Eğitimi kişi bazında ele alırsak, kişinin kültür kazanması, kişiliğinin oluşumu, sosyalleşmesidir. Örgün ve yaygın eğitim yoluyla bunlar kazanılır. Toplum bazında ise kültür, bilgi, beceri ve değerlerin nesilden nesile geçişini sağlayan bir araçtır. Eğitim toplumların kalkınmasında bir lokomotif rolü oynar. Devlet mekanizmasını çalıştıracak kadroların sağlıklı bir şekilde yetişmesinde de eğitimin rolü çok büyüktür. Eğitim değişen koşullara ayak uydurabildiği sürece toplumu ayakta tutar. Bu fonksiyonları yerine getiremediğinde toplumun ilerlemesine engel teşkil eder. Öyle ki eğitimin görevi tam olarak anlaşılabilir , gerekli önem verilmezse toplum için yararlı bir kurum olmaktan çıkar. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI.yy'dan itibaren çöküşe yol açan sebeplerden biri de budur.

XVI.yy'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok geri olan Avrupa devletleri kitap basımı, fizik, kimya, tıp, astronomi, kozmografya da yaptıkları köklü buluşlarla, Rönesans ve Reformu da gerçekleştirerek ilerlemişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise XVI.yy'dan itibaren müsbet ilimlere karşı eğilim azalır, ilim öğretimi, ilmi eserlerin yazımında bir durgunluk başlar. Bunun sebepleri ise dönemin siyasal olayları ve padişahların tutumlarında bulunabilir. En geniş sınırlara ulaşan Osmanlı İmparatorluğu'nda üstünlük duygusuyla batıdaki gelişmelere karşı kayıtsız kalınmış bu alana ilgi gösterilmemiştir. XVII.yy'dan itibaren de medreselerde, müsbet ilimlerin ikinci plânda kaldığı, haketmeyen kişilerin müderrisliğe ve büyük makamlara atandığı görülür. Bu durumdan IV. Murad'a verdiği layiha ile ün kazanan Koçi Bey'de şikayet etmekte ve "menasib-ı ilmiye şefaitle verilmek murad değildir. Âlim hangisi ise ona gerektir"demektedir (Koçi Bey Risalesi,1972:39-43) Koçi Bey'in layihasında üzerinde durduğu bozukluklar XVII.yy'ın ikinci yarısında daha da belirginleşir. Ancak II. Viyana Kuşatması'nda uğranılan yenilgiyle Batı'ya doğru yürüyüş durur ve Batı'ya kapılar açılmaya başlanır. III. Ahmed ve Lâle Devri

ile ilk safha başlar. Batı'ya karşı gerçekleşen bu zihniyet değişikliği önemli bir belge olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin "sefaretname"sinde de görülür. Sefaretnamede Batı'nın yalnızca bir gavur ili olmadığı, orada bilim ve kültürün yükseldiği anlatılır. (Akıncı.1973:14). Bu devrin en önemli olayı ise matbaanın 1727'de Osmanlı başkentine gelmesidir . Böylece iki yüzyıllık bir gecikme ile de olsa müsbet ilimler, tarih ve lûgata ait eserler basılıp yayılma imkânı bulur. Ancak henüz Batı'yla aradaki açığın askerî düzenlemelerle kapatılabileceği görüşü hâkimdir. Bu nedenle I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde askeri ıslahatlar birbirini izler. III. Selim'e gelindiğinde "Nizam-ı Cedid" adı verilen yeni bir dönem başlar. Sadece askeri alanda değil sosyal alanda da değişiklikler yapılır. II. Mahmud'la birlikte artık devletin sırtında bir yük olan, reformların önünde engel teşkil eden Yeniçeri Ocağı tarihe karışır. Bu dönemde eğitimle ilgili de büyük gelişmeler yaşanır. İlköğretim mecburi hale getirilir. Tıphane (1827), Cerrahhane (1831), Harbiye (1834) açılır. Her alanda eleman yetiştirmeye önem verilir, sivil okullar açılır. Bunun ilk örnekleri Mekteb-i Maarif-i Adliye (1839) ve Mekteb-i Ulûmu Edebiye (1839) olur. Batı'yı yakından tanımak ve bilgi transferi yapmak üzere öğrenci gönderilir. Batı ile artan ilişkileri daha sağlıklı hale getirebilmek için Tercüme Odası (1821) kurulur. Kısa sürede amacına uygun olarak hem iç, hem dış siyasette etkili olacak kişilerin yetişmesine zemin hazırlar. Özellikle Fransızca öğretimi ve Fransız kültürünün etkisi artar. Zaten Tanzimat dönemine gelindiğinde de en büyük örnek , etki kaynağı Fransa'dır. Tanzimat, etkileri bugüne dek gelen aynı zamanda tepkilere, ikiliklere de yol açan bir harekettir. Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir düzen verilmeye çalışılır. Ama bu eski ile yeninin yanyana olduğu bir düzendir. Diğer taraftan Batılılaşmanın resmen ilânıdır. Eğitim alanında da bir ilginçlik göze çarpar. Fermanda eğitimle ilgili herhangi bir madde yoktur. Ama en önemli ve en başarılı olunan alandır. Çünkü yapılan reformların sonuca ulaşabilmesi eğitime, yetişmiş insan gücüne bağlıdır. Altyapı olmadan reformların sağlam temele oturtulması mümkün değildir. Eğitim alanındaki çalışmalarda, cahilliğin kaldırılması, halk eğitime önem verilmesini isteyen padişah Abdülmecid'in büyük rolü vardır. Padişahın direktifleriyle eğitimle ilgili çalışmaları yürütmek üzere 1845'de "Meclis-i Muvakkat" kurulur. Pek çok yeni okul açılır. 1 Eylül 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile de eğitimde kanunlaştırma hareketlerine girişilir. Eğitim konusunda

bahsettiğimiz bu gelişmeler, açılan okullar dışında bir de “ilmî cemiyetler” vardır ki tezimizin konusunu da bunlar oluşturmaktadır. Bu cemiyetler birer ilim ve kültür müessesesi olarak Batılılaşma sürecinde büyük rol oynamışlardır. Konunun ayrıntılarına geçmeden önce örnek alınan Batı'nın benzer kuruluşlarına, bunların geçmişlerine bakmak gerekir.

Bizim cemiyet olarak isimlendirdiğimiz, Batı'da ise “akademi” ismi verilen müesseselerin geçmişi çok eskilere dayanır. Akademiler, fikir ve bilim adamlarının toplanmasıyla meydana gelen topluluk veya kuruluşlardır. Akademi ismine ilk kez Atina'da rastlanır. Akedom Bahçesi adı verilen Atina yakınlarındaki ağaçlık bir yerde Eflatun talebelerine ders verirdi. MÖ.387'den Bizans İmparatoru Jüstinyen'in 529 tarihinde kapatmasına kadar bu okulun adı akademi olarak bilindi (Aktepe, 1982:22; Yıldırım, 1983:113).Yaklaşık 900 yıl sonra Rönesans'ta, Plethon'un konferanslarından ilham alan Floransa hakimi Cesimo Medici (1389-1464) ve Marsilius Ficinus'un başkanlığında yeni bir akademi kurulup, birçok hümanisti yanına aldı. Bu tarihten sonra "akademi" adı bilimsel araştırmalar yapan, sanat ve kültür problemleriyle uğraşmak üzere kurulan örgütlere verilir oldu. Fransa'da 1570'de XVIII.Charles tarafından şiir ve müzik akademisi "Acedemié de Poe'sie et de Musique", 1582'de Floransa'da İtalyanca bir lugat hazırlamak için "Academia delle Crusea",1636'da Paris'te Kardinal Rişliyö tarafından bir edebiyat akademisi olan "Academie Française"kuruldu. İlmî konularla uğraşan akademilere bir örnek de 1603'de Roma'da kurulan Galileo'nun da ilk üyelerinden olduğu "Akademia des Lincei"ydi.Yine Paris'te 1666'da kimyacı, fizikçi, astronomist, astronom ve matematikçiler “Academie des Sorences”i kurdu (Köprülü, 1968:468-469). Almanya'da kurulan akademiler içinde en eskisi ise tıp ve tabii bilimler alanında araştırma yapmak amacıyla 1652'de Schuanfurt'ta kurulan “Academié Natuare Curiosorum”du. Bunu 1751'de Albrecht Von Haller tarafından “Gelehite Gesellscheft”(bilim cemiyeti) adı ile üniversiteye bağlı Göttingen'de kurulan bir akademi izledi. Daha sonra İngiltere (1662), Berlin (1700), Upsala (1710), İspanya (1713), Petersburg (1725), Stockholm (1739) ve Münih (1759) de de çeşitli akademiler kuruldu (Temir, 1968:468-469).

Görüldüğü gibi üniversite dışında bilim akademisi kurma girişimi XVI.yy'ın ikinci yarısı ile XVII.yy'ın ilk yarısında başlar. Batı'nın bilim dili olan Latince'nin yerini ulusal diller almaya başladı ve ulusal bilim dillerinin geliştirilmesi de bilim akademilerinin uğraşlarından biri haline geldi. Osmanlı Devleti'nde de aynı yüzyılda bazı çalışmaların başladığı görülür.

Ancak Batı'da bilimin gelişmesine hizmet eden bu bilim akademileri ile Osmanlı Devleti'ndekileri aynı kefeye koymak mümkün değildir. Yine de pozitif bilimlere sahip çıkan, aydın ve hür düşünceli kişilerin bir araya gelmesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde bu anlamda ilk kez Lâle Devri'nde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın isteği ve koruyuculuğu ile 1725'de bir "İlmi encümen" kurulur. Vehbi, Nedim gibi şairler, Çelebizade İsmail Asım, Yanyalı Esad Efendi gibi tarihçi ve yazarlar, bazı bürokrat ve ulema sınıfından kişilerin de yer aldığı otuz kişilik bu kurulun görevi, İslâm tarihiyle ilgili yabancı dilde yazılan kitapları Türkçe'ye tercüme etmek olarak belirlendi. Çoğu Arapça'dan olmak üzere Aynî'nin "İkd ül-Cüman fi Tarih-i Ehl-i Zaman" isimli yirmi yedi ciltlik tarihi, Hadmir'in "Habib üs-Siyer"i, Mavkus Ahmed Dede tarafından yazılan "Cami üd-Dünel" adlı genel tarih, Semerkandlı Kemaleddin Abdürrezzak'ın "Matla Usra'deyn" adlı İlhanlı Devleti tarihi çevrildi. Bu ilmi encümen kuruluş şekli, amacı ve çalışmalarına göre bir "Tercüme Heyeti"ydi (Uzunçarşılı, 1978:152). Bunlar dönemin şartlarına göre önemli gelişmelerdir.

Aslında klâsik Osmanlı eğitim kurumları olan medreseler ve Enderun dışında camiler, tekkeler, kütüphaneler, zenginlerin ve âlimlerin konaklarında da eğitim-kültür faaliyetlerinde bulunmaktadır. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda bu şekilde yetişen pek çok kişi olmuştur. Kethüdazâde Mehmed Arif Efendi, Fehim Efendi, Tevhid Efendi, Safvet Efendi, Cevdet Paşa, Ahmed Sadık Ziver Paşa, Kabûli Mehmed Paşa, Nusret Paşa bu şekilde yetişen ünlü isimlerdendir. Bu kişiler kendileri yetiştikten sonra aynı benzer uygulamaya girişerek ders vermeye, bir araya gelerek faydalı olmaya çalışırlardı. Dersleri okutan hocalar, ulema belirli semtlerde toplanmıştı. Medresede okutulan derslerin devamı niteliğinde ki dersleri veren hocalar Fatih ve civarında; riyaziye, fen, hesap, cebir, hendese

gibi fen dersleri okutanlar Beşiktaş'ta toplanmıştır (İhsanoğlu,1987c:805). Burada konumuz açısından bizi ilgilendiren Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nden bahsedeceğiz. Ancak buradaki cemiyet ismi tezimizin konusunu oluşturan ilmi cemiyetler ile aynı anlama gelmez. Sadece ilim adamlarının oluşturduğu grup kastedilir.

İstanbul'un Beşiktaş semtinde ileri görüşlü, müspet ilimleri bilen, bu ilimlerin önemini anlayan bazı kişiler bir araya gelerek konaklarında ve evlerinde kendilerine başvuran kişilere dersler vermişlerdir. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi olarak adlandırılan bu topluluğun üyeleri; İsmail Ferruh Efendi, Şanizade Atullah Efendi, Kethüdazâde Mehmed Arif Bey, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Fehim Efendi'ydi. Topluluğun üyeleri Ferruh Efendi'nin yalısı veya Şanizâde'nin yalısında biraraya gelirlerdi. Cevdet Paşa genellikle Ferruh Efendi'nin yalısında toplanıldığını söylerken (A.Cevdet, 1301:212), M.Cevad Şanizâde'nin yalısının toplantı yeri olduğunu kaydeder (M.Cevad, 1338:69). Başkan bazı kaynaklarda (Kansu, 1930:125) Ferruh Efendi, bazı kaynaklarda (Berkes, 1978:511; Akyüz, 1994:183) Şanizâde olarak geçer. Fünunla ilgili dersleri Şanizâde, edebiyatla ilgili dersleri Ferruh Efendi okuturdu. Felsefe ve edebiyatla ilgili olarak haftada iki gün de Kethüdazâde Arif Efendi ders verirdi. Abdülkadir Bey ise ders vermeyip cemiyet işlerini yürüttü. Hatta üyelerden birisi bir memuriyetle dışarı gitse bile aidatını gönderirdi. Ayrıca cemiyet üyeleri haftada iki gün toplanarak edebiyat konuşmaları ve şiir yarışmaları düzenler, bunlardan beğenilenler "Mecmua-i Müntehebat" (Seçkin Eserler) adıyla basılırdı. Cevdet Paşa buraya bir şiir sunduğunu ve birinci seçildiğini belirtir (A.Cevdet, 1301:212). Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi diğer taraftan bir açık öğretim özelliği taşıyordu. Bilim ve edebiyata gönül veren kişiler biraraya gelerek halkı eğitmek için çalışıyorlardı. Ancak cemiyette fen ve doğa bilimleri gibi pozitif bilimlerin ve o dönemde kuşkuyla karşılanan felsefe konularının konuşulması, üyelerinin özgür davranışları bazı çevrelerce hoş karşılanmadı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında üyelerden bir bölümü aynı çevrelerce Bektaşilikle suçlanarak cemiyet dağıtıldı (Bilim, 1985:84; İhsanoğlu, 1987c: 824). Cevdet Paşa bu kişiler için "Bektaşilikle hiç taalluk ve münasebetleri yok idi. . Hatta Bektaşilere dair Saray-ı Hümayûn Camii-i Şerifi'nde akd'olunan Meclis-i Meşverette Abdülkadir Bey Bektaşiler aleyhinde atıp tutmuş ve o kadar ileri gitmiş idi ki bayağı

keramet-i evliyayı inkâr mertebesine varmış idi” (A.Cevdet, 1301:212-213) diyerek Bektaşilik ile itham edilmelerinin yanlış olduğunu belirtir. Aslında Tanzimat öncesi İslâm’a dayanan Osmanlı kültürü ile batı medeniyeti arasında sentez oluşturmaya çalışan, modern bilimin dine aykırı olmadığını ispatlamaya çalıştıklarından önemli bir rol oynamışlardır.

Tezimizde incelediğimiz şekliyle “Cemiyet” ismi ilk kez 1845’te kurulan Meclis-i Muvakkat’ın tarihsiz bir raporunda geçer (Akyüz, 1975:33). Daha sonra 11 Şubat 1851 tarihli Meclis-i Maarif-i Umumiye raporunda Encümen-i Daniş için kullanılmıştır. Encümen-i Daniş’i tezimizin konusunu oluşturan diğer cemiyetler, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Tercüme Cemiyeti izlemiştir. Bunlar 1839-1876 arası döneme damgasını vuran beş temel cemiyettir. Eğitimin devletin yeniden yapılanmasındaki önemini kavrayarak toplumsal amaçlarla ortaya çıkmışlardır. İlmî araştırmaları teşvik etmek, ilim ve fenlerin memlekete yayılmasını sağlamak ve açılacak olan Dâr-ül-fünûn’da okutulacak ders kitaplarını hazırlamak için kurulan Encümen-i Daniş, ilk gramer kitabı olan Kavaid-i Osmaniye başta olmak üzere bazı eserler ortaya koymuş en önemlisi de kendisinden sonrakilere örnek teşkil etmiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ise çıkardığı Mecmua-i Fünun isimli dergi, düzenlediği halka açık konferanslar, açtığı kütüphane ve kıraathane ile Batı ilim ve kültürünü yaymaya çalışmış, halk eğitimine önem vermiştir. Nitekim reformların uygulanması halkın benimsemesine, desteğine bağlıdır. Üçüncü cemiyetimiz Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’de buna benzer bir amaçla ortaya çıkmış esnaf çıraklarından başlayarak fakir çocuklara okuma yazma, hesap öğretmeyi, ahlâki ve sosyal terbiye vermeyi amaçlamıştı. Öyle ki açtığı Darüşşafaka faaliyetlerini bugün bile sürdürmektedir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ise yabancı hekimlerin kurduğu “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane”den sonra Türk hekimlerinin, tıp dilinin Türkçeleşmesini savunanların kurdukları bir cemiyettir. Türkçe tıp eğitimine geçildiği gibi ilk Türkçe tıp lûgatı hazırlanarak çağdaş tıp terminolojisi takip edilmiştir. Son cemiyetimiz Tercüme Cemiyeti ise okullarda okutulacak kitapları te’lif ve tercüme etmek üzere kurulmuş ve halka açık faaliyetlerde bulunmuştur. 1839-1876 yılları arasında eğitim-öğretimi, ilim ve kültürü yayma, Batı’daki gelişmeleri takip edebilme amacıyla

faaliyet gösteren bu cemiyetlerin bünyesinde yerli yabancı pek çok kişi toplanmıştır. Ancak bu konuya yapılan çalışmalarda yeterli önem gösterilmemiştir. Şimdiye kadar birkaçı tek başına ele alınıp incelenmiş ancak hepsi birlikte müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Toplu olarak incelenmedikleri için önemleri tam olarak anlayamayan bu cemiyetlerin amaçları, çalışmaları ve başarıları bu çalışmamızda ortaya konulmuştur.

“Osmanlı İlmî Ve Meslekî Cemiyetleri” en kapsamlı şekilde 3-5 Nisan 1987 tarihlerinde düzenlenen I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu’nda incelenmiş, bildiriler de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından aynı yıl basılmıştır. Fakat bu sempozyumda da bizi ilgilendiren cemiyetlerden sadece Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üzerinde durulmuştur. Bunlar da konunun önemi açısından yeterli görülmemiştir. Gerek sempozyumda, gerek diğer çalışmalarında ilmî cemiyetlere en fazla önem veren kişi ise Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu’dur. Konu ile ilgili çalışmalar henüz sınırlıdır. Tam anlamıyla cemiyetler, amaçları, çalışmaları ve katkıları bütün olarak ortaya konamamıştır. Bu açıdan tezimizin bir nebze de olsa açıklığı dolduracağını ümid ediyoruz. Konu ile ilgili birinci elden kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde tesbit ettiğimiz belgelerle konuyu zenginleştirmeye çalıştık. Ancak Maarif tasnifinin tamamlanmamış olması daha fazla belgeye ulaşmamızı engelledi. Arşiv belgeleri dışında nizamnameler, salnameler, dönemin gazeteleri ve mecmualarından faydalanıldı. Dönem ile ilgili genel kaynaklar, ansiklopediler, eğitim tarihi ve konu ile ilgili kitap ve makalelere de bakıldı. Sonuçta ulaşılan kaynakların ışığında beş cemiyet bir bütünlük içerisinde ortaya konuldu. Ayrıca mevcut kaynaklardan farklı olarak cemiyetlerin Türkçe ile ilgili faaliyetleri de detaylarıyla incelendi.

Tezimiz “Giriş” ve üç bölümden oluşur. Cemiyetler iki bölümde incelenir. Birinci bölümde resmî yönü ağır basan üç cemiyet; Encümen-i Danış, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tercüme Cemiyeti yer alır. İkinci bölümde doğrudan halk eğitimi ile ilgili iki cemiyet; Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye incelenir. Üçüncü ve son bölümde ise bu beş cemiyetin Türkçe’yle ilgileri, Türkçe’ye katkıları işlenir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMATTAN SONRA KURULAN İLMİ CEMİYETLER

I) Encümen-i Daniş

1) Kuruluşu

1839-1876 yılları arasında kurulan ilk ilmi cemiyet Encümen-i Daniş'tir. Toplanma şekli ve faaliyetleriyle Batı'daki akademilere benzer bir kuruluş olduğundan ilk "Osmanlı Akademisi" olarak da isimlendirilir. Yerli ve yabancı üyeleriyle ilmî araştırmalarda bulunmak, açılacak Dâr-ül-fünûn'un ihtiyacı olan ders kitaplarını hazırlamak gibi amaçlarla ortaya çıkmıştı. Aslında Encümenin kuruluş aşamalarının Dâr-ül-fünûn'un kuruluşu ile ortak bir geçmişi vardır. Yapılan görüşmelerde, alınan kararlarda ikisinin ismi birlikte geçmektedir. Bu bakımdan Encümenin açılışına geçmeden önce geçirilen aşamaları, hazırlık devresini incelememiz gerekir.

XIX.yy'da sivil bürokrasisinin gelişimine paralel olarak sivil eğitim kurumları da gelişmeye başlamıştı. II.Mahmud'un son yıllarında kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulûm-u Edebiye (1839) bunun ilk örnekleri oldu. Mekteb-i Maarif-i Adliye hükümet dairelerinde çalışanları eğitmek, Mekteb-i Ulûm-u Edebiye ise sivil halka okuma yazma öğretmek için açılmıştı (Davison,1997:43; Ergin,1977:387). İlköğretimden yükseköğretime kadar eğitim bir sisteme bağlanmaya çalışıldı. II.Mahmud daha 1824'de çıkardığı fermanla ilköğretimin zorunlu hale getirilerek yaygınlaştırılmasını ister. Ancak uygulanamayan bir emir olarak kalır. 1838'de sıbyan okulları sonrası eğitim verecek "rüştiye"lerin açılması kararlaştırıldı. Bu konuda reformlar ancak 1845'de başladı. Sultan Abdülmecid 11 Muharrem 1261 / 10 Ocak 1845'de bizzat Bâb-ı Âli'ye gelerek okuttuğu Hatt-ı Hümayûnda ¹; devletin esas gayesinin bütün teb'asının refah ve saadeti olduğunu

¹ Hatt-ı Hümayun hakkında daha geniş bilgi için bkz. Turgut Subaşı; Anglo-Ottoman Relations And The Reform Question In The Early Tanzimat Period 1839-1852: With Special Reference To Reforms Concerning Ottoman Non- Muslims, Birmingham (İngiltere)Üniversitesi, 1995 (Basılmamış Doktora Tezi).

fakat şimdiye kadar yapılan çalışmaların askerî alanla sınırlı kaldığını belirtiyor ve gerekli eğitim reformlarının gerçekleştirilmesini istiyordu. Eğitimsizlik yüzünden hem dini yönden hem günlük ilişkilerde geri kalındığı, bu yüzden en kısa zamanda reform çalışmaları yapılarak uygun yerlere okullar açılması, gerekli önlemlerin alınması istenir. Hatt-ı Hümayûnda eğitim ile din ve aklın uzlaştırılmasına ilişkin iki ilke vardı. Biri “levâzım-ı insaniye” yani kişinin önce gerekli dinî akideleri öğrenmesi, kimseye muhtaç olmayacak kabiliyetlere sahip olması; diğeri “icab-ı akl ve hikmet” her kişinin ilim ve fen tahsil etmesi, adâb ve fazilet kazanmasıydı [TV, 280(12 Muharrem 1262/11 Ocak 1846)]. Hatt-ı Hümayûnda belirtilen hususların yerine getirilmesi için hemen harekete geçildi. Meclis-i Vâlâ’da 1² yapılan toplantı sonunda masrafları mahalli mal sandıklarından karşılanmak ve İstanbul’a geldiklerinde zengin konaklarında misafir edilmek üzere her vilayetten aklı başında ikişer kişinin seçilerek İstanbul’a gelmesi ve ülkenin ihtiyacı olan ıslahatlar konusunda görüş belirtmeleri, önerilerde bulunmaları kabul edildi. Bu organizasyonun gerçekleşmesi için Sadaret’ten bir emir yazıldı (Lütfü,1989:15). Seçilip gelenlerle yapılan toplantı ve görüşmeler sonunda ülke çapında gerekli ıslahatların gerçekleştirilmesi için İstanbul ve taşrada bazı meclislerin kurulması kabul edildi. Ayrıca 11 Nisan 1845’de bütün bu işleri düzenlemek, eğitim için gerekli reform ve projeleri hazırlayacak sekiz kişilik bir “Meclis-i Muvakkat”kuruldu [TV, 283 (3 Rebiülâhir 1261/ 13 Mart 1845) ; SNMU,1316, 23; M.Cevad, 1338: 69]. Asker, ulema, bürokrat sınıfının ileri gelenlerinden kurulan bu meclis haftada iki gün toplanarak görüşlerini Meclis-i Vâlâ’ya bildirecekti. Meclis’in başkanlığına Meclis-i Vâlâ üyelerinden Melekpaşazade Abdülkâdir Bey, üyeliklerine Dâr-ı Şûra-yı Askerî üyelerinden Arif Hikmet Bey, Vak’anüvis Esad Efendi, Fetva Emîni Arif Efendi, Meclis-i Vâlâ üyelerinden Said Muhib Efendi, Mektebi Harbiye Nazırı Ferik Emin Paşa, Mütercim-i Evvel Fuad Efendi, kâtipliklere ise Âmedi hûlefasından Recai Efendi tayin olundu (Lütfü, 1989:19; M.Cevad, 1338:68 ; Cevdet Paşa 1991:10; SNMU, 1316:23). Muvakkat Meclisi bir yıldan fazla çalışarak hazırladığı raporu 1846 Temmuzunda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye sundu. Rapora baktığımızda sıbyan denilen ilkokulların

¹² 1838 yılında II. Mahmud ’ un emriyle kurulan bu meclis, memurların yargılanması, halk ve hükümet arasındaki davalara bakılması, tüzük ve yönetmelikleri inceleme veya hazırlama gibi işlere bakardı. 1867’de ilga edilerek yerine, şimdi Danıştay diye anılan Şûra-yı Devlet kurulmuştur. Bu konuda bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu; Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara, 1994.

durumlarının düzeltilmesi, Rüştiye mekteplerinin herkesçe bilinen bilgileri verecek birer okul haline getirilmesi, bütün ilimleri ve fenleri öğrenmek isteyenler için İstanbul'da bir Dâr-ül-fünûn açılması, yapılacak işlerin gerçekleştirilebilmesi için Meclis-i Maarif-i Umûmiye adı ile sürekli bir meclis kurulması önerilmekteydi [TV, 303 (27 Receb 1262/ 21 Temmuz 1846); M.Cevad, 1331:30-33].

Muvakkat Meclisi Dâr-ül-fünûn kurulmasını istediği gibi Dâr-ül-fünûn'a bir ön hazırlık yapmak, okutulacak kitapları hazırlamak üzere, Encümen-i Daniş adıyla bir bilim kurulu kurulmasını da karara bağladı [TV, 449 (1Şaban1267/2 Haziran 1851); Sertoğlu, 1973: 12-15]. Osmanlı Devleti'nde Dâr-ül-fünûn kurma teşebbüsleri daha XIX.yy'ın ortalarında başlamıştı. Her türlü bilgilerin okutulduğu bir okul olarak düşünülmüştü (İhsanoğlu ,1990: 397). Osmanlı literatüründe Dâr-ül-fünûn kavramı ilk kez 19 Şubat 1846 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında geçmiştir (İrade / Dahiliye, 6634). Burada bahsedildiği kadarıyla tam bir yüksek eğitim kurumu olup olmadığı anlaşılamamakla birlikte bütün fen ve ilimlerin okutulacağı, talebelerin gece gündüz barınıp çalışabilecekleri bir yer olarak tarif edilir. Muvakkat Meclisi'nin karar ve tekliflerinin devletçe kabul edilmesi üzerine Rıfat Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın gözetiminde "Meclis-i Maarif-i Umûmiye" kuruldu (21 Temmuz 1846). Yedi üyeden oluşan ve Muvakkat Meclisi'nin yerine kaim olan bu daimî meclisin ilk üyeleri ; Başkan Emin Paşa (Dâr-ı Şûra-ı Askeri Reisi) olmak üzere Esad Efendi (Vak'ânüvis), Said Muhib Efendi (Defter emini), Âli Paşa (daha sonra Sadrazam), Mehmed Paşa (Dâr-ı Şûra-ı Askeri Âzasından), Reis'ül Etibba İsmail Efendi ile Fuad Paşa (Sadrazam) idi. Recai Efendi de kâtip olarak seçildi [TV,303 (27 Receb 1262/21 Temmuz 1846); M.Cevad ,1338:30-33].

Meclis-i Maarif-i Umûmiye, Meclis-i Vâlâ'da kendisine tahsis edilen yerde çalışmalara başladı. Usûl gereğince yapacağı teklifler Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp kesinleştikten sonra Sadaret yolu ile padişaha sunulacaktı. Fakat her zaman aynı yolun izlenmediği de bir gerçektir (Akyüz, 1975:11). Meclis öncelikle Meclis-i Muvakkat'ın hazırlamış olduğu mazbatayı inceler. Meclis-i Muvakkat Mazbatasında teklifin esası ile ilgili olmayan bazı değişiklikler yapılır. A.Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı rivayet edilen ve "Hiç bilenlerle

bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer Sûresi, Âyet:9) âyetiyle başlayan raporda ; Meclis-i Muvakkat Mazbatası'ndaki gibi Encümen-i Daniş'in üniversite binasının bitmesinden sonra değil, hemen kurulması öngörülür. Ayrıca Encümenin üye sayısının yirmiden kırka çıkarılması, hârici üye sayısının sınırsız olması, başkan sayısının bir değil iki olması, birinci başkanlığa Şerif Efendi, ikinci başkanlığa Hayrullah Efendi'nin getirilmesi, tercüme işlerinde sürekli ve maaşlı iki redaktör yerine gerekli oldukça bir redaktörün görevlendirilmesi, maaşlı bir kâtip yerine devlet dairelerindeki kâtipler arasından bu görevi fahrî olarak yürütmek isteyen iki kâtibin görevlendirilmesi, encümenin masraflarını karşılamak üzere yeni ödenek yerine Maarif-i Umûmiye Nezareti'nde eser te'lif ve tercümesi için mevcut ödeneğin aynı maksatla kullanılmak üzere bir döner sermaye şeklinde encüme devredilmesi, üniversite binası tamamlanuncaya kadar geçici olarak Dâr-ül-maârif'de encüme bir yer sağlaması kararlaştırıldı [TV (1Şaban1267 /1 Haziran 1851); Cevdet, 1991:50-52]. Meclis-i Maarif-i Umûmiye bu değişiklikleri kapsayan raporu Sadarete sundu (12 Ocak 1851).Bu rapora ayrıca encümen çalışmalarının nasıl yürütüleceğini gösteren bir tüzük tasarısı ve encümen üyelikleri için uygun görülen isimlerin bir listesi de eklendi (Akyüz, 1975:11). Sadaret Meclis-i Maarif-i Umûmiye'den gelen bu evrakı 6 Mart 1851 tarihli yazısına ilâştirerek görüşünü almak üzere Bâb-ı Meşihat'a yolladı. Bâb-ı Meşihat 28 Mart 1851 tarihli cevabi yazısında Encümen-i Daniş'in hemen kurulması teklifini yerinde bulduğunu bildirdi. Sadaret daha sonra aynı evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye göndererek düşüncesini sordu (Akyüz, 1975:36-38). Sadaret 2 Nisan 1851 tarihli cevabi yazısında Şerif Efendi'nin birinci başkan, Hayrullah Efendi'nin ikinci başkanlığının, dahili azâların başkanlarıyla birlikte kırk kişi olmasının, harici azâların sayısının sınırsız olması gibi Meclis-i Maarif-i Hümâyun'un bütün tekliflerini uygun olduğunu belirtti (İrâde/Meclis-i Vâlâ, 1740). Sadaret Meclis-i Maarif-i Umûmiye'den gönderilen bu evrâka Bâb-ı Meşihat'ın cevabı ile Meclis-i Vâlâ Mazbatasını da ekleyerek 14 Nisan 1851 tarihli bir yazı ile hepsini birden padişaha sundu. 15 Nisan 1851 tarihli Mabeyn'in cevabi yazısında, padişahın da bütün teklifleri uygun bulduğu ve gereğinin yapılması şu şekilde ifade edildi: ".....icrâ-i iktizaları muteâllik ve şeref – sünûh buyrulan emr-ü irade-i seniyye – cenâb-ı cihanbâni muktezâ-ı celilinden olarak evrâk-ı merkume yine savb-ı sami-i sadaret-penahilerine iâde ve tasvir kılınmış olmağla ol

bâbda emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.(13 Cemaziyelahir 1267/15 Nisan 1851)” (İrade/Meclis-i Vâlâ,1740). Böylece 15 Nisan 1851 tarihli irade ile encümenin kuruluş işlemi kesinleşmiş oldu. Meclis-i Maarif-i Umûmiye raporunun A.Cevdet tarafından hazırlanan bir özeti, tüzük tasarısı ve üyelikleri teklif edilenlerin bir listesi TV'nin 1 Haziran 1851 tarihli sayısında yayınlandı ve Encümen'in kurulduğu kamuoyuna duyuruldu [TV (30 Receb 1267/1 Haziran 1851;Cevdet, 1990:50].

Encümen-i Daniş'in kuruluşu hakkında Sadrazam M.Reşid Paşa tarafından ilgililere verilen yazılı direktifte “asrın icâbettirdiği ilmin memlekette intişârı ve vatandaşın bundan istifadesi sağlanmalıdır. Umûmi seviyeyi yükseltmek için bir Dâr-ül-fünûn tesisi ve Dâr-ül-fünûn binasının ikmâline kadar, okutturulacak kitapların ihzârı için de bir Encümen-i Daniş ihdâsı lazımdır.” sözleriyle kurulun amacını belirtilir (Unat, 1964:20; İhsanoğlu, 1992b:400-401). Artık açılış için herşey hazırdır.

2) Açılış

Encümen-i Daniş'in kurulduğu 1 Haziran 1851 tarihli TV ile halka duyurulduktan sonra sıra açılışa geldi. Açılış günü 18 Temmuz 1851(19 Ramazan 1267) olarak tesbit edildi. Encümen-i Daniş için Abdülmecid' in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu “Dâr-ül-maârif”yanında özel bir yer ayrıldı. Açılış günü de Padişah'ın da hazır bulunduğu ve başta Reşid Paşa olmak üzere devrin bütün vukelâ ve uleması ile Encümen-i Daniş'e üye tayin olunan kişiler de hazır bulundu. Açılış töreninin padişahın katılımıyla yapılması kararlaştırıldığından açılış günü bir konuşma yapılması da uygun görüldü. Encümen üyelerinden arzu edenlerin konuşma metni kaleme almaları , bunların içinde en çok beğenilenlerin okunmasına karar verildi. Hazırlanan hitap konuşmalarının taslaklarından A.Cevdet Paşa'nın yazdığı seçildi. Hitabe henüz temize çekilip hazırlandığında, Ramazan ayının on sekizinci günü açılışın yapılacağı haberi gelince o gün geç bir vakitte Âli Paşa, A.Cevdet Paşa'yı yanına çağırıp; “Sizin yazmış olduğunuz

hitabenin okunmasından önce sadrazam efendimizin münasip bir nutukla başlamaları uygundur. Bunu kendilerine arz ve ifade ediniz”dedi. A.Cevdet Paşa, Reşid Paşa'nın yalısına geldiğinde gece olmuştu. Misafirlerin kalabalığından konuyu açmaya fırsat bulamamış, ancak gece yarısından sonra derdini belirtmiş fakat Reşid Paşa daha önemli işlerle meşgul olduğu ve ertesi günde çok erken Dâr-ül-maârif'e gittiğinden bir nutuk yazmaya vakit bulamamıştı (Fatma Aliye, 1332:89-90). Dolayısıyla Reşid Paşa irticalen söylediği nutkunda padişahın; insana insanlığı bildirecek ve herkesi dünya ve ahirette saadet ve selâmete erdirecek ulûm ve maarifin yayılması için kolay yollar gösterdiğini ve az vakitte bu yolların faydasının görüldüğünü, bu ortamda yaşadıklarından dolayı çok şanslı olduklarını, kendilerinden sonra bunların tamamlayıcısı olmak üzere Encümen-i Daniş'in küşadını, emr-ü ferman buyurduğunu belirtti [Fatma Aliye,1332:91-92; TV, 453 (7 Şevval 1267/5 Ağustos 1851) ; Bilim, 1985:2]

Reşid Paşa'nın bu irticali nutkundan sonra encümenin ikinci başkanı Hayrullah Efendi, A. Cevdet Paşa tarafından yazılan konuşmayı okudu; “Dünya’da ilm-ü marifet gibi şeref-ü meziyet olamayacağı, her neye dair olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner-ü marifetin kadr-u kıymetinin inkâr olunamayacağı”nı belirterek , insanı başka canlılardan ayıran “söz”ün kıymeti ve meziyeti üzerinde duruyor ve “ her lisana şeref veren, şamil olduğu fûnun-u maariftir ve fûnun-u maarifi havi olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile asâr-ı i’ardan hâli olan arâzi-i hâliyye gibi âdet olunur”diyordu (Akyüz, 1975:13; Fatma Aliye, 1332: 86-89; Gencer, 1994:33-34). İnsan kişiliğinin ve onurunun ancak bilim ve kültürle kazanılacağı, bugün dünyada bilim ve kültüre büyük değer verildiği belirtiliyordu. Toplumsal yaşamın ve düzenin, refahın, güzelliklerin hep bilimin eseri olduğu dile getirilen konuşmada, bunlara önem veren ulusların ilerledikleri ve halkın refaha eriştiği vurgulanıyordu [TV, 453 (7 Şevval 1267/5 Ağustos 1851)]

Törende ayrıca üyelere rûûsları dağıtıldı; “Zât-ı şevket-meab cenab-ı padişahinin neşr-i maarife emr-i ehemminden olan himem-i aliye-i himmet-i mülukânelérinin hüsn-ü husulu

hidmetine me'mur olan Encümen-i Daniş azâlığın celile-i maarif ve kemal ile muttasıf olduğu cihette lâıyk olduğundan bi'l intihâb şeref-sudur buyrulan emr-ü ferman isâbet-i şehinşahi iktiza-yı âlisi üzerine Encümen-i Daniş'in dahili yahud harici azâlığı maarif pirâsı silkine idhal buyrulduğundan meşhur iş bu rûs-u hümayun isdar olundu." (İrade/Dahiliye, 14310).

Tören günü Encümen'in birinci eseri olarak A.Cevdet ve Fuad Paşaların birlikte hazırladığı "Kavâid-i Osmaniye" padişaha takdim edildi. Eser Encümenince de benimsenerek ilk müzakere onun yayınlaması üzerine yapıldı [TV, 7 Şevval 1267; Ebulula Mârdin, 1996: 409]. Kavâid-i Osmaniye'nin takdimi üzerine Abdülmecid, Reşid Paşa'ya hitaben; "A.Cevdet Paşa'nın pâyesi terfi ile taltif olunsun. Fakat kendisinin sahîhen memnun kalacağı suretle olmalıdır. Orasını artık Şeyhülislam Beyefendi ile müzakere edersiniz" dedi. Bu şifahi emir üzerine derecesi "hareket-i altmışlıya" yükseltildi (Cevdet, 1991:37). Gramer kurallarını belirten bu ilk Türkçe kitap Almanca'ya çevrilmiş, sonra daha da sadeleştirilerek sadece A.Cevdet'in adıyla birkaç kez basılmıştır. Kavâid-i Osmaniye'nin yayınlanmasından sonra Encümen, bir lûgat yayınlanması için komisyon kurulmasına karar verdi. Böylece hızlı bir şekilde çalışmalara başlandı. Görüldüğü gibi Encümen-i Daniş Abdülmecid'in huzurunda tantanalı bir törenle açılmış ve o zamanın âdeti gereğince törene belig bir duâ ile son verilmişti.

3) Nizamnamesi

1 Haziran 1851 tarihli TV'de yayınlanan Encümen-i Daniş Nizamnamesi 4 bölüm ve 26 maddeden oluşur.

1.Bölüm "Encümen-i Daniş'in Terkibi ve Âzasının Sûret-i İntihâbı"dır. Üyelerin ve başkanların seçimi ve onların tayin ve seçim usulleri açıklanır. Üyeleri iki kısım olup biri

dahili diğeri haricidir. Dahili üyelerin sayısı kırk, hârici üyelerin sayısı ise sınırsızdır. Birinci ve ikinci olmak üzere iki başkanı olacak, iki de kâtib görevlendirilecekti. İlk üye ve başkanlar Meclis-i Maarif-i Umûmiye tarafından seçilerek boşalan dâhili üyelikler için her üye hârici üyelerden tercih ettiği birinin adını Encümen'e bildirip, kimi teklif etmişse seçim günü o kişiyi Encümen'e tanıtıcı bir konuşma yapacaktı. Daha sonra gizli oyla seçim yapılarak, en çok oy alan üyeliğe seçilecekti. Yeni üyenin seçim mazbatasını önce Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ye oradan belli makamlara giderek sonuçta da padişahın iradesine sunulacaktı. Başkanlıklardan biri boşaldığı zaman ise yeni başkan dâhili üyeler arasından Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ce seçilerek ve padişahın onayı ile tayin olacaktır. Başkanlardan biri İstanbul dışına veya Encümen başkanlığına mani olacak bir memuriyetle görevlendirilirse, üyelik sıfatı üzerinde kalmak üzere başkanlığı düşecek fakat üyeliğe bir zarar gelmeyecektir.

Harici üyeliğe aday olanların isimleri ise Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ce veya Encümen-i Daniş başkanlığınca dâhili üyelere bildirilecektir. Eğer aday olan kişi yabancı ülkeden veya üyeler tarafından tanınmayan birisi ise onu teklif eden kimse tarafından encümene tanıtıldıktan sonra, oy çokluğu ile seçilir ve önceki tayinlerde yapılan işlemlerle tayini yapılırdı. Başkanların tayini kendilerine bir berat ile dâhili ve harici üyelerin tayinleri de birer rû'ûs ile bildirilirdi. Meclis-i Maarif-i Umûmiye ve Encümen-i Daniş tarafından birer de şehadetnâme verilirdi. Encümen-i Daniş üyeliği bir şeref pâyesi olduğu için ünvan olarak da kullanılabilirdi.

II.Bölüm "Encümen-i Daniş Âzasının Sûret-i Matlubeleri" başlığı altında encümen üyelerinde aranılacak vasıfları kapsar. Dâhili ve hârici üyelerin maarife hizmet edebilecek güçte kişiler olmaları gerekir. Dâhili üyelerden her birinin bir bilim dalında söz sahibi bulunması, Türkçe'ye hakim olması, Türkçe kitap yazmaya, Arapça, Farsça veya başka bir yabancı dilden Türkçe'ye tercüme yapmaya muktedir olması gerekir. Türkçesi iyi olmamakla birlikte, diğer şartlara sahip olanlar, yabancı dil bilenler ve çeşitli bilimlerde söz

sahibi olanlar da seçilebilecekti. Hârici üyelerin ise Türkçe'yi iyi bilmeleri şart olmayıp, herhangi bir dilde maarife ait eser yazıp faydalı olabilmeleri yeterliydi.

Encümen-i Daniş bu özelliklerdeki kimselerden kurulacağına ve üyelerden bir kısmı Arapça ve Farsça'ya bir kısmı da yabancı dillere vâkif olduklarına göre, başkanlardan birinin Arapça ve Farsça'yı , birinin de yabancı dilleri iyi bilmesi gerekir. Her iki başkanın da aynı dili bilmeleri uygun değildi. Ayrıca her iki başkanın da Meclis-i Maarif-i Umûmiye üyeleri arasından seçilmeleri şarttı.

III.Bölüm'de "Encümen-i Daniş'in Hizmeti" başlığı altında Encümenin nasıl çalışacağı, neler yapacağı anlatılır. Encümen-i Daniş, Türkçe'de çeşitli bilimlere ait gerekli kitapların yazılması ve Türkçe'nin ilerlemesine hizmet edecektir. Meclis-i Maarif-i Umûmiye tarafından bir kitabın te'lif ve tercümesine gerek görülürse konu Encümene bildirilecek, üyelerden birisi bu işle görevlendirilecektir. Encümen-i Daniş kendisi de bir kitabın telif veya tercümesine gerek görürse Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin iznini aldıktan sonra bir üyeyi bu işle görevlendirecektir. Eğer üyelerden birisi bir eserin te'lif ve tercümesini gerekli görürse teklifi Encümende görüşüldükten sonra müzakere zabıtları Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ye gönderilecek bu işe talip olan üye ve üyeler de o eserle ilgili birkaç sayfa örnek vereceklerdir. Bu örnekler incelendikten sonra en çok oy alan eserin hazırlanması kabul edilecektir. Hârici üyeler ilmi raporlardan başka Türkçe olarak basılmasını istedikleri eserleri de Encümene gönderebileceklerdi. Yayınlanması Encümen tarafından kabul edilen bir eser önce Meclis-i Maarif-i Umûmiye 'ye gönderilecek orada beğenilince, padişahın izni alındıktan sonra matbaaya verilecekti.

Encümenin toplanabilmesi için İstanbul'da bulunan üyelerin üçte birinin devamı gereklidir. Üyelerin olağan ve olağanüstü toplantılara katılmaları şarttır. Mazereti olanlar yazılı olarak toplantıdan önce başkanlığa bildirecek, bu mazeret toplantıda okunacaktır. Toplantılara birkaç kez, mazeretsiz gelmeyenlere başkan tarafından sebebi sorulacak, bu şekilde bir yıl

kadar gelmeyenlerin yerlerine başkaları tayin olunacaktır. Dâhili veya hârici üyelere uzak yerlerde bulunanlar buldukları yerlerin dikkat çeken özelliklerini, eğitimle ilgili durumları Encümene yazılı olarak bildirecek, Encümen bildirimleri Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ye gönderecekti. Encümen-i Daniş'in dâhili üyeleri belirlenen yerde her ayın ilk Cumartesi günü sabahları yazın saat dörtte, kışın saat altı da toplanacaktır. Sonraları işler çoğalırsa, gerek görülürse on beş günde veya haftada bir toplanılabilecektir. Bu türlü olağanüstü toplantılara başkan tarafından tezkireler ile üyeler davet edilecektir. Temel bilim ve tekniğe ait kitaplar herkesin anlayacağı şekilde Türkçe yazılacak, sanatkârâne bir üsluba özen gösterilecek, yazılan eserler takdir ve tahsin olunacaktır.

IV.Bölüm "Sûret-i Mükâfatları" başlığını taşır. Encümen kanalı ile eğitime hizmet edeceklerin nasıl ödüllendirileceklerini açıklar. Eğitime hizmet edenlerin yaptıkları hizmete göre üç dereceye ayrılır: Kendiliğinden bir kitap te'lif veya tercüme edip, faydalı olduğu görülürse bunlar üçüncü dereceye gerekli bir eseri kendiliğinden veya encümence görevlendirilecek te'lif veya tercüme edenler ikinci dereceye, devlet ve millete çok faydalı, eğitime veya bir bilime yenilik getiren, üstün bir eser meydana getirenler birinci dereceye girecektir. Üçüncü derecede hizmet edenlerin eserlerine satış hakkı ve kazancı kendilerine ait olmak üzere yayınlanma hakkı tanınacak, bu hak karşılığında sahiplerine uygun bir ücret ödenerek kitaptan elde edilecek kazanç Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ye ait olacaktır. İkinci derecede hizmet edenlere, üçüncü derecede hizmet edenlerin haklarından başka encümenin bulunduğu binaya konulacak "Levhâ-ı İmtiyaz"a isimlerinin yazılması hakkı da tanınacaktır. Böylece isimlerinin yaşaması sağlanacaktır. Birinci derecede hizmet edenlere ise, ikinci ve üçüncü derecede hizmet edenlere tanınan haklardan başka bir de madalya verilecektir. Bu haklara dâhili üyeler gibi harici üyeler de sahip olabilecektir. Bu dereceler Encümen-i Daniş'te oy çokluğu ile belirlendikten sonra sonucu bildiren tutanak Meclis-i Maarif-i Umûmiye gönderilecek, uygun görülürse padişahın iradesine sunulacaktır. Nizamname "Encümen-i Daniş'in Âzayı Dâhiliyesi" ve "Âzayı Hâriciyesi" başlığıyla devam eder. Dahili âzalar ve memuriyetleri, görevleri belirtilir.

Dahili Üyeler:

M.Reşid Paşa (Tanzimat'ın ünlü sadrazamı ve hâriciye nazırı)

Mehmed Paşa (Serasker Mehmed Rüştü Paşa)

Âli Paşa (Tanzimat devrinin ünlü sadrazamı ve hâriciye nazırı)

İsmail Paşa (Ticaret nazırı)

Yusuf Kemal Paşa (Meclis-i Vâlâ üyesi)

Arif Hikmet Paşa (Şeyhülislam)

Rıfat Paşa (Meclis-i Vâlâ reisi)

Emin Paşa (Arabistan Ordu müşiri)

Sami Paşa (Rumeli Teftiş memuru)

Arif Efendi (Meclis-i Vâlâ üyesi)

Tahsin Bey (Meclis-i Vâlâ üyesi ve Nâkib'ül Eşraf)

Rüştü Molla (Dâr'ı Şûra-yı Askeri üyesi)

Ataullah Efendizade Mehmed Şerif Efendi (Encümen-i Daniş üyesi)

Fuad Paşa (Tanzimat devrinin ünlü sadrazamı ve hâriciye nazırı)

Ziver Efendi (Mekteb-i Tıbbıye nazırı)

Lebib Efendi (Mekteb-i Muhasebe reisi)

Abdi Aciz Recai (Vak'ânüs, Âmedi vekili)

Ethem Paşa (daha sonra Maarif nazırı)

Hayrullah Efendi (Encümen-i Daniş ikinci reisi)

Derviş Paşa (İran sınırında görevli)

İbrahim Paşa (Dâr-ı Şûra-yı Askeri Âzası)

Hüsam Efendi (İstanbul pâyelisi)

Emin Efendi (Divân-ı Hümeyun Tercümanı)
Kemal Efendi (Mekâtib-i Umûmiye nazırı)
Ahmed Celal Bey (Divân-ı Hümeyun kâtibi)
Ali Galip Bey (Meclis-i Âli ve Meclis-i Vâlâ üyesi)
Salih Efendi (Ticaret muavini)
Subhi Bey (Meclis-i Maarif âzası)
İlyas Efendi (Mekke-i Mükerrreme pâyelisi)
Tahir Bey (Âmedi hulefâsından)
Nureddin Bey (Mütercim-i Evvel)
Vefik Paşa (Tercüme Odası hulefâsından)
Nureddin Bey (Dersaadet Ordu-yu Hümeyunu meclis âzası)
Aziz Efendi (Beyt-ül mâl kısmı)
Osman Efendi (Müneccimbaşı)
Ali Fethi Efendi (Meclis-i Maarif âzası)
Hoca Şakir Efendi (Müderris)
Ahmed Hilmi Efendi (Mekteb-i Umûmiye muavini)
Tevfik Efendi (Dâr-ül-mualimin farisi hocası)

Harici Üyeler:

Davud Paşa (Şeyhü'l harem, Mekke-Medine Şeyhi)
Veli Paşa (Kandiye Kaymakamı)
Şakir Efendi (Meclis-i Nafia müfettişi)
Nazif Molla Efendi (Mevaliden)

Emin Rıfıkı Efendi (Müderris)

Hüseyin Nazım Efendi (Dağıstanlı, müderris)

Edhem Paşa (Mısır beylerinden)

Kâni Paşa (Tercüme odasından)

Abdullah Paşa (Sayda valisi)

Rüfae Bey (Biyografisi bilinmiyor)

Arif Bey (Dramalı)

Ebussuud Efendi (Şam ulemasından)

Ahmed Efendi (Alâiye'li müderrisi)

Mazhar Bey (Mühendishaneden)

Behçet Bey (Biyografisi bilinmiyor)

İsmet Efendi (Maliye Mektubî Kaleminden)

İstefanaki Bey (Hekim)

Nisyan Bey (Biyografisi bilinmiyor)

Lagofeti Hoca Agop (Biyografisi bilinmiyor)

Redhause (Osmanlı hizmetinde sadrazamlık tercümanı ve hariciye nezareti tercümanı olarak çalıştı. İran'la Osmanlı Devleti arasında 1843-1847'de yapılan görüşmelerde yer aldı. Daha sonra Şûrâ-yı Bahriye'ye girdi. 1847-1857 arasında da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında aracılık yaptı. Osmanlı Konuşma Dili Cep Kılavuzu, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce sözlükleri vardır.)

Yustinyen Aleko (Byografisi bilinmiyor)

Vasilaki (Biyografisi bilinmiyor)

Hoca Sahak (Biyografisi bilinmiyor)

Tiryaki Bagos (Tersane Tercümanı)

David (Biyografisi bilinmiyor)

Beşiktaşlıoğlu Aleksandr (Biyografisi bilinmiyor)

Bianchi (1801'de Fransız konsolosluk heyetinde görevli olarak İstanbul'a gelmiştir.1829'da Cezayir'e görevli olarak yollanmıştır. Fransızca-Türkçe, Türkçe- Fransızca lügatı vardır.)

Edirneli İstefanaki (Hekim)

Hammer (1799'da tercümanlıkla Avusturya'nın İstanbul elçiliği memuru olarak İstanbul'a geldi. Aynı yıl İngiliz donanması amirali Sidney Smith ile Mısır'a giderek Mısır sorunu ile ilgilendi. Daha sonra Yaş konsolosluğu, devlet müsteşarlığı, imparator tercümanlığı yaptı. Almanca olarak "Geshichte des Osmanischen Reiches" 10 ciltlik Osmanlı Tarihi'ni yazdı.

Görüldüğu gibi Encümen-i Daniş'in üyeleri arasında devrin ünlü hekim ve tarihçilerinden Hekimbaşı Hayrullah Efendi gibi ulema, sadrazam Reşid Paşa gibi devlet adamları ve Avusturyalı tarihçi Hammer ve İngiliz şarkiyatçı Redhouse gibi yabancı ilim adamları da vardı (Kafadar, 1997:103; Berkes, 1978:231;Unat, 1964:20).Vasilaki, Hoca İshak, İstefanaki, Ermeni Legafet gibi çoğu tercüme kalemlerinde çalışmakta olan azınlık aydınları da bulunuyordu (Tanpınar, 1988:144).

Hârici üyeler isterlerse toplantılara katılabilirlerdi. Fakat onların hizmetleri daha çok yazdıkları eserlerle olmuştur. Türkiye ile ilgili bilimsel çalışmalar yaptıkları sürece istedikleri dilde yazmakta özgürdüler. Harici üyeler arasında Alman, İngiliz ve Fransız üyeler yanında Amerikalı üyeler de vardı. Washington Üniversitesi hocalarından Mösyö Henry ile Amerika'da doğu dillerine aşına bir heyeti ve kâtibi Edward Salzbory bilimsel çalışmaları dolayısıyla Encümen-i Daniş hârici üyeliğine kabul edilmişti (Cevdet/Maarif ,5361). Yine Washington'daki Simshenion Enstitüd isimli üniversitenin rektörü olan Mösyö Profesör Henry'nin Encümen-i Daniş üyeliğine kabulü için 18 Kasım 1860'da Hâriciye Nezaretine bir irade yazılmış, Hâriciye Nazırı da bu iradeye göre davranılması için bir tezkere yazmıştır. Hariciye Nezareti'nden yazılan bu tezkere üzerine 19 Kasım 1860'da

Mösyö Henry'nin Encümen-i Daniş üyeliği için gerekli rü'us hazırlanmıştır (İrade/Hariciye,10237).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımız sırasında tesbit ettiğimiz "Edirne'nin istilasını esnasında Muhaceret-i İslâmiye için zahire tevzi'ine me'mur edilmiş olan Encümen-i Daniş âzasından Mösyö Mişel....."şeklinde devam eden belgeden hârici âzalardan birinin de Mösyö Mişel olduğunu ve hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden "nişân-ı zişân-ı mecidî " ile taltif edildiğini öğreniyoruz (İrade/Hâriciye, 17319). Ancak bu kişi hakkında daha fazla bilgi öğrenemedik. Yine aynı arşivdeki bir başka belge de Tercüme odası hulefâsından Enis Efendi ile Takvimhaneden Aleko'ya Encümen-i Daniş'in harici âzalığı verilmesi ve gerektiğinde başvurmak üzere tarih kitaplarının birer nüshasının kütüphanelerinden alınarak Dâr-ül-maârif'e konulması kararlaştırılır (İrade/Dâhiliye, 14459).

4) Yapısı Ve Çalışmaları

Encümen-i Daniş açıldıktan sonra nizamnamesinde de belirttiği üzere Dâr-ül-maârif'te toplanmaya başladı. Tanzimat Döneminde genellikle örnek Fransa olduğu için Encümen-i Daniş'de Fransız etkisinde kalarak "Akade'mié Françasié"i örnek almıştı. Fransa ile Kanuni devrinden süregelen bir bağı vardı. Zaten Fransa batı medeniyetinde örnek alınan bir ülkeydi. Özellikle ihtilalden sonra Fransız dili ve kültürü Avrupa'yı etkisi altına almıştı. Kanuni devrinden beri İstanbul'dan Fransız elçisi eksik olmuyordu. İlk olarak askeri alanda ıslahat ihtiyacı duyulduğunda da Fransa'ya başvurulmuştu. Fransız subaylar gelmiş yeni askeri okulların açılması ve eğitiminde etkili olmuşlardır. Avrupa'dan eleman getirmek çözüm olmadığından, Osmanlı bürokratları kendi elemanlarını yetiştirmek için yine batıya, Fransa'ya başvurmuştu. Âli ve Fuad Paşaların XIX.yy'ın ikinci yarısında iktidara gelmelerinden sonra Fransa'nın Osmanlı iç politikasında etkinliği daha da artmıştı.

Hemen her konuda pek çok eser Fransızcadan Türkçeye çevrilmişti. Dolayısıyla ülkemizde ki ilk akademi açılırken örneğin Fransa olması pek yadırganmamıştı.

Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın deyimiyle "lisan ve edebiyat akademisi yalnız Fransa'ya münhasırdır ve eski an'nânelerin mahsülü bir müessesedir. Başka memleketlerdeki akademiler daha ziyade ulûm akademileridir. Prusya'da, İngiltere'de, Rusya'da, Macaristan'da hatta Romanya'da ve Bulgaristan'da hep bu cins müesseselere tesadüf olunur." (K.M.Fuad, 1968 :412) Acade'mié Françaised 1635'te kurulmuş daha sonra bazı değişiklikler geçirmiştir. Başlangıçta akademinin üyeleri sadece ediplerden oluştuğu halde daha sonraları özellikle de XVIII.yy'da yazarlar, diplomatlar, hukukçular, devlet adamları ve maraşellerden de üye seçilmiştir (Köprülü, 1968:469). Amacı Fransız dili ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmak, kitaplar yayınlamaktı. Acade'mié Françaised'nin temel eseri Dictionaire Françaised (Fransız dili sözlüğü) idi.

Encümen-i Daniş'in en büyük mimarlarından birisi olan Reşid Paşa elçi olarak Paris'te bulunduğu sırada Acade'mié Françaised'i beğenmiş ve Türkiye'de de böyle bir akademi kurulmasını istemişti (Banarlı, 1977:815). Bu sebepten Encümen-i Daniş'le Acade'mié Françaised arasında kuruluş şekli, üyelerin seçimi, amaç ve bazı çalışmaları bakımından benzerlikler vardır. Her ikisi de devlet desteğiyle kurulmuştur ve resmi nizamnameleri vardır. İkisi de dil üzerinde durmuşlar, dilde sadeleşmeyi, halkın cahilliğini gidermeyi amaçlamışlardı. Fransız akademisi Fransızca'yı Yunanca ve Latince ayarında bir dil yapmaya çalışırken Encümen-i Daniş ise Türkçe'yi zenginleştirerek ilim dili yapmaya çalışır. Nitekim Acade'mié Françaised "Dictionaire Françaised" ile bu işe başlamış Encümen-i Daniş ise bir lugat yaparak dilimize yerleşen kelimelerin bırakılması fakat diğer kelimelerden dilimizin arındırılması planlanmıştı. Bunun için kurulan komisyonun kesin olarak başarıya ulaştığı veya lugat kitabını meydana getirdiğine dair bir kayıt yoktur. Yalnız "hurûf-u imla"yla ilgili bazı kurallar belirlenmiştir. Buna göre (elif) harfi üzerine ayrı iki işaret konulmakla bu günkü (A) ve (E) harfleri ve (vav) harfi üzerine konulan bazı işaretlerle de (O,U) ve (Ö,Ü) harflerinin görevleri sağlanmak istenmiştir.

Dilde sadeleşmeyi savunmaları dışında asıl üye sayısının 40 olarak belirlenmesi, boşalan üyelikler için asil üyelere her birinin aday gösterilebilmesi, üyeliğe kabul edilecek aday hakkında Encümen huzurunda tanıtıcı bir konuşma yapması, beğenilen eserler için mükafat sisteminin kabul edilmesi iki akademi arasındaki diğer benzerliklerdir. İki akademinin benzerliği konusunda Cemil Meriç şöyle der: “Osmanlı’da akademi yok mu? Her yalı, her konak, her tekke, her tarikat bir akademi idi. Ama 1851’de Reşid Paşa’nın arzusu ile Encümen-i Daniş tesis edildi Fransız akademisinin taklidi...” (Meriç,1993:329).

Fransız akademisini örnek alarak lugat çalışmasıyla işe başlayan encümen üyelerinin eser te’lif ve tercümesiyle ilgili bazı çalışmaları da olmuştur. Tarih alanında da bir iş bölümü yapılmış “bin yüz seksen üç ikiyüz kırk bir senesine kadar olan vekâyî’nin yazılması” A.Cevdet Paşa’ya verilmişti. Bu görev verilirken herkesin anlayacağı bir dil ile yazılması da tembih olunmuştu. A. Cevdet Paşa ilk üç cildi 1853’de sunmuş payesi Süleymaniye raddesine yükseltilmişti. A.Cevdet Paşa’ya göre sonuçta 12 ciltlik Târih-i Cevdet’ten başka bir eser görülmemişti (Cevdet, 1991:53). Kadrosunun faal kısmına bakıldığında encümenin daha çok tercüme esaslı üzerine kurulduğu görülür. Özellikle tarih, coğrafya, riyaziye, iktisat, tabiat ilimleri gibi çeşitli alanlara ait eserler arasında yeniçağ tarihine ait olanlar önde gelir. Cemiyetin ikinci başkanı Hayrullah Efendi’nin çevirisi olan Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi ve Ma’lûmat-ı Fenniye encümenin ilk dönemlerinde basılmış Suphi Paşa’ya İbn-i Haldun’un Mukaddimesi’ni çevirme görevi verilmiş ancak çeviriyi A.Cevdet Paşa yapmıştı. Üyelerden A.Vefik Paşa Türkoloji ile uğraşarak birçok eserler verdiği gibi, Moliere’den de birçok adepte piyes yazmıştır. Harici üyelerden Hammer, 12 ciltlik “Devlet-i Osmaniye Tarihi”ni yazmıştı. Yakovaki isminde bir Divân-ı Hümayun tercümanı tarafından Türkçe’ye çevrilen ve Kahire’de M.Ali Paşa zamanında bastırılan “Târih-i Katerina”(1240) ve yine 1249’da meşhur “Münşeat” sahibi Aziz Efendi adında İtalyanca bilen bir zâtın beraberce yazdıkları Napolyon’un “İtalya Seferleri Tarihi” bunlardandır. Encümen-i Daniş âzasından Todaraki Efendi’nin bir “Avrupa Tarihi” tercümesiyle yine aynı encümen azasından Aleko Efendi’nin imzasıyla Napolyon’un son muhaberelelere dair “Beyânü’l Esfar” adlı bir tercümeyle rastlanır. Sahok Ebru adındaki bir müellifin “Târih-

i Umûmi” tercümesi, 1201’de Matbaa-i Amire’de basılan “Bazı Avrupa Ministroları’nın Tercüme-i Hâli”adlı bir te’lifi ve Voltaire’nin “Historie de Charler XII”ini de Türkçe’ye tercüme etmiş bulunuyordu. Kim olduğu henüz tahkik edilmeyen Ahmed Ağrıbaşı isminde bir muharririn ise “Târih-i Kudemâ’yı Yunan ve Makedonya”adlı bir eseri vardır (Tanpınar,1988:145). Bu kitaplara Tıbbiye, Harbiye ve Bahriye mekteplerinde okutulan bilgiler için Türkçe’de bir başlangıç olan ders kitaplarını ve nihayet Abdülhak Molla tarafından yapılan Buffon’un “Târih-i Tâbî”tercümesi ve Kavâid-i Osmaniye ilave edilirse encümenin çalışmaları hakkında bir fikir edinebilir.

5) Encümen-i Daniş’in Sonu

Encümen-i Daniş büyük umutlarla kurulmuş, Academié Française’i örnek almış ancak onun gibi uzun süre yaşayamamıştı. Saydığımız benzerlikler dışında iki akademi arasında farklılıklar da vardı ve bunlar sonuçları üzerinde etkili olmuştu. Mesela Fransız akademisi üyelerinin eser sahibi olmaları gerekirken Encümen-i Daniş üyelerinin bir bilim dalında söz sahibi olması, bir dile veya kitap yazacak kadar Türkçe’ye vâkıf olmaları yeterli görülüyordu. Öyle ki Encümen daha başlangıçta amaçlarına uygun bir kadro ile kurulmadı. “Bilim adamı”olma özelliğine bakılmadan sadrazamdan başlayarak sivil ve asker birçok devlet ve siyaset adamları üye yapıldı ve bunlar çoğunlukta idi. Kendini ilme verecek üyeler ikinci planda bırakıldı. Üye seçimi ile ilgili şu tesbitler çok önemliydi: “Encümen-i Daniş âzalarının birçoğu hatır için intihâb olunmuş zâtlar olduğu cihetle encümenin teşkilinden me’mul olan faide husule gelmedi.”(Cevdet, 1991:53). “Biz (yani devlet ricali) bu işin içine girmeyelim, ahengini bozarız.” (Ülkütaşır, 1956:779). Bunlardan birincisi Encümenin en faal üyesi A.Cevdet Paşa’ya ikincisi ise dönemin ünlü devlet adamı ve sadrazamlarından Âli Paşa’ya aittir. Her ikisi de doğrudur. Ama geç kalmış, tedbir alınmadığı için faydası olmayan tesbitlerdir. Âli Paşa’nın sözleri o gün olduğu gibi bu gün bile geçerliliğini korumaktadır. Çünkü devlet adamlarının işin içine girmesi politikayı, siyasi kaygıları ve çekememezlikleri de beraberinde getirir. İlim gayeler geri planda kalır, rekabet ön plâna geçer. İlim adamlarının bulunması gereken Encümen devlet adamlarıyla,

memurlarla doldurulmuş, gerçekten çalışacak insanlar dışarda kalmıştır. İşte bütün bu sebepler Encümen-i Daniş'in de sonunu hazırlamıştır.

Öyle ki daha açılış gününde Reşid Paşa ve muhalifleri olmak üzere iki grup oluşur. Birinci grup Reşid Paşa grubudur. Diğeri ise Reşid Paşa'ya karşı olan, cephe alan kişilerdi ve içlerinde padişahın damadı olan Fethi Paşa'da vardı. Reşid Paşa, siyasi rakibi Fethi Paşa'yı yabancı dil bilmesine rağmen üyeliğe seçtirmemiş, araları daha da açılmıştı. Abdülmecid, devlet işlerine kadar uzanan anlaşmazlıkları dolayısıyla ikisini de azl eder. Âli Paşa sadrazam yapılır. 28 Ocak 1852'de Reşid Paşa'nın azledilmesinden sonra akademi, Reşid Paşa'nın muhalifleri tarafından bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Toplantılar düzensiz hale geldi, projeler önemini kaybetti (Chambers,1976:1288). Sadrazam ve hâriciye nazırı olarak Âli ve Fuad Paşaların iktidara gelmesinden sonra encümene daha az önem verildi. Oysa Âli Paşa'nın , yukarıda açıkladığımız doğru tesbitleri vardı. Ama sadrazam olunca bütün bunlar önemini kaybetmiş, iktidar hırsıyla hareket edilmiştir.

Reşid Paşa, Encümen-i Daniş'in en büyük mimarlarından birisiydi. Sadarettten uzaklaştırılmasının encümeni etkilemesi kaçınılmazdı. Fakat sadece bu iç çekişmeler değil dış siyasette etkiliydi. Kırım Savaşı ile ilk borçlanma gündemdeydi (TV,453-449). Bunlara ek olarak fazla masraflı olduğu, lüzumsuz bir masraf olarak nitelendiği için kapatılmıştır (Tanpınar, 1988:114;Banarlı, 1977:815; Lewis, 1992:432;Shaw, 1989:146). Aslında toplantıların düzenli olarak yapılmadığı, üyelerin ikinci bir işlerinin olduğunu düşünürsek bu pek gerçekçi bir sebep olamaz. Encümenin o kadar çok masrafı yoktur. Eser Te'lif ve tercüme edenlere mükâfat verileceği açıklanmıştır. Sonuçta ortaya konulan eserlere baktığımızda bunun da büyük bir yekûn tutmadığını görürüz. Bizce asıl sebep Encümenin devlet nazarında değrini kaybetmesi, gerekli itibarın gösterilmemesidir. Farklı bir bakış açısıyla Berkes, cemiyetin kısa ömürlü olmasında A.Cevdet Paşa'nın encümene egemen olan ahlâkçı anlayışının etkili olduğunu söyler (Berkes,1978:231). Çünkü encümen içinde A.Cevdet Paşa'nın görüşlerinden farklı olan çok değişik görüşler vardır. Bu farklılıklar yeni bir cemiyeti Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi meydana getirir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen kuruluş amaçları olarak ortaya koyduğu maddelerle, medeniyet kavramının dayandığı esasları belirtmek, medeni kalkınmanın yollarını göstererek dolaylı da olsa büyük bir hizmet sunmuştur. Çağdaş medeniyete sağlam fikri ve ilmi esaslar içinde girebilmek için yapılan ilk ciddi ve büyük girişimdi. Yeni açılan ilk, orta ve yüksek dereceli okullarda öğretim birliğini sağlama, ilmi araştırma zihniyetini memlekete sokma gereklerinin anlaşıldığını ispatlar. Maarifte şekli yeniliklerin yanında, düşünce, anlayış, program ve öğretimde de yenilik yapma düşüncesini getirir (Kodaman, 1992:13). İşe dilden başlaması da önemli bir yeniliktir. Hazırlanacak lûgat ve kitaplarla eğitime hizmet düşüncesini getirmiş kendisinden sonraki teşebbüslere örnek olmuştur.

Encümenin lağvı hakkında kesin bir belgeye rastlayamadık. 1862 tarihine kadar çıkan devlet salnamelerinde adı geçerken bu tarihten sonra encümenin adına rastlanmaz. Ancak arşivde tesbit ettiğimiz bir belgeye göre 1880 tarihinde 23 Muharrem 1297(16 Ocak 1880) tarihinde Encümen-i Daniş üyesi Mr. Michael Brodinke'e nişan verildiği ifade edilir. (İrade/Hâriciye, 17319). Başka hiçbir yerde adının geçmemesi, üyelerin görevlerinin "Meclis-i Maarif-i Muhtelif" devredilmesi gibi gelişmeler encümenin ortadan kaldırıldığı anlamında değerlendirilir (İskit, 1939:59).

Encümen-i Daniş kurulurken başlıca iki görevi yüklenmişti: Dâr-ül-fünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlama, te'lif ve tercüme yolu ile halkı eğitme. Ancak hedeflerine ulaşamadı. Daha üye seçiminde terslikler başladı Düzenli olarak toplanamadılar. Encümendeki görevleri ikinci plânda kaldı. Devletin içinde bulunduğu karışık durum ve Encümene bakış açısı da sonucunda etkiliydi. Dâr-ül-fünûn'un açılışı gecikmiş (1869), KırımSavaşı (1856), Kuleli Vak'ası (1859) gibi iç ve dış olaylar da encümeni olumsuz etkilemişti. Masrafların karşılanmasında da güçlükler yaşandı. Aslında bu noktada da üyelerin Encümene bakış açıları ortaya çıkıyordu. İlmi gayeleri olmayan kişilerin bu zor durumda çalışmaları beklenemezdi. Yine de 12 yıl süreyle varlığını sürdüren Encümen ilk Türk akademisi olması, ortaya koyduğu amaçlar ve kendisinden sonrakilere örnek teşkil

etmesi açısından önemliydi. Encümen-i Daniş'i özellikle dil konusundaki çalışmalarıyla izleyen cemiyetlerden birisi de Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye idi.

II) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye

1) XIX.yy'da Tıp Ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane

XIX.yy'da diğer alanlarda olduğu gibi tıp alanında da bir batıya yönelik görülür. III.Selim son günlerinde "tıphane" açılmasını da karara bağlamış ancak yerine geçen IV.Mustafa zamanındaki karışıklıklar ve Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin padişahla birlikte değiştirilmesi de buna engel olmuştur. II.Mahmud dönemine gelindiğinde Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kuruldu. Bu ordu Avrupa usulü ile eğitildi. Mekteb-i Harbiye, Mızıka-i Hümayun ve Mekteb-i Tıbbiye gibi çeşitli okullar açıldı. Mekteb-i Tıbbiye asıl olarak yeni ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için kurulmuştu. Yakındoğuya yayılan kolera salgınları, kontrol edilemeyen yabancı hekimlerin çoğalması da diğer nedenlerdir (Ünver, 1952:8; Ergin, 1977:336). 14 Mart 1827'de Şehzadebaşı'nda yeniçerilerden boşalan Tulumbacı Konağı'nda Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire kurulur. Avrupa'daki eğitim örnek alınır, dersler Fransızca okutulur.

Tıphane'nin açılış konuşmasında II. Mahmud ;"Fransızca öğrenim yaptırmakta ki amacım; sadece Fransızca öğretmek değildir, fakat bu sizin tıp bilimini öğrenmeniz içindir, tıp bilimini adım adım kendi dilimize aktarmamız içindir. Bu başarılı olduğu zaman, tıp bilimi, ülkemizde Türkçe öğretilenecektir" demiştir (Kaya, 1981:74-75). Zaten dönemin geleneğine uygun olarak II. Mahmud zamanında da Batı'ya gönderilen öğrenciler ve Tercüme Odası ile Fransızca yayılmış, toplumda Fransız etkisi daha da artmıştır. Tıphane'nin öğrenim süresi dört yıl olarak kabul edilir. Okula rağbet artıktan sonra giriş sınavı konularak daha hazırlıklı ve seviyeli öğrenci alınır (Kahya, 1992:296; Unat, 1964:14-15). 1836'da Tıphane Galatasaray'a nakledilir ve 22 Mayıs 1836'da Cerrahhane ile Tıphane birleştirilir. Benzerleri gibi yeniden kurulması ve tıp öğretiminin Fransızca yapılması kararlaştırılır.

Viyana'dan getirilen Dr. C.A.Bernard öncülüğünde 1839'da "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" açılır . Fransızca öğretim yapan bu okulun açılması ve geliştirilmesinde Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın önemli rolleri olmuştur (Kafadar, 1997:82). Okul, her türlü laboratuvar, teşrihane ve kliniklerle donatılmış, poliklinikler açılmıştır. Kadrosu Avrupa'dan seçilen öğretim üyeleri ile takviye edilir. Zengin bir kitaplığı da bulunmaktadır.

Bu arada belirtilmesi gerekli bir diğer husus da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra sadece müslüman öğrenci kabul eden tıp okuluna azınlıklardan da öğrenci alınmaya başlanmasıdır. Ancak bu durum müslüman öğrencileri olumsuz etkiler. Okulun dili Fransızca olduğu için bu dili bilerek gelen gayr-i müslim öğrenciler müslüman öğrenciler karşısında daha başarılı olurlar. Başarısız öğrenciler ise üç yıllık Eczacılık okuluna geçirilir. Bu durum aslında fırsat eşitsizliğidir. Eşit olmayan koşullarda öğrenciler okula başlamakta ve tıptan ziyade Fransızca bilgileri önem kazanmaktadır. Hizmet verecekleri insanların Türkçe konuştukları düşünüldüğünde Fransızca tıp öğrenmekte çektikleri sıkıntılara gerek olmadığı görülür. İşin diğer tarafını, tıp literatürünü takip etme zorunluluğunu düşündüğümüzde ise bunun tercüme ile sağlanabileceği de bir gerçektir. Zaten sonuçta bu gerçeğe varılacaktır.

1841 yılında Tıphane'de yeni bir düzenlemeye gidilir. Anatomi dersleri disseksiyon¹³ ile desteklenir. Eğitim süresi dokuz yıla çıkarılır. 1856'da ise altı yıl olarak belirlenir. (Kahya, 1992:298). Fransızca eğitim devam etmektedir ve okulda görevli öğretim elemanlarının çoğu yabancıdır. XIX.yy'ın ikinci yarısına gelindiğinde artık tıp öğretiminin dili tartışılmaya başlar. Tıp eğitiminin Türkçe yapılması dile getirilir.15 Haziran 1853'de Cemalettin Mehmed Efendi, Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Nazırı ünvanıyla nezaret makamına getirilir. Cemalettin Efendi, memlekette yeterli sayıda kaliteli Türk hekim olmasını öğretimin Fransızca yapılmasına bağlıyordu. Bu düşünceden yola çıkarak, Türkçe tıp kitapları hazırlamak üzere yetenekli ve çalışkan Türk öğrencileri için özel bir sınıf açtı.

¹³ Disseksiyon; Anatomi derslerinin kadavra üzerinde uygulamalı olarak öğretilmesidir. Daha geniş bilgi için bkz.Esin Kâhya; "Bizde Disseksiyon Ne Zaman Ve Nasıl Başladı", Belleten, c.43, s.172 (1979).

Ancak amacını anlayan yabancı hekimlerin çalışmaları sonucu Cemalettin Efendi işinden uzaklaştırıldı. 1859'da nazırlığa getirilen Hayrullah Efendi ise bu sınıfı kapattı (Unat, 1976:1292). Cemalettin Efendi'nin açtığı bu özel sınıf kapatılsa da buranın öğrencileri Tıp öğretiminin Türkçe olması kararlılıklarını sürdürerek Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluşunda rol oynadılar.

Bu yıllarda yaşanan bir diğer gelişme ise yabancı hekimlerin Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'yi kurmalarıdır. Osmanlı Devleti'nde hekimliği ilerletme ve hekimler arasında dayanışmayı güçlendirme amacıyla kurulan tıp cemiyetlerinden ilki "Societe Medicale de Constantilople" adıyla kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'dir. İstanbul'da askeri görevde bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan hekimler biraraya gelerek karşılaştıkları tıbbi sorunları tartışma ve dayanışma amacıyla bir cemiyet kurmuşlardır. İngiliz hekim Pincoffs'un altı aylık bir çalışması sonunda 15 Şubat 1856'da cemiyet ilk toplantısını yapmıştır (Hatemi – Kazancıgil, 1987:113). Müttefik ordu hekimleri ve İstanbul'da bulunan yabancı hekimlerinin oluşturduğu bu cemiyet 2 Haziran 1856 tarihli bir beratla resmen tanınmış ve "Cemiyet-i Şahane-i Tıbbiye-i Osmaniye" ismi verilmiştir. Ancak Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ismi kullanılmıştır . Yabancı hekimlerin 1856'da bir cemiyet kurmak için izin istediklerine dair bir bilgi yoktur. Ancak bir yıl sonra kendilerine "şahane" adı verilmesi için talep de bulunmuşlardır (İhsanoğlu, 1987a:4). Cemiyetin Pincoffs'dan başka otuz dokuz kurucu üyesi vardı ve hepsi yabancıydı. Cemiyete sadrazam Fuad Paşa'nın girişimiyle aylık elli altın tahsisat sağlanmış bu nedenle cemiyetin ikinci şeref üyesi Fuad Paşa'ya verilmişti (Unat, 1987:86).

Cemiyet genellikle haftada bir toplanmıştır ve müzakere dili Fransızcadır. Osmanlı cephesinde görülen hastalıklar ve ülkenin sağlık sorunlarıyla ilgilenecek, önerilerde bulunmuştur. Benedick, Cohn, Potain gibi yabancı profesörlere konferanslar verdirilmiş, uluslararası kongrelere delegeler gönderilmiştir. Cemiyet kütüphanesinde ise birçok kitap ve tez toplanmıştır (Unat, 1987:87). 15 Şubat 1857'den itibaren çıkmaya başlayan, cemiyetin yayın organı olan "Gazette Me'dicale D'orient'de Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez sağlık istatistikleri, toplantı tutanakları, çeşitli konular üzerinde inceleme raporları

ve tıbbi haberler yer almıştır. 1911 yılı Mart ayından itibaren derginin adı “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane Şark Tıp Mecmuası”adını almış, 1925’den itibaren cemiyetle birlikte derginin faaliyetleri de sona ermiştir (Ünver – Şehsuvaroğlu, 1956 :7 ; Kâhya, 1992:301).

Cemiyet faaliyetlerine Fransızca olarak devam etmiş ve sona erdirmiştir. 1906’ya kadar cemiyete alınan iki yüz seksen sekiz üyeden yalnız on yedisi müslüman ve Türk’tür. Cemiyetin padişahla ilişkilerini düzenleyen II.Abdülhamid’in başhekimi, senatör ve müşir Dr. Mavroyeni Paşa ve Türkçe tıp öğretimi yapılabileceğine inanmayan bir kişiydi. Zaten cemiyet dünya bilim kuruluşlarıyla ilişki kurarak kendisini meşhur etmeyi başarmış ancak Türk tıp kültürü ve halk sağlığına bir faydaları olmamıştır. Ancak Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin kuruluşu ve amaçlarını incelediğimizde Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’den etkilendiğini görmekteyiz. Biri Türk, diğeri yabancı doktorların oluşturduğu mesleki kuruluşlardır.

2) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin Kuruluşu Ve Gelişimi

Türkçe tıp eğitimine geçiş yolunda Cemalettin Efendi’nin açtığı ancak Hayrullah Efendi’nin kapattığı sınıftan, bu ideali benimsemiş öğrenciler Aziz, Vahit, Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim Lütfü ve Bekir Sıtkı çalışmalarını sürdürdüler. 1861’de Hayrullah Efendi’nin yerini Arif Efendi’ye bırakması ile cesaret bulan öğrenciler Mecmua-i Fünun’da yazılar yazmaya başladılar. Diğer taraftan yabancı hekimler de Beyoğlu’nda çıkan Fransızca gazetelerde Türkçe aleyhine yazıyorlardı. Basın yoluyla mücadelelerini sürdürmeleri, fikirlerini yaymaya çalışmaları çok güzel bir gelişmedir. Nitekim sonuca da ulaşmışlardır. Aralarındaki çekişme büyüyünce o sırada muallim muavini olan Dr.Ahmet Ali Bey’e giderek bir cemiyet kurup dersleri Türkçeleştirmeye çalışacaklarını belirtirler. Cemiyetin üyeleri Hacı Arif Efendi’nin oturduğu Beşirağa Medresesi veya Vefa’da Hüseyin Fevzi Bey’in oturduğu Vahit Bey Konağı’nda toplanarak yapacakları işleri plânlılar.

1866'da Hoca Salih Efendi'nin ikinci Tıbbiye nazırlığı sırasında Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye resmen kuruldu (Ünver, 1943:180). Bu konuda çıkarılan irade de; "... cemiyet-i mezkurenin politikaye-i düveliyeye ve edyan-ı mezahiye müdahale etmemek şartıyla eyyam-ı münasib de akd ve teşkili istizan olunmuş olub vakı'a fünun-ı tababetin günbegün ilerlemesi ve mebde-i ve esasının meydana çıkarılması..." (İrade/Dahiliye :31742) üzerinde durulur. Yani cemiyet din ve politika işlerine hiç girmeyecek sadece tıp ilminin ilerlemesi ve yeni eserler için çalışacaktı. Yabancı öğretmenlerin Türk diline yaptıkları tecavüzlerine karşı Türkçe tıp kitabı yazma kararı alınır. Fakat para sıkıntısı vardır. Ama bu sıkıntı da Hacı Arif Efendi'nin desteğiyle halledilir (Uludağ , 1941:971). İlk toplantılarında cemiyetin nizamnamesi hazırlanır. Nizamnameye göre de Cemiyetin asıl görevi "ulûm-ı tıbbiye ve hikemiye"ye ait yabancı dillerde yazılan kitap ve risaleleri Türkçe'ye tercüme etmek ve her ay umuma faydalı Türkçe bir tıp gazetesi çıkararak yeni tıbbi bilgileri yaymaktır. Nizamnamede de din ve politika işlerine girilmeyeceği belirtiliyordu. Buradan da anlıyoruz ki din ve politika her zaman hassasiyetini koruyan, ilim ve fen işlerine karıştırılmaması gereken konulardır. Yoksa işin içinden çıkmak, sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Cemiyetin idare heyeti; Reis-i evvel, reis-i sani, umûmi katip, husûsi katip, sandık emini ve hafız-ı katib'den oluşacaktı. Cemiyetin müdavim, muhabir ve şeref üyeleri olmak üzere üç çeşit üyesi bulunacaktı. Müdavim üyeler on beş günde bir toplanacaktı: "Cemiyet her on beş günde bir toplanarak etibbânın tercüme ve te'lif ettikleri kütübün rütbe-i ehemmiyetini takdir ve lâıyk oldukları derece-i mükâfât-ı tayin ve mükâfât derecesinde olmayanların yalnız neşrine ruhsat itâ ederler ve mesâil-i tıbbiye-i saire hakkında müzâkerât ve mübâhesatta bulunurlar idi. Cemiyetin reis, reis-i sâni, kâtib-i umûmî, kâtib-i husûsî, hâfız-ı kütüb, sandık emininden ibaret olan umur-ı tahririye heyeti her altı ayda bir âzây-ı cemiyet tarafından ekseriyet-i ârâ ile intihab olunur idi. Bundan maâda kütüb-i tıbbiye Mekteb-i Tıbbiye matbaasında tab'edilmekte olduğundan matbaanın mihver-i lâıyıkınca tedviri için bir de matbaa komisyonu teşkil olunmuş idi." (Rıza Tahsin, 1991:37). Kitab mütercim ve müelliflerinin üç derece ile ödüllendirilmesi kararlaştırılır. Birinci dereceye üç yüz Mecidiye altını ile dördüncü rütbeden bir kıt'a nişân-ı âli-i Osmanî; ikinci dereceye iki yüz

altın ile dördüncü rütbeden Mecidî nişanı; üçüncü dereceye yüz elli Mecidiye altını ile dördüncü rütbeden Mecidî nişanı verilecektir (Rıza Tahsin 1991:37-38).

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ismine ilk kez H.1287 (1870-71) Salnamesinde rastlanır. Cemiyetin üyeleri de ancak Sâlnamelerden tesbit edilebilmektedir. H.1300 (1882-87) sâlnamesine göre cemiyetin kurucuları; Ahmet Paşa, İbrahim Lütü Bey, Mehmed Muhtar Efendi, Ahmet Hilmi Bey, Mehmed Nuri Bey, Hüseyin Remzi Bey, Agah Bey (Handanyan), Mehmed Nazif Bey, Mehmed Nedim Bey, Vahit Efendi, Bekir Sıtkı Efendi, Hüseyin Sabri Efendi ve Hacı Arif Efendi'dir.

Üyeler:

"İş bu cemiyet Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Efendi'nin zir-i idaresinde olup her Pazar günleri Mekteb-i mezkürde mün'akıd olur" ibaresinden sonra üyeler sıralanır:

Reis Salih Efendi (Biyografisi bilinmiyor)

Hafız Bey (Aza, Miralay, Mekteb-i Tıbbiye tercüme nazırları)

Salih Bey (Miralay, Mekteb-i Tıbbiye tercüme nazırları)

Ahmed Bey (Miralay, Müfredat-ı Tıp muallimi)

Rıfat Bey (Miralay, Bahriye azası)

Saniye Mahmud Efendi (Münselat Muallimi)

Aziz Efendi (Binbaşı, Mekteb-i Tıbbiye Mülkiye Müdürü)

Emin Efendi (Kolağası, Ameliyat-ı Cerrahiye Muallim Muavini)

Vahit Efendi (Kolağası)

Hüseyin Efendi (Kolağası, Emraz-ı Umumiye Muavini)

Nuri Latif Efendi (Kolağası, Emraz-ı Hariciye Muavini)

HiristoEfendi (Kolağası)

Nuri Efendi (Kolağası)

Hüseyin Mustafa (Kolağası)

H.Remzi Efendi (Kolağası)

İbrahim Efendi (Kolağası)

Bekir Efendi (Kolağası)

Cemiyetin kuruluşunda önemli rol oynayan Kıımlı Aziz Efendi bir süre başkanlıkta yapmıştır. H.1290 (1878)'e ait bir salnamede ise Marko Paşa başkan, Miralay Ahmed Bey ikinci başkandır. Marko Paşa'nın ölümü üzerine 1888 Ekim ayında Saip Paşa başkanlığa getirilmiş ancak ardında disiplinsiz bir cemiyet bırakmıştır (Unat,1985:17-18). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin başkanları aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Askeriye nazırları olduğundan Marko Paşa ardında bir daha düzelmeyecek yozlaşmış bir mektep de bırakmıştır. Saip Paşa itaatsızlığı, düzensizliği önleyememiş, yapılacak düzenlemelere karşı askeri öğrenciler ayaklanma bile çıkarmışlardır. Sıkı bir idare şart olduğundan 1892'de Ulûm Mekatib-i Askeriye-i Şahane nazırı Aydınlı Mustafa Zeki Paşa, 1895'de Erkân-ı Harp mirlivalarından Ahmed Şükrü Paşa ve 1897'de yine Erkan-ı Harp mirlivalarından Mehmed Avni Paşa nazır olmuştur. Unat'ın "Osmanlı Devleti'nde Tıp Cemiyetleri" adlı çalışmasından öğreniyoruz ki; Mehmed Avni Paşa zamanında "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye" adı kaldırılarak "Divan-ı Harp ve Tetkik-i Müellefat Komisyonu" olarak çalışmalarını sürdürmüştür .

29 Mayıs 1897'de resmen son bulan bu cemiyet II.Meşrutiyet'ten sonra Dr. Mazhar Paşa'nın Mektep nazırlığı sırasında birkaç kere toplanmış ancak bu toplantılar sürdürülememiştir. On bir yıllık bir aradan sonra 1909'da Dâr-ül-fünûn Tıp Fakültesi'nin kuruluşundan sonra başkanlığa Cemil Bey getirilmiştir. 12 Kanun-ı evvel 1326 (25 Aralık 1910) da Fakülte Konferans salonunda yapılan toplantıda Cemil Bey, eski üyelere Nazif, Mazhar, Rasim, Nafiz, Hacı Ali, Zaeros, Feyzi, Nuri Kenan Paşalar ve Hacı Arif Efendi'nin fahri reisliklerini önermiş ve kabul edilmiştir . Aynı gün yapılan gizli oylamada Cemil Bey çoğunluğu sağlayamamış ve Hayrettin Paşa başkanlığa getirilmiştir. Hayrettin Paşa cemiyetin fahri konularla uğraşacağını açıklamış ve cemiyet on beş günde bir toplanarak tıpta ki ilerlemeleri hekimler arasında yaygınlaştırmaya çalışmıştır. 21 Nisan 1912'de Mazhar Paşa başkan seçilmiş, şartlar uygun olduğu sürece toplantılar devam etmiştir. Ancak I.Dünya savaşı sırasında cemiyet üç yıl toplanamamıştır (Unat ,1987:95). Savaştan

sonra 14 Ağustos 1917'de Tıp Fakültesi konferans salonunda yapılan toplantı da Anadolu'nun bazı kısımlarında özel bir izin ile fennî bir seyahat yapmış olan Berlin Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Profesörü Dr.His harp salgınları üzerine Almanca bir konferans vermiştir. 28 Ağustos 1917'de yapılan toplantıda ise Teşrih-i Marazi müderrisi Hamdi Bey "Lekeli Tifo" ve "Bitlerle" ilgili yaptığı çalışmayı aktarmıştır. Bu tarihten sonra yapılan toplantılarda tıbbi konularla ilgili bildiriler sunulmuş, 25 Aralık 1919'da ise İstanbul'da bir tıp kongresinin yapılmasına karar verilmişti (Unat, 1987:96). Ancak İstanbul'un işgali böyle bir kongreyi engellemiş, Saltanatın kaldırılmasından sonra da "Cemiyet-i Tıbbiye"adı kullanılmaz olmuştur. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin son reisi Âli Paşa'dan sonra başkan seçilen Süleyman Numan Paşa zamanında "Türkiye Tıp Encümeni"adını almıştır . Cemiyetin 1866'da resmen kurulduğunu ve ondan önce de verilen mücadeleleri göz önüne alırsak bu günlere kadar gelmesi bile büyük başarıdır. Amaçları doğrultusunda şartlatr uygun olduğu sürece çalışmışlar ve başarılı da olmuşlardır.

3) Cemiyetin Çalışmaları Ve Sonu

Cemiyetin 1283/1867 tarihli ve basılı ilk resmi nizamnamesinde, önce cemiyetin kuruluşu ve maksadı anlatılır (Sarı,1987:126-128). Plânlanan işlerin uygulanabilmesinin yabancı dildeki tıbbi eserlerin kolaylıkla öğretilmesi, yenilik ve kuralların sürekli açıklanarak ortaya konması bunun için de özel bir heyete ihtiyaç olduğu belirtilir. Gerekli olan kitap, risale ve diğer araç-gereçler için bir yardım sandığı kurulması ve aza-yı mutebere hariç üyelerin ayda yirmi beşer kuruş vermesi kararlaştırılır. Devletin resmi olarak para yardımı yapması kabul edilince ayda bin kuruş tahsis edilmesi de kararlaştırılır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi birinci madde de cemiyetin asıl gayesinin "ulûm-ı tıbbiye ve hikemiyyeye"dair yabancı eserlerin tercümesi ve her ay umuma faydalı Türkçe bir tıp gazetesi neşredilmesi olduğu belirtilir. Cemiyete üye olabilmek için "ulûm-ı tıbbiye ve hikemiyyeye dair bir meseleyi" Türkçe yazmak veya Türkçeye tercüme etmek gereklidir. Eğer üye olmak isteyen kişi başka bir memlekette bulunuyorsa yazacakları Türkçe metni

postayla göndereceklerdi. Kurulacak geçici komiteler üyelerden her ay toplayacakları tercüme ve te'lif eserleri bir ay içinde inceleyerek özetlerini Meclis-i Umumi'ye takdim edeceklerdi. Cemiyetin idare komisyonunda görevli Hafız-ı Kütüb ise cemiyet tarafından teslim alınan kitaplara sahip çıkmanın yanısıra mevcut kitaplar ile bir sene içinde basılacak kitapların isimlerinin yazdığı bir defter tutacaktı.

Cemiyetin bu 1867 tarihli nizamnamesinden başka üç nizamnamesi daha vardır.1337/1921'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaasında basılan nizamname bir iki maddeye başlık koyması dışında 1867 nizamnamesinin aynıdır. Üçüncü nizamnamenin tarihi ise tam olarak tespit edilememiştir. Bu nizamnamede cemiyet, tıbbın yanısıra ispençiyariyye (eczacılık), baytariyye (veterinerlik) ve tabiiyye (botanik, zooloji) bilimlerinin de Osmanlıca yayınlanması ve gelişmelerinden sorumlu tutulur. Devamlı üye sayısı sınırlı tutulup otuz altı tabib, sekiz eczacı ve kimyager, sekiz baytar, sekiz tarih-i tabii vs. şeklinde altmış kişi olarak belirlenir. Cemiyet on bir şubeye ayrılır: (1) Teşrih-i fizyoloji (2) Emraz-ı dahiliyye (3) Emraz-ı hariciyye (4) Tedavi ve tarih-i tabî-i (5) Ameliyat-ı cerrahiye (6) Teşrih-i Marazi (7) Fenn-i vilâde (8) Hifz-ı sıhhat-ı umumiyye tıb-ı kanunî ve zabıta-i sıhhiyye (9) Tıbb-ı baytari (10) Hikmet-i tabiiyye-i tıbbî ve kimya-i tıbbî (11) Fenn-i ispençiyarî (Sarı, 1987:1287). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ile ilgili tesbit edilebilen son nizamname de tarihsizdir. Bunun müzakereye sunulan bir örnek olduğu sanılmaktadır. Burada cemiyetin adı "Osmanlı Tıp Akademisi"olarak geçmektedir (Sarı,1987:128). Bu nizamnamelerden de, işlerini ciddiye alıp çalıştıklarını ve teklifler üreterek faydalı olmaya çalıştıklarını görüyoruz.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluşundan sonra tıp dilinin Türkçe olması tartışılmaya başlandı. Fakat bu konuda üyeler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Mektep nazırı Salih Efendi önce öğrencinin elinde bulunan kitapların Türkçeye çevrilmesini, daha sonra Türkçe derse geçilmesini istiyordu. Kıımlı Aziz, Hüseyin Remzi ise tercüme işinin bitmesini beklemeden, o bir yanda devam ederken diğer yandan Türkçe derse geçilmesini istiyordu (Uludağ, 1940:973). Sonuçta Salih Efendi diğerlerinin görüşünü benimsedi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Türkçe ders verme konusu

kabul edilince yabancı hekimler hareketlenmişler, kendilerine ihtiyaç kalmayacağı için endişelerini dile getirmişlerdi. Bu nedenle sadece Türkçe ders verecek ayrı bir okul açma gereği duyulmuştu. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmış, Türkçe dersleri başlamış fakat yabancı hekimlerin serzenişleri bitmemişti. Beyoğlu'nda çıkan Fransızca gazetelerde yazılar yazmışlar, bunları bastırıp vükelâ ve ileri gelenlere dağıtarak aleyhte propagandalar yapmışlardı. Bunlara karşılık bazı Türk hekimleri de Türkçe eğitimi savunan makaleleriyle karşılık vermişlerdi. Hatta Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucuları Hüseyin Sabri Bey'in Sarıyer'deki evinde toplanarak Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de dahi Fransızca'nın kaldırılarak derslerin tamamen Türkçe yapılabileceğine dair bir layiha hazırladılar. Bu görüşlerini Ahmed Ali Bey vasıtasıyla seraskere, serasker de Şuray-ı Askeriye'ye ilettiler. Sonuçta 1286/1870'de Tıbbiye-i Askeriye'de de eğitimin Türkçe yapılması için irade çıktı ve dersler Türkçeleşti (Sarı, 1987:126; Uludağ, 1940:973-975). Öğretim Fransızca yapılırken üç yüz hekim yetişmiş iken Türkçe'ye geçildikten sonraki on yıl içinde binden fazla hekim yetişmiştir (Dölen, 1985:168).

Görüldüğü gibi Türkçe eğitimi savunan, bunu sağlamak için çalışan Cemiyet-i Tıbbiye sonuçta bu amacına ulaşmıştı. Bundan sonra sıra bir Tıp lügatı hazırlanmasına gelmişti. Cemiyetin kurduğu bir komisyon, Nysten (1771-1818) in "Dictionnaire de Médecine"ni esas alıp Şanizade Ataullah ve Mütercim Asım Efendi gibi kişilerin eserlerinden de faydalanarak üç yıllık bir çalışma sonucu "Lugat-ı Tıbbiye"yi yayınladı. Bu ilk Türkçe modern tıp kitabıydı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası'nda basılan Lugat-ı Tıbbiye'nin önsözünde Kanun-ı İbn-i Sina, El Tasrif-i Zehravi ve Havi-i Râzi gibi eski Arapça kitapların gözden geçirildiği, Bianchi, Hançerî ve Kazimirski gibi lügatlara da başvurulduğu daha çok Meninski'nin Latince'den Arapça, Farsça, Türkçe'ye karşılıklar veren lügatından yararlandığı belirtilir. Ayrıca Vankulu, Ahteri, Burhan-ı Katı, Lehçe gibi sözlüklerden de faydalanılmıştır. Bunlar içinde en çok Asım Efendi'nin Kamus tercümesi işe yaramıştır. Yeni bazı kelimeler bulunduğu, bazılarının da olduğu gibi alındığı da eklenir ve seraskerlik taltifnamesiyle takdir edilmelerinden dolayı duydukları mutluluğu belirtir (Hatemi-Işıl, 1989:27-29). Lugat-ı Tıbbiye Türkçe bir lügat olması açısından önemlidir. Ancak Türkçe tıp terimlerinin Arapça kelimelerle ve Arap dili gramerine uygun Osmanlıca

terkiplerden oluşması bugüne kadar devam eden Türkçe tıp terimleri karmaşasına da başlangıç olur. “Yukarı, aşağı, sağ, sol” gibi kelimeler “âli, esfel, eymen, eyser” kelimeleri ile karşılanır. Böylece akılda tutulması güç, anlamsız kelimeler de ortaya çıkmıştır (Sarı, 1987:132). Bu konuya daha sonra ikinci bölümde de değinileceğinden cemiyetin diğer çalışmalarına geçiyoruz.

Lugat-ı Tıbbiye'nin hazırlanmasından başka cemiyet üyeleri çevirilerle de Türk diline katkıda bulunmuşlardır. Cemiyet üyelerinden Birgivizade Binbaşı Mehmed Nuri, Dr. Fort'tan “İlm-i Emraz ve Seririyat-ı Cerrahiye”yi çevirmiştir. İki ciltlik bir cerrahi kitabıdır. Birgivizade'nin ayrıca “Tahlil-i Semum” (Zehirlerin Analizi, toksikoloji) ve “Menafi-ül A'zâ Tercümesi”(fizyoloji) adlı iki çalışması daha vardır (Hatemi-Işıl, 1989:34). Birgivizade Mehmed Nuri, sözleri ve yazılarıyla Türkçe eğitim ve öğretim gereğini sürekli vurgulamış, bir tıp lugatı çevirmeye başladıysa da buna ömrü yetmemiştir (Kâhya, 1985:707). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye çerçevesinde yayınlanan bir eser de “Kavanin-i Cerrahin” (Cerrahların Kanunu) dir. Mekteb-i Tıbbiye'de çevirmen olan Mehmed Nuri tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. İçinde cerrahi aletlerinin resimleri de yer almıştır (Hatemi- Işıl, 1989:34-35). Tıp dilinin Türkçeleşmesi konusunda çevrilen bir diğer eser “Hıfz-ı Sıhha”dır. Becquerel'in bu eserinin ilk cildini Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de hıfz-ı sıhha hocası Binbaşı Mehmed Emin Fehmi, ikinci cildini Cemiyet-i Tıbbiye üyelerinden Nafiz Bey ve Dimitri Efendi tercüme etmiştir. Devrinin en ünlü tıp kitaplarından biri olan bu eser cemiyetin amaçlarını fiiliyata geçirebildiklerinin de bir işaretidir (Hatemi- Işıl, 1989:36). Tıphane'nin açılmasında büyük payı olan Mustafa Behçet Efendi de yaptığı çeviri ve yazdığı eserlerle hizmet etmiştir (Ünver, 1940;932-967). İlk basılı Türkçe Tıp kitaplarından biri olan ve hacca giden yolcular için bir sağlık rehberi niteliğindeki Tertib-i Ecza'ya bir bölüm ekleyerek basılmasını da sağlamıştır (Rıza Tahsin, 1991:136). İtalyan hekim Marc Antoni Caldeni'den “Fizyoloji Tercümesi”ni, Johannes Von Plenck'den “Frenji Risalesi”ni, Joseph Marshall'dan “Çiçek Aşısı Risalesi”ni çevirerek yayınlamıştır (Kâhya, 1985:704-705). M.Behçet Efendi'nin yeğeni Hekimbaşı Hayrullah Efendi de, “Makalât-ı Tıbbiye”ismiyle tıp öğrencileri için çağdaş bilgiler veren bir el kitabı hazırlamıştır. Hayrullah Efendi ayrıca altı yüz sayfalık bir Tıp lugatı hazırlayarak yeni

kavramların kelime karşılıklarını açıklamıştır (Rıza Tahsin, 1991:136). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetinin kurulmasında öncülük eden Kırımli Aziz Bey ve Birgivizade Mehmed Nuri gibi genç yaşta vefat etmesine rağmen birçok eser yazmış, bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. İlm-i Emraz-ı Umumiye adlı eserinde çeşitli hastalıkları, bunların sebeplerini anlatır. Meşhur Fransız hekimlerinden alıntılar yapar (Kâhya, 1985:709). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’de faal bir üye olarak hizmet eden, bir ara başkanlık yapan Ahmed Remzi Paşa, tıp eğitiminin yabancı dilde yapılmasının gereksiz olduğunu savunuyordu. Çevirilerle veya konu ile hazırlanacak el kitapları ve sözlüklerle bunun halledileceğine inanıyordu. “Müfredat-ı Tıp ve İlm-i Tedavi”adıyla Fransızca’dan yaptığı bir çeviri kitabı vardır. Yine cemiyetin kurucularından Hüseyin Remzi Bey, “Tarih-i Tıp”adlı kitabının önsözünde Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin kuruluş amaçlarına da değinerek Türk Tıp Tarihini yazma düşüncesinden bahseder. Hüseyin Remzi Bey’in çevirileri de vardır. Tarih-i Tabî-i Tıbbî, İlm-i Hayvanat-ı Tıbbiye, Def’a-i Saniye Bükiyyan Tercümesi gibi. Ayrıca ortaöğretime yönelik çeşitli tıp kitapları da yazmış ancak Tufeylat-ı Hayvaniye adıyla hazırladığı parazitoloji kitabı basılmadan kalmıştır (Kâhya, 1985:174).

Görüldüğü gibi Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye daha çok dil konusu üzerinde durmuş bunda da başarılı olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de Türkçe eğitime geçilmiş, ilk Türkçe Tıp lügatı da hazırlanmıştır. Yabancı eserler Türkçe’ye çevrilerek çağdaş tıp terminolojisi de takip edilmeye çalışılmıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, mesleki cemiyetler açısından da büyük önem taşır. Türk hekimlerinin kurduğu ilk tıp cemiyeti olmasının yanısıra ilk mesleki cemiyettir (İhsanoğlu,1992a:380). Yabancı hekimlerin kurdukları Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’dan sonra bizim hekimlerimizin kurduğu ve onlarla aynı platform da mücadele eden Cemiyet-i Tıbbiye önemli başarılarla imza atmayı başarmıştır. En önemli başarısı kendi ülkemizde kendi dilimizle tıp eğitimine geçmek ve yeni bir tıp lügatı yapmak olmuştur. Birçok eser hazırlanmasına olduğu kadar mesleki dayanışmaların güçlenmesine de vesile olmuştur. Bir amaç etrafında birleşen meslektaşlar sonunda amaçlarına ulaşarak bu tür birlikteliklere örnek olmuşlardır. Tıp alanında Türkçe eğitime geçmek, Türkçe’nin bilim dili olma mücadelesinde büyük bir aşama olmuştur. Zor şartlara

rağmen faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları, toplantılarına fırsat buldukça devam etmeleri de takdir edilecek bir olaydır. Nitekim çoğu tercüme de olsa tıp dünyasına kazandırdıkları eserler ve verdikleri mücadele ile Tanzimat Döneminde sözü edilen bir cemiyet olmayı başarmışlardır. Tanzimat Döneminde kendinden söz ettiren bir cemiyette Tercüme Cemiyeti'dir.

III) Tercüme Cemiyeti

1) Kuruluşu Ve Üyeleri

Tanzimat Döneminde Batı ile kurulan daha sıkı ilişkiler sonucu tercüme faaliyetlerinin önemi daha da artmıştı. Batı'daki gelişmeleri sağlıklı olarak izleyebilmek , ondan faydalanabilmek için tercüme işinin bir sisteme bağlanması zorunluydu. Nihayet geç de olsa Kemal Paşa'nın ikinci nazırlığı sırasında tercüme faaliyetlerine önem verilmiş, 12 Nisan 1865'de "Tercüme Cemiyeti Nizamnamesi" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Koçer, 1974:77). İkinci bölümde incelediğimiz Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun'un önde gelen isimlerinden biri olan Münif Paşa'nın eğitim tarihindeki ilk ciddi görevi de cemiyet başkanlığı olmuştur. Cemiyetin amacı Mahmud Cevad'ın "Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı Ve İcraatı" adlı eserinde cemiyetin amacı şöyle belirtilir: "Bu defa maarif-i umumiye nezaret-i celilesi idaresi tahtında olarak teşkiline emri ferman-ı maarif nişan hazret-i padişahi şayan buyrulmuş olan tercüme cemiyetinden maksadı, menafi-i mülk-i milleti mucib olarak elsine-i ecnebiyede tedvin olunmuş olan asar-ı ilmiyeyi ve telâhuk-ı efkâr-ı ashab-ı tecarib ve hüner ile an-be-an nihade-i destgâh ve bundan başka elsine-i saireden lisan-ı azeb-ül beyan Türkiye nakl ve tercüme olunub usûl-i mevzuası vechile meclis-i maarife havale olunan kütüb ve resail-i mütercimemeye imar-ı inzar-ı dikkatle ashabı hakkında bidirig buyurulacak mükâfat-ı seniyyeyi tahdid eylemektir. Cemiyet-i mezkuraya müsellemler olan ma'lûmatları cihetiyle bu irade-i seniyye Bâb-ı Âli mütercim-i âlâ izzetli Münif Efendi reis ve Yahya Bey ve Pertev Efendi musahhah nasb ve

tain buyrulduğu misÛllu erbab-ı maarif ve ma'lûmattan zîrde muharrer zevat dahi cemiyet-i mezkûreye aza ve kûtûbe nasb ve ta'yin kılınmıştır.”

Yukarıda da belirtildiği üzere Tercüme Cemiyeti, yabancı dillerde yazılan, çeşitli nedenlerle maarif meclisine havale edilen eserleri Türkçe'ye tercüme ederek Batıdaki bilimsel ve kültürel gelişmeleri izlemek amacıyla kurulmuştur. Münif Efendi başkan, Yahya Bey ve Pertev Efendi musahhîh tayin edilmiş, üyeler de sıralanmıştır. Çalışmalarımız sırasında cemiyetin resmi nizamnamesini bulamadık. Ancak Meclis-i Maarif tarafından kaleme alınan ve Meclis-i Vâlâ tarafından düzeltilen nizamname müsveddesine ulaşabildik. Burada; “Umûm halk ve bi'l husus mekâtib şâkirdânı için her fûnûn ve maarife dair el sine-i sâireden Türkçe'ye kûtûb ve resâil ve harita tercüme ve te'lifiyle iş tugal etmek üzere Maarif Nezareti celilesi taht-ı idaresinde olarak Tercüme Cemiyeti teşkil olunacaktır” (İrade/ Meclis-i Vâlâ, No: 23733) denilmekte, Mahmud Cevad'ın yazdıkları teyid edilmektedir.

Maarif Nezareti tarafından hazırlanıp sadarete gönderilen belgede ise padişahın teb'asının gelişimi ve eğitimi için ihsanlarda bulunduğu belirtildikten sonra Avrupalıların çok sıkı çalışarak bu günlere geldiği ve onların ilimlerinden faydalanmak için dillerini bilmek gerektiği üzerinde durulur. Ancak yabancı dil öğrenmenin zor , zaman alıcı bir iş olduğu , yabancı okullarda Avrupa dilleri öğretilmesinin ise politik açıdan kötü olabileceği söylendikten sonra Avrupa dillerinden ilim tahsil etmenin de Lisan-ı Osmani'nin gelişimini engelleyeceği dile getirilir. Bunlar sayıldıktan sonra Maarif Nezareti bünyesinde bu işlerle uğraşacak bir cemiyetin kurulacağı ve nasıl çalışacağı, Cemiyetin başkanına 2000, üyelerine ise 1000'er kuruş maaş verileceği açıklanır. Maarif Nezaretinin bu raporu Sadaret tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilir. Meclis-i Vâlâ bazı değişiklikler yapar : Maarif Nezareti'nin 18 madde olarak tesbit ettiği nizamnameye “imtiyazlı olarak kitap tercüme ve te'lifiyle tab' ve neşretmek isteyenler” için bir madde ekleyerek 19 maddeye çıkarır. Meclis-i Vâlâ'nın başkan ve üyeler için tesbit ettiği miktarlar kaldırılarak “muvaazzaf” ve “miktar-ı muayyen” ifadeleri kullanılır (İrade/Meclis-i Vâlâ No:23733).

Tercüme Cemiyeti, biri başkan olmak üzere 18 üyeden oluşur.

Üyeler:

- Kadri Bey (Postahane-i amire nazırı)
Mehmed Ali Bey (Erkân-ı Harbiyeden miralay)
Ohannes Efendi (Esham-ı Umumiye muavini)
Macid Bey (Tercüme odası hulefasından) ✂
Vahan Efendi (İkinci mahkeme-i ticaret reisi)
Nuri Bey (Mühendishanede kaimakam)
Ömer Bey (Mekteb-i harbiyede mütercim kaimakam)
Ohannes Efendi (Matbuat Müdürü)
Ahmed Hilmi Efendi (Tercüme odası hulefasından) ✂
Sadullah Efendi (Tercüme odası hulefasından) ✂
Rıfat Bey (Tercüme odası hulefasından) ✂
Aleksandr Efendi (Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden)
Mehmed Şevki Efendi (Türkî katibi evveli Tercüme odası hulefasından) ✂
Nuri Bey (Türkî katibi sanisi mektubi sadr-ı âli hulefasından)
Fardis Efendi (Fransızca katibi Tercüme odası hulefasından, M.Cevad, 1338:91-94) ✂
İhya Efendi (Musahhih)
Pertev Efendi (Musahhih) (M.Cevad,1338:91-94;Lütfü,1988:141)

Başkan ve üyelerin Avrupa dillerinden en az birisinde tercüme yapabilecek kapasitede olmaları gerekiyordu. Musahhihlerin ise yazılan eserleri kontrol edip düzelteceklerinden Türkçe'yi çok iyi bilmeleri gerekiyordu. Mütercimlerde gerekli görülen eserleri Türkçe'ye çevireceklerdi.

“Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”nin yazarı Hilmi Ziya Ülken, cemiyetin halka mahsus kitaplar yazmak için kurulduğunu, okul kitaplarıyla ilgisi olmadığını savunur. Oysa

nizamnamesinde “umum halk ve bilhusus mektep şakirdanı için her türlü fûnun ve maarife dair elsine-i saireden Türkçeye kitap nakl...”(Unat,1964:138) denilerek cemiyetin daha çok okullar için kurulduğu kastedilmektedir. Terakki gazetesinde “Maarif-i Umumiye” başlıklı yazısında Hayreddin Bey ;“Terakki-i maarife medâr olacak kütüb-i müfidenin tercümesi için bir tercüme cemiyeti şeklini çend mah mukaddem ihtâr eylemiş olduğumuzdan bunun bu defa mevki-i husûle gelmesi memnuniyetimizi müstelzim olmuştur” diyerek Tercüme Cemiyeti’nin kuruluşunu birkaç aydan beri arzu ettiklerini ve şimdi bunun gerçekleşmesinden duydukları memnuniyeti belirtir.

İsmail Doğan “Tanzimatın İki Ucu; Münif Paşa Ve Ali Süavi”adlı kitabının 170.sayfa 639 numaralı dipnotunda Takvim-i Vekayi, 21 Muharrem / 3 Haziran 1282, no:804’de Tercüme Cemiyeti ilgili bir resmî tebliğ olduğundan bahseder. Ancak aynı kaynak üzerinde yaptığımız incelemede Tercüme Cemiyeti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki; cemiyetin ilk hedefi okullarda okutulacak kitapların tercüme edilmesidir. Batının bilim ve tekniğinden bu sayede faydalanılacaktır. Maarif Nezareti eliyle böyle bir cemiyetin kurulması işin öneminin kavrandığını ve bir sisteme bağlanmaya çalışıldığını gösterir.

2) Çalışmaları ve Sonu

Cemiyet, Maarif Nezareti tarafından belirlenen eserleri veya kendisinin uygun bulduğu eserleri Maarif Meclisi’nin onayını alarak Türkçe’ye çevirecekti. Bu işi üzerine alanlar örnek olarak bir iki parçayı takdim edeceklerdi. Te’lif ve tercüme deilecek eserler cemiyet bünyesinde yapılacak ise, bunlar başkanında hazır olduğu bir toplantıda Meclis-i Maarif tarafından; dışarda te’lif ve tercüme edilecek eserler ise Cemiyet tarafından seçilecekti. İsmi belirlenen veya uygun bulunan kitaplar hangi ilim dalına ait ise o dalın uzmanı bir kişiye te’lif ve tercüme edilmek üzere verilecekti. Eser, geniş ve birkaç ilim dalına hitap ediyorsa parçalara ayrılarak uzmanlarına havale olunacaktı. Bir esere birden fazla kişi talip olursa, eserler kontrol edilerek en iyisi kabul edilecek mükâfat ona verilecekti. Şartlara uygun olmayan eserlere düzeltilmek için zaman tanınacak olmazsa başka bir kişiye havale

edilecekti. Cemiyet tarafından belirlenmediği halde faydalı bir eser hazırlanıp sunulursa, kabul edilip ödüllendirilecekti. Cemiyet üyeleri yetersiz kalırsa, gerekli görülen kitaplar, süresi gazeteler aracılığıyla ilân edilecekti. Osmanlı vatandaşı veya yabancı olması konusunda bir ayırım yapılmayacaktı. Te’lif ve tercüme edilecek eserlere ; eserin büyüklüğü ve zorluluğu, müellifle yapılan anlaşmaya göre Maarif Meclisi’nin tarafından mükâfat verilecekti. Eser basıldığında kişinin ismi ve mükâfatı nasıl kazandığı belirtilecekti. Eserlerin basım ve yayımından sağlanan gelirler aynı amaçlarla kullanılmak üzere Maarif Nezareti’ne bırakılacaktı. Cemiyet üyeleri çalışmalarını kendi evlerinde sürdürecekl fakat halkı ilgilendiren önemli konular için ayda iki kez Maarif Nezareti’nin belirlediği yerde toplanılacaktı. Sene sonunda da ne kadar eser te’lif ve tercüme edilmiş ise bunlar bir mazbata şeklinde Meclis-i Maarif’e sunulacaktı.

Cemiyet çalışma şekliyle ilgili bu hususları ortaya koydu. Ancak sonuçlarının ne olduğu konusunda elimizde kesin bilgiler yoktur. Lütfü Efendi; “Bu kadar tertibler intihablar tekellüfler üzerine meydana ne eser konuldu malum değildir.Mûmaileyhimden yalnız Hilmi Efendi başlıbaşına Tarih-i Umûmî’den bir-iki parça terceme çıkarabilmiştir” diyerek başarılı olamadığını belirtir (Lütfü,1988:141). Yine Ahmed Hilmi Efendi rüştiye öğrencileri için Otto Hubner’den “İlm-i Tedbir-i Servet” adlı eseri tercüme etmiştir Bunlardan başka çalışmalarıyla ilgili bilgi sahibi olmadığımız Tercüme Cemiyeti bir süre sonra kapatılmıştır. Cemiyet başkanı olan Münif Efendi’nin 2000 kuruşluk maaşı, daha sonra ücretle tercüme ettirilecek kitapların mütercimlerine verilmek üzere hazineye devredilmiştir.

Tercüme Cemiyeti’nin daha önce incelediğimiz Encümen-i Daniş’le bazı benzerlikleri de vardır. Halka açık faaliyetleri yönünden birbirlerine benzerler. İkisi de mükâfat sistemi ile çalışmaları teşvik etmeye çalışırlar. Encümen-i Daniş’in biri doğu dillerine diğeri batı dillerine vakıf iki başkanı vardı. Tercüme Cemiyeti’nin ise bir başkanı vardı ve Avrupa dillerinden birini bilmesi yeterliydi. Encümen-i Daniş’in belirli bir toplanma yeri vardı ve ayda bir toplanıyordu. Tercüme Cemiyeti üyeleri evlerinde çalışıyor belirlenecek yerde 15

aktarımı açısından önem taşıyordu. Ancak sonuçta Tercüme Cemiyeti’de Encümen-i Daniş gibi amaçlarına ulaşamadan dağıldı. Yapacağı işler, belirlediği amaçlar büyüktü. Kitap tercümesiyle Batının ilim ve kültürünü okullara taşıyacak, Türkçe’ye yeni eserler kazandıracaktı. Ama Türkçe’ye önemli bir katkısı olmadan dağıldığı da bir gerçektir. Yine de ülkemizdeki tercüme müesseseleri açısından önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMATTAN SONRA HALK EĞİTİMİ İÇİN KURULAN CEMİYETLER

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir madde yoktu. Fakat devlet adamları eğitimin önemini kavrayıp bazı uygulamalara girişmişlerdi. Reşid Paşa ve arkadaşları örgün ve yaygın eğitim yolu ile halkın eğitilmesini bu sayede devletin kurtularak, Tanzimatın başarıya ulaşabileceğini düşünüyorlardı. Eğitimin bu şekilde işlevleri olduğunun farkına varılması çok önemli bir gelişmedir. Teşhisi koymuşlar tedavi yollarını aramaya başlamışlardı. Ancak bu konuda anlaşmazlıklar, görüş farklılıkları vardı. Örneğin Dâr-ül-fünûn kuruluşunda Âli ve Fuad Paşa ikilisi Batı'dan esinlenirken Cevdet Paşa farklı düşünüyordu. Cevdet Paşa doğu ile batı arasında bir sentez oluşturma gayretindeydi. Fakat bu senteze ulaşmak kolay değildi. Tanzimat döneminin geneline hakim olan düalist (ikili) yapı bunu gösteriyordu. Avrupa tarzında yeni okullar açılırken medreselerde devam ediyor üstelik birbirlerini beğenmiyorlardı. Farklı dünya görüşüne sahip insanlardan ortak hareket etmeleri değil aynı ortamlarda bulunmaları bile istenemiyordu. Devlet tarafından kurulan ve desteklenen batılı tarzdaki okulların itibarının artması medreseleri olumsuz etkiliyordu. Medreseler önceden olduğu gibi talebelerine gelecek vaad edemiyordu. Zaten Tanzimatçılarda ulemanın nüfuzunu kırmak, devletin bütün kurumlarını batılılaştırmak istiyorlardı. Onların bu düşüncesini gören ulema da yöneticilere duydukları güven ve bağlılığı yitirmeye, desteklerini çekmeye başlamışlardı. Ama eğitime önem verilmesi devletin geleceği ve bu sorunların aşılması açısından da büyük önem taşıyordu. Bu dönemin ünlü isimlerinden Âli Paşa; "Büyük bir bora ufukta beliriyor. Milletın eğitim ve bilgi düzeyini yükseltmek şarttır. Yoksa, etrafımıza Çin Seddi gibi duvarlar çeksek, bilgili milletler bize galip gelirler ve herşeyimizi elimizden alırlar....." (Akyüz, 1991:389) diyerek eğitimin önemini anlatıyordu..

Sonuçta eğitime önem verilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması Tanzimat dönemine egemen olmuştur. Mevcut okulların yanında yeni okullar açılmış okur-yazar oranı artmıştır. Medrese dışında açılan yeni okullar ve eğitim-öğretim işleri 1857'de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bırakılmıştır. İlk Maarif nazırı da Abdurrahman Sami Paşa (1857-1861) olmuştur. Nezaret, eğitimle ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. 1869'da ise Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi yayınlanarak eğitimde ilk, orta, yüksek olmak üzere hukuki, idari düzenlemeler yapılır. Eğitime ciddi olarak el atılarak, kurallara bağlanır. Sıbyan okulları, rüştiye, idadi ve sultanilerin nerelerde bulunacağı, Dâr-ül-fünûn (üniversite), Dâr-ül-muallimin (kız öğretmen okulu), Dâr-ül-muallimât (erkek öğretmen okulu) açılacağı, öğretim yöntemleri ve tekniklerin geliştirilip, öğretmenlerin de bilgi ve görgülerinin artırılacağı belirtilir.

Nizamnamenin getirdiği bir yenilik de Usûl-i Cedid hareketidir. Usûl-i Cedid, geleneksel yöntemlerden uzaklaşıp, yeni öğretim metodlarından faydalanmaktır. Harflerin tekerleme şeklinde hecelenerek öğretilmesi (usûl-i tehecci) bırakılıp sesleri ve kelimeleri doğrudan okuma (usûl-i savtiye) yerleştirilmeye çalışılır. Maarif Nezareti, bu sistemi kısa zamanda yerleştirebilmek için gezici öğretmenler görevlendirilmesini vilayetlerdeki Maarif müdürlüklerinden ister. Usûl-i Cedid sadece öğretim yöntemlerinde değil araç-gereçlerde yenileşmeleri de içerir. 1870'lerde sıra, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi gibi araç-gereçler sınıflara girmeye başlar (Sakaoğlu, 1991:93-95). Artık eğitim bir bilim dalı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Konu ile ilgili çeşitli eserler yazılır, yeni bir eğitim anlayışı yerleştirilmeye çalışılır. Selim Sabit Efendi'nin öğretmenlere yol gösterici nitelikteki "Rehnüma-yı Muallimin"i ve Ayşe Sıdika Hanım'ın "Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri" başlıca eserler olmuştur (Akyüz,1991:393). Eğitimin gelişmesi, okur-yazarlığın artması, gazete, dergi, kitap yayımını da arttırmıştır. Kamuoyunun varlığı anlaşılmış Reşid Paşa bunu "Efkâr-ı Amme" olarak adlandırmıştır. Öyle ki 1840'da çıkmaya başlayan Ceride-i Havadis, halkı gazete okumaya alıştırmak amacıyla bir yıl ücretsiz dağıtılmıştır. 1860'da çıkan Tercüman-ı Ahvâl ise ilk gerçek Türkçe özel gazetedir. Bu dönemde yaşanan Kırım Savaşı da halkın gazeteleri takip etmesine yol açmıştır. Gazete dışında dergilerin yayımına

da ağırlık verilir. Özellikle bu bölümde inceleyeceğimiz Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı Mecmua-i Fünun dikkate değerdir.

Tanzimat döneminde halk eğitiminin bilinçli olarak ele alınmaya başlanması kişisel girişimlerde bulunmaya da cesaret vermiştir. 1839-1876 arasında özellikle halk için çalışan iki cemiyet vardır: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. Daha önce incelediğimiz diğer cemiyetlerin (Encümen-i Daniş, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Tercüme Cemiyeti) de halkla mutlaka ilgisi vardı. Ama bu iki cemiyet ilmî gayelerden çok yaygın eğitime, doğrudan halka inmeye, faydalı olmaya çalışmıştır. Bu bölümde bu iki cemiyet üzerinde durulacaktır.

I) Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

1) Kuruluşu Ve Nizamnamesi

Tanzimat döneminde Osmanlı aydınlarının kişisel gayretleriyle kurulan ilk cemiyet Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ydi. 1861'de Petersburg sefiri Halil Bey'in başkanlığında ve Münif Efendi'nin önderliğinde kurulmuştur. Kişisel gayretler ön plânda olduğundan devlet tarafından kurulup, desteklenen cemiyetler ve Encümen-i Daniş'ten farklıdır. Dündar Akunal farklı bir yaklaşımla, devletin yapamadığını yapıp üniversite düzeyinde hukuk, ekonomi konferansları düzenleyen, yabancı dil kursları açan bu cemiyeti "İlk Türk Özel Üniversitesi" (Akunal, 1985:117) olarak tanımlasa da kuruluşunda uzun süre devam edebilecek şekilde planlanmadığı, vakıf geleneği içinde devamı da düşünülmediği için kurucularının çabalarıyla sınırlı kalmış ömrü de kısa olmuştur. Batı'daki ilim akademileri ile karşılaştırılmaya çalışıldığında ise gerçek anlamda bir bilim transferi düşünmediği, bilim üretilmesine yönelik bir hedefin farkında olmadığı görülür (İhsanoğlu, 1987b:378).

Cemiyet, Petersburg sefiri Halil Bey'in imzasını taşıyan bir dilekçe ile sadarete başvurulması üzerine 24 Mayıs 1861'de çıkan İrâde-i Seniye ile açılır (İhsanoğlu, 1987b:333). Halil Bey, 8 Şevval 1277 /11 Nisan 1861 tarihli arzuhalinde "İş bu cemiyet

mesâil-i dîniye ve politikiye müstesna olmak üzere her türlü ulûm ve maarife dair kütüb ve resâil te'lif ve tercümesi ve eyyâm-ı mahsusa da umuma ders dâir itâsı gibi vesait-i mümküne ve münasebe ile.....” şeklinde (İrade /Dâhiliye, 31671/2) cemiyetin amaçlarını açıkladıktan sonra cemiyetin faaliyetlerine izin verilmesini, toplantılar için uygun bir yer tahsisi ile kitap te'lif ve tercüme eden üyelere mükâfat verilmesini ister. Fakat bu üç istekten sadece cemiyetin çalışmalarına izin verilir, uygun bir yer tahsisi daha sonra görüşülmek üzere, ertelenir .

Cemiyet'in tüzüğü, amaçları, yapmayı planladığı çalışmalar, yayın organı olan Mecmuâ-i Fünun'un ilk sayısında da neşredilen nizamname de belirtilir. Beş fasıldan otuz beş maddeden oluşan bu nizamnamenin birinci faslın birinci maddesinde cemiyetin amacı açıklanır: “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kitab te'lif ve tercümesi, umuma ders i'tâsı ve'l-hâsıl her türlü vesâit-i mümküne ile memâlik-i mahsusây-ı şahanede intişâr-ı ulûm ve fûnun'a say ve gayret edecektir.” İkinci ve üçüncü maddelerde ise ulûm, maarif ve sanayiye dâir Mecmuâ-i Fünun adlı bir dergi çıkaracağı, derginin en fazla otuz iki sayfadan ibaret olarak üyelere dağıtılacağı “Mesâil-i dîniye” ve “zamân-ı hâl politikasından” uzak olunacağı belirtilir.

İkinci fasıl “Cemiyet'in Sûret-i Teşkili”ne ayrılmış, merkezin İstanbul'da olacağı, uygun bir yer bulunacağı ve üyeliklerin ne şekilde olacağı açıklanmıştır.“Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, âza-yı müdaveme ve âza-yı müraseleden mürakkebe olacak ve bunların intihabında ihtilâf-ı diyanet ve cinsiyete bakılmayacaktır..”Bu madde uyarınca cemiyetin; daimi üyeleri, daimi olmayan üyeleri ve dışarıdan haberleşme yoluyla katılan muhabir üyeleri olmak üzere üç ayrı statüde üyesi olacaktı. Üye seçiminde din ve cinsiyet farkına bakılmayacak ancak üyelerin Arapça, Farsça ve Türkçe yanında Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve eski Yunancadan birini lâyıkiyle bilmesi gerekecekti. Fakat dâimi üyeler arasından seçilen ve idare komisyonunda görevli olacak Türkçe yazışma kâtibi batı dillerinden birisini bilmese de seçilebilecekti. Daimi üyelerin Devlet-i Aliyye'den olması şarttı. Diğer üyelikler için böyle bir şart yoktu. Daimi üyeler müsait oldukları sürece Mecmuâ-i Fünun'a yazı vermeye veya bilgili oldukları fenlerden, ilimlerden halka ders

vermeye mecbur olacaklardı. Cemiyette daimi ve daimi olmayan üyelerin oy hakkı varken, muhabir üyelerin böyle bir hakkı yoktu, fakat müzakerelere katılabilirlerdi. Cemiyetin her hafta yapılacak toplantılarında müzakereler için en az on üye, üye kabulünde yirmi, üye çıkarılmasında otuz kişinin hazır olması şarttır. Cemiyete yeni bir üyenin katılabilmesi için, o kişinin üyelerin birisi tarafından komisyona teklif ve tavsiye olunması, komisyonda incelendikten sonra uygun bulunması halinde oya sunulması söz konusuydu. Muhabir üyeliğe seçilebilmek için ise kişinin üyelerden birisi tarafından cemiyete teklif edilmesi, oylamada yeterli oyu alması gerekiyordu. Yeni seçilen üyeler cemiyette ilan edilecekti.

Üçüncü fasıla göre; Cemiyet on beş kişilik bir komisyon tarafından idare edilecek, bir başkan, bir başkan yardımcısı, iki Türkçe kâtib, bir yıl sonunda tekrar seçilebilecek, görevlerini maaş almadan yerine getireceklerdi. Cemiyetin masrafları için bütün üyeler her biri birer hisse olarak ayda yirmi kuruş verecek, yardım etmek isteyenler daha fazla hisse verebilecekler bu takdir edilecektir. Toplanan paralar masraflara yetmezse cemiyetin isteğiyle masraflar üyeler arasında bölüştürülecek, muhabir üyeler ödemeye mecbur olmayacaktı.

Dördüncü fasıl "Vezâif-i me'murin" başlığını taşır. Başkan olan kişi cemiyet toplantılarına ve sene sonunda yapılacak genel meclise üyeleri davet edecek, müzakerelere katılacak, üyelerin ahlâk ve âdâba uygun davranmalarını ve nizamnamelerin uygulanmasına dikkat edecek ve oylamada eşitlik durumunda insiyatifini kullanacaktır. Başkanın olmadığı durumlarda birinci yardımcı, o olmadığı zamanda ikinci yardımcısı başkanlık edecekti. Birinci Türkçe kâtib, meclisin mazbatasını tanzim edecek; ikinci kâtib onunla müzakere edecek ve birinci kâtib olmadığı zaman onun görevlerini yapacaktı. Fransızca kâtib cemiyette gereken evrakı tercüme edecek ve Fransızca yazılması gereken belgeleri yazacaktı. Sandık emini üyelerin verdikleri paraları, masrafları hesaplayacak, muhasebe defterini Meclis-i Umûmiye'ye sunacaktı.

Beşinci fasıl cemiyetin çalışmalarına ayrılmıştır. Cemiyetin lisanı Türkçe olacak fakat Türkçe'yi lâyıkıyla bilmeyen üyelerin yazıları Türkçe'ye çevrilecekti. Cemiyet her cuma

günü toplanarak belirlenen konuları görüşecekti. Bu toplantılarda bir önceki toplantıda alınan kararlar okunacak, üyelerin konuşma ve teklifleri görüşülecek, fûnun'a dâir olan lâyhalar okunacak, kitap ve diğer eşyaların teslim ve teşekkülü hususları görüşülecekti. Dâimi üyelerden her hafta gelemeyenler iki haftada bir gelmeye çalışacaklardı. Her sene 15 Mayıs'ta bir genel meclis toplanacaktı. Genel meclis "Meclis-i Umûmi"de cemiyetin genel durumu ve geçen sene yapılan ilmi çalışmalara dair komisyon tarafından hazırlanan rapor okunacak, cemiyetin senelik muhasebesi yapılacak, kararı genel meclise bırakılan hususlar görüşülecek, görevliler ve komisyon üyelerinin yeniden seçilmesi, tayinleri konuları görüşülecekti. Toplantının sonunda üyelerden birisi cemiyetin durumunu anlatan bir konuşma yapacaktı. Gerekliğinde dâimi üyelerden üçte birinin yazılı olarak başvurusu halinde genel meclis olağanüstü toplanacaktır. Ayrıca cemiyet "neşr-i fûnun" ile uğraşan diğer cemiyetler ile birleşerek ilişki kuracaktı. Daha sonra cemiyetin "Usûl-ü İdâre-i Dâhiliye Nizamnamesi", "Cemiyet Kütüphanesi Nizamnamesi" yer alır. Bunlar ileride incelenecektir. Cemiyetin dâimi ve dâimi olmayan üyelerini gösteren listede otuz üç dâimi, sekiz dâimi olmayan olmak üzere toplam kırk bir üye ve bunların görevleri yer alır.

Daimi Üyeler:

Halil Bey (Reis-i Cemiyet , Petersburg Sefiri)

Münif Efendi (Reis kâ'imekâm-ı evveli , Ticaret Mahkemesi Reisi)

Said Efendi (Reis kâ'imekâm-ı sânisî , Mühendishane hocalarından)

Sadullah Bey (Kâtib-i evvel-i cemiyet , Tercüme odasından)

Karabet Efendi (Tahrirât-ı Fransavi kâtibi , Meclis-i hazâin memurlarından)

Morgan Efendi (Hafız-ı Kütüb , Meclis-i Ticaret âzasından)

İstefan Efendi (Sandık Emîni , Ticaret tercümanlarından)

Ömer Efendi (Tercüme Odası)

Agah Efendi (Tercüme Odası)

Esad Efendi (Tercüme Odası)

Sadık Efendi (Tercüme Odası)

Artin Efendi (Tercüme Odası)

Hilmi Efendi (Tercüme Odası)
Rıfat Bey (Tercüme Odası)
Rauf Bey (Tercüme Odası)
Ohannes Efendi (Tercüme Odası)
Nasuhi Bey (Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından)
Daniş Bey (Erkan-ı Harbiye Miralayı)
Necib Bey (Mühendishane Hocalarından)
Hafız Efendi (Mühendishane Hocalarından)
Ahmed Hilmi Efendi (Mühendishane Memurlarından)
Saffet Bey (Mekteb-i Harbiye Miralayı)
Sabri Efendi (Meclis-i Hazain Tercümanı)
Aleksandr Efendi (Tanzimat Tercümanı)
Kirkor Efendi (Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi Müdürü)
Markor Efendi (Tahrirat-ı Ecnebiye Odasından)
Karabet Efendi (Ticaret Tercümanı)
İstefan Efendi'nin Biraderi (Ticaret Tercümanı)
Şevki Efendi (Meclis-i Muabir Âzasından)
Manas Efendi (Zabtiye'de Müstentik-i Evvel)
Edip Efendi (Ticaret'te İlâmat Mümeyyizi)
Mithat Efendi (Bâb-ı Seraskeri)

Daimi Olmayan Üyeler:

Mehmed Cemil Bey Efendi Hazretleri (Paris Sefiri)
Subhi Bey Efendi Hazretleri
Kabuli Efendi Hazretleri
Kemal Efendi Hazretleri
Hayrullah Efendi Hazretleri
Necib Efendi Hazretleri (İstanbul Payelilerinin Faziletli)
İzzetli Ziya Bey Efendi (Mabeyn-i Hümayun Katiblerinden)

Server Efendi Hazretleri

Otuz üç kişi olan daimi üyelerden on altısı tercüme kaleminde memur veya mütercim, on biri değişik memuriyette, üçü mühendishane hocası, ikisi kurmay subay, biri de Mekteb-i Harbiye'de subay idi. Kurucu üyeler arasında ulemadan kimse yoktu (İhsanoğlu, 1987b:208). Cemiyetin ve Mecmuâ-i Fünun'un başkanı olarak bilinen Münif Efendi kuruluş sırasında "reis kâ'imakâm-ı evveli" olarak yer alır. Cemiyet'in daimi üyeliklerinde üçü idare komisyonunda görevli, on bir gayri müslim bulunur. Bunlar müslüman üyelerin üçte biri kadardır. Daimi olmayan üyeler arasında gayri müslim yoktur. Daimi üyeler arasında gayri müslimlerin olması din ve ırk ayrımı yapılmadığını gösterir (İhsanoğlu, 1987b:208). Üyeler genellikle devlet hizmetinde görev almış, daha sonra yüksek devlet memurluklarına getirilmiş kişilerdi. Encümen-i Daniş'in üyeleri ile karşılaştırıldığında sadece encümenin ikinci başkanı Hayrullah Efendi ve Kamil Efendi ortaktır.

2) Cemiyet'in Çalışmaları

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye üyeleri bir süre çeşitli yerlerde toplanarak gerekli düzenlemeleri yaptılar, fakat belirli bir toplanma mekânı olmaması problem olmaktaydı. Kuruluş esnasında devletten merkez olarak bir yer tahsisini istemişler ancak bu istekleri kabul edilmemiş, ertelenmişti [MF, I (1 Muharrem 1279/28 Haziran 1862)]. Bu arada Mecmuâ-i Fünun'un ilk dört sayısı çıkarıldı, ikinci sayının bir nüshası da padişaha takdim edildi. Bu nüshanın padişah tarafından görüldüğü ve alıkonulduğuna dair bir irâde-i seniye'de yayınlandı (İrâde / Dahiliye, 33552). Daha sonra sadrazam Fuad Paşa tarafından Çiçek pazarındaki taş mekteb cemiyete merkez olarak tahsis edildi [MF, I (5 Cemazıyelevvel 1279/28 Ekim 1862); M.Cevad, 1338:71].

Cemiyet'in nizamnamesinde haftada bir cuma günleri toplanması kararlaştırıldı hatta alınan kararların Mecmua-i Fünun'da neşredileceği bildirildi. Ancak bu karara tam uyulmadığı Mecmua-i Fünun'dan anlaşılmaktaydı. Yine de kuruluş yıllarında her hafta toplandığı görülür. Cemiyet merkezinde Avrupa dilleri ve çeşitli fenlerle ilgili öğrencilere,

meraklılara ücretsiz ders verilmeye başlanmıştı. Haftada iki üç kez belirli saatlerde verilen bu Fransızca, İngilizce ve Rumca derslerine ilgi büyüktü [MF, II (24 Zilhicce 1280/30 Mayıs 1864)]. Bu derslerden başka bilimsel konularda bazı konferanslar da düzenlenmişti. Özellikle Münif Paşa'nın 12 Mayıs 1862'de "Eski Türk Harflerinin Islahı" ile ilgili konferansı ilgi çeker (Eren, 1971:11). Cemiyette coğrafya, anatomi, mekaniğe ait resim, harita ve model koleksiyonlarının bulunduğu talebe ve meraklılarına böyle bir hizmet sunulduğu da görülmektedir (Eren, 1971:11). Cemiyette fizik ve mekanikle ilgili bir çok alet ve edevatta vardı.

Cemiyet Mecmuâ-i Fünun adlı dergiyi çıkardığı gibi, halka açık bir kütüphane ve okuma salonu, kiraathane açılmıştı. Bunları önemlerine binaen sırasıyla inceleyeceğiz. Daha sonra Mecmuâ-i Fünun neşri için bir matbaada kuruldu. Bu matbaa kurulmadan önce Mecmuâ-i Fünun yayınında bazı aksaklıklar olmaktaydı. Matbaa açıldıktan sonra bu aksaklıklar ortadan kalktığı gibi Türkçe'den başka Fransızca, Rumca ve Ermenice harflerde mevcut olduğundan istendiğinde bu dillerde kitapların basılabileceği de belirtilmiştir (MF, II (24 Zilhicce 1280 /30 Mayıs 1864)).

Görüldüğü gibi Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye halka yönelik çok önemli faaliyetlerle işe başlar. Ancak bunları incelemeyen, halk eğitimine büyük önem veren, Maarif Nazırlığı da yapmış olan, cemiyetin mimarı Münif Paşa'yı tanımamız gerekir. Münif Paşa aynı zamanda birinci bölümde incelediğimiz Tercüme Cemiyeti'nin başkanıdır.

a) Münif Paşa

Ön adı Mehmed Tahir olan Münif Paşa Ayıntaplı(Gaziantep) dir. Ulemadan Abdülnafi Efendi'nin oğludur (İnal,1968:997). Antep'te ilköğrenimini tamamladıktan sonra ailesi ile birlikte gittiği Kahire'de "Kasr-ı Âli" medresesine devam etmiş, dini ilimler ve Arapça öğrenmiştir. Bir süre için döndüğü Antep'te Nur-ı Osmaniye Medresesinde Farsça öğrenmiş daha sonra yirmi bir yaşında Şam eyaleti Meclis-i Kebir kalemine memur olmuş ancak bir yıl sonra istifa ederek İstanbul'a gelmiştir (Doğan, 1991:46-47). İstanbul'a

geldiğinde Ahmet Kemal ile tanışmış, bu tanışma hayatının seyrini etkilemişti. Kemal Efendi'nin Berlin Sefaretine tayiniyle o da yanında gitmiş ,Berlin'de Dâr-ül-fünûna devam ederek üç sene zarfında Almanca öğrenmiş, Hikmet-i Tabiiyye, Hukuk-u Beyneddüvel ve Tedbir-i Memleket derslerini okumuştur (Duran, 1986:804). Berlin'den dönüşte, gitmeden önce bir süre çalıştığı Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na döner. Burada İngilizceyi öğrenmeye çalışır. Mahkeme-i Ticaret Reisliği, Bâb-ı Âli birinci mütercimliği, Zaptiye Nezareti müsteşarlığı, Divân-ı Temyiz Reisliği, Meclis-i Kebir-i Maarif Reisliği ve Tahran Sefirliği gibi memuriyetlerde bulunduktan sonra Sultan Abdülhamid'in evail-i saltanatında maarif ve ticaret nazırlıklarına getirilmiştir (Ali Fuat, 1930:3;Duran, 1986:807-808). İlk Maarif Nazırlığı sırasında Mülkiye Mektebi kurulmuş, ikinci maarif nazırlığı zamanında İstanbul'da idadi seviyesinde bir kız mektebi açılmıştı (Unat, 1964:123). Meclis-i Sıhhiye Reisi,1884'de üçüncü kere Maarif Nazırı olduktan sonra ikinci kez Tahran Büyükelçisi olmuş bu görevindeyken kızının vefatı üzerine emekliliğini isteyerek İstanbul'a dönmüştür (Kabaklı, 1986:471).

Münif Paşa gördüğü eğitimin ve yaptığı işlerin çeşitliliğine paralel olarak çok çeşitli yayın etkinliklerinde bulunmuştur. Gazete ve mecmualardaki yazarlığı uzun yıllar devam etmiştir. Aldığı kültürün gereklerini yerine getirerek herşeye rağmen duygu ve düşüncelerini yazıya dökmüştür. Münif Paşa'nın başlıca eserleri; Mecmuâ-i Fünun'daki yazıları, Destân-ı Âl-i Osman, Muhaverât-ı Hikemiyye ve Hikmet-i Hukuk'tur. Dasitan-ı Âli-i Osman; "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye"nin 600. senesi dolayısıyla nazm olunmuş bir eserdir. Kuruluştan itibaren Osmanlı padişahlarının icraatlarına ilişkin bilgilerin yanında tabiat olayları, çevre sorunları ve sosyal olaylara da yer verilmiştir (Doğan, 1991:87). Muhaverât-ı Hikemiye ise batıdan yapılan ilk edebi tercümedir. Servet, sanayi, bayındırlık, medeniyet, kadın eğitimi gibi konularda eğitimi ön planda tutmasıyla pedogojik bir nitelik taşır. 6'sı Voltaire, 2'si Fenelon, 1'i Fontenelleden ve yazarı belli olmayan iki metinle toplam 11 diyalogdan oluşur (Berkes, 1978: 345). Hikmet-i Hukuk, hukuk felsefesi dersleri için hazırlanmıştır. Eserde sade bir dil kullanılmış, hukuka ilişkin uluslararası kavramlarda latin harfleriyle ayrıca belirtilmiştir. Münif Paşa verdiği hikmet-i hukuk dersleriyle Türkiye'nin ilk hukuk felsefecisi ünvanı da elde etmiştir (Doğan, 1991: 87).

Gazeteciliğine baktığımızda ise; gazeteyi halk eğitiminin en etkili aracı olarak kabul ettiğini görürüz. Nitekim Ticaret Mahkemesi Reisi iken Ceride-i Havadis “kitabeta”inde bulunduğunu, daha sonra Mecmuâ-i Fünun, Hazine-i Evrak ve Risâle-i Mevkuta’da devam ettiğini görürüz (Doğan,1991:99). Tasvir-i Efkâr, Mir’at, Mecmua-i İber-i İntibah gibi gazete ve dergilerin çıkışını da okuyucularına büyük bir sevinçle duyurmuştur. Münif Paşa’ya göre gazete bir hatip, okuyucularda dinleyicidir. Dinleyiciler nasıl hatibe soru yöneltebiliyorsa, okuyucularda haber ve açıklamalarından dolayı gazeteye sorular yöneltebilmelidir. Yani gazete ile okuyucular arasında iyi bir diyalogdan, birbirlerini anlayabilmelerinden yanadır. Münif Paşa’nın bir de kütüphanecilik yönü vardır. Kütüphaneciliği, eğitimin yaygınlaştırılması ve halk eğitimi çerçevesinde düşünmüştür. Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye bünyesinde kurulmasına öncülük ettiği kütüphane ile ilgili Âli Paşa’ya takdim ettiği layiha önemlidir. Bu layihadan “Kütüphane” başlığı altında bahsedilecektir. Ayrıca İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının hazırlanması ve İstanbul vakıf kütüphanelerinin devletçe düzenlenip bastırılması içinde çalışmıştır. İlk kütüphane yönetmeliği de onun bakanlığı sırasında yapılmıştır. Bu yönetmelikte; okuyucuya nasıl muamele edileceği, dışarıya kitap verme konusu, ne kadar kitap verileceği, kaybolma durumunda uygulanacak cezalar, kitapların ve dolapların temizliği gibi hususlar yer almıştır. Görüyoruz ki kütüphanecilikte Münif Paşa’nın üzerinde ısrarla durduğu konulardan birisidir.

Münif Paşa’nın üzerinde önemle durduğu bir konu da kadın eğitimidir. Kızların da erkekler gibi eğitilmesi düşüncesi onun Maarif Bakanlığı sırasında ki icraatlarından biridir. İkinci maarif nazırlığı sırasında 3 Mart 1880’de idadi seviyesinde bir kız mektebi açıldığı gibi üçüncü maarif nazırlığında Kıbrıs’ta bir kız mektebinin açılması girişiminde bulunmuştur (Doğan, 1991: 418). Çocuk eğitimi konusuna Mecmua-i Fünun’da “Ehemmiyet-i Terbiye-yi Sıbyan” başlığı altında değinir:“Bir gün geldikte çocukların sefalet ve hakarete düşer olmasını istemeyenler onlara vaktiyle ilim ve ma’arif ve yahut bir kâr ve sanat ta’limini ehemmi-i umûr addederler”(MF, I /178) dediği gibi her çocuğun hâl ve mevkiinin müsadese ve seçilecek mesleğe göre eğitim ve öğretimine çalışılması

gerektiğini vurgular. Münif Paşa'ya göre memleketin ilerlemesine engel olan unsurlardan biri de çoğu kişinin çocuk eğitiminin, memleketin servet ve mutluluk kaynağı olduğunu anlayamamalarıdır. Mevcut öğretim yöntemleri de çocukların eğitimine, kavrayışlarına uygun değildir. Bu konuda Maarif Bakanlığı sırasında programlar, ders araç ve gereçlerinde yenileşme, etkili öğretim yöntemleri, rüştiyelerin ıslahı, yeni okullar açılması, kızların eğitimi, kütüphanecilik, ilk müzenin açılışı gibi çalışmalar yapılmıştır .

Kitle iletişim araçlarına birer eğitim aracı, gazeteye halk eğitiminin en etkili aracı olarak bakan Münif Paşa, cemiyet bünyesinde Mecmua-i Fünun adlı bir mecmua çıkarmıştır. Mecmuada ülke sorunlarından eğitim, tarih ve felsefeye kadar çok çeşitli konulara yer verilir.

b)Mecmua-i Fünun

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin bilim-kültür tarihimizdeki en büyük rolü ilk bilim dergisi Mecmuâ-i Fünun'u çıkarmak olmuştur. Tarih, dil, eğitim, kozmografya, coğrafya, jeoloji, ahlak, ekonomi, antropoloji gibi konularda ilgiyle okunacak makaleler yayınlayan bir dergiydi (Bilim, 1984: 29). Mecmuâ-i Fünun, cemiyet nizamnamesinin ikinci maddesinde "cemiyet, ulum-u maarife ve ticarete ve sanayiye dair Mecmuâ-i Fünun ünvanıyla beher mâh ibtidasında bir gazete çıkaracak ve işbu mecmua lâakat otuz iki sahifeden ibaret olarak âzanın cümlesine meccanen birer nüsha itâ olunacaktır." hükmüncü yaklaşık iki yıl sonra çıkmaya başlar.

Münif Paşa, derginin yabancı ülkelerdeki benzerleriyle boy ölçüşebilecek düzeyde olamayacağı, amaçlarının vatan çocuklarının yetişmesini sağlamak olduğunu belirttikten sonra Türkçe'de basılan ilk dergi olduğunu vurgular (Akünal, 1985:117). Derginin ikinci sayısında Âli Paşa'nın "iltifatnâme"si yayınlanır. Dilimizdeki bu çeşit bilim eserlerinin ve yararlı dergilerin birincisi olarak niteler ve Mecmua-i Fünun'un çıkışından dolayı memnuniyetini belirtir (Akünal, 1985:118). Dergide gazete, dergi tanıtım ve tenkitleri,

sonra Türkçe’de basılan ilk dergi olduğunu vurgular (Akünal, 1985:117). Derginin ikinci sayısında Âli Paşa’nın “iltifatnâme”si yayınlanır. Dilimizdeki bu çeşit bilim eserlerinin ve yararlı dergilerin birincisi olarak niteler ve Mecmua-i Fünun’un çıkışından dolayı memnuniyetini belirtir (Akünal, 1985:118). Dergide gazete, dergi tanıtım ve tenkitleri, İstanbul’un bazı anıtları, Dâr-ül-fünûn ve Sergi-i Osmani hakkında da bazı yazılar çıkmıştı. İnsan portreleri ve manzara resimleri de yayınlanmıştır. Mecmua-i Fünun birinci ve ikinci yıllarda düzenli olarak on ikişer sayı yayınlanır. Üçüncü yıl İstanbul’daki büyük kolera salgını nedeniyle otuz üçüncü sayıda yayına ara verilir. Mayıs 1866’da otuz dördüncü sayı ile yeniden çıkmaya başlar. On dört sayı çıktıktan sonra Haziran 1867’de kırk yedinci sayı ile sona erer. On beş yıl sonra Ocak 1882’de tekrar yayınlanmaya başlar ancak daha birinci sayıda “Bir yıldız böceği ile bir yolcu”başlıklı fıkra ile II. Abdülhamid’e atıf yaptığı gerekçesiyle kapatılır.

Mecmuâ-i Fünun, Münif Paşa’dan başka Kadri Ethem (Paşa), Ohannes, Hasırcızâde, Kamil (Yusuf Kamil Paşa), Sait (Efendi sonra Paşa), Hayrullah, Derviş (Paşa) gibi ünlü kişilerin imzalarını taşır (Ülken, 1973:69). Mecmua’da yazıları yayınlananlar genellikle dönemin yenilikçi kişileri, batı kültür ve eğitimi almış, tercüme odasında bulunmuş kişilerdi. Yayın politikasını başta Münif Efendi olmak üzere bilimsel gelişmeyi izleyen, yenilikçi aydınlar çizer. En çok yazı sahibi Münif Efendi’dir ve dergi “büyük ölçüde onun kişisel eseri ve aracı”olmuştur (Lewis, 1992:432). İlk on sayıdaki değişik altmış sekiz yazıdan yirmi sekizi Münif Paşa’ya aittir. İlk sayıdaki yedi yazıdan beşi de Münif Paşa’nındır (Keseroğlu, 1995:69).

Mecmua-i Fünun’un benimsediği en önemli ilkelerden biri de I. cildinde yer alan Mukaddime’de belirtildiği üzere; “Herkesin anlayacağı surette sehl-ül ibare olmak üzere diyanet ve zaman-ı hâl politikasından ma’ada kaffe-i fünun ve sanayie müteâllik malumât-ı nafiâyı müstemil olacaktır.”(MF, I:19) Herkesin anlayacağı bir dil ile her türlü “fen ve sanayi”ile yararlı bilgiler verilmek istenir. Sadece “din ve politika”nın dergiye giremeyeceği belirtilir. Daha sonra politika konusundaki yasak kalktığı halde hiçbir zaman

din dergiye girememiştir. Anladığımız kadarıyla dini ilerlemeye, Batılılaşmaya engel olarak görme gibi yanlış bir düşünceye kapılmışlardır.

Dergideki yazıların büyük bir bölümü de birkaç sayı süren inceleme veya makalelerdir. Dünya tarihi, ülkeler coğrafyası, iktisat tarihi ve teorisi, pozitif bilimler ve doğa araştırmaları, belediyeçilik ve kent yaşamı ile dil konusu başlıca başlıklardır. Yunan, Mısır ve İran tarihiyle ilgili uzun yazı dizileri, Münif Paşa'nın "Târih-i Hükema-i Yunan", Halil Bey ile Paris Elçisi Mehmed Cemil'in "Kudemâ-yı Müluk Ve Mısriyye Tarihi" ve bunlara eklenen "Târih-i Müluk-ı Fars-ı Kâdim" dünya tarihinin üç eski uygarlığını yeni bir yaklaşımla inceler. Her ülke kendine özgü gelişim çizgisi içinde incelenmiş, kendi kimlikleriyle tanıtılmıştır. Bu konudaki çalışmaların bir nedeni de Mısır ve Yunan arkeolojisinin Batı kamuoyunda uyandırdığı ilgidir. Nitekim bu yayınlardan bir süre sonra Osman Hamdi Bey'in öncülüğünde bazı aydınlar ülkemizde arkeoloji biliminin kurucuları olarak ortaya çıkarlar (Işın, 1984:63-64). Genel tarih çalışmaları dışında Kadri Efendi'nin "Avrupa Kıtasının Mevki-i Coğrafyası Ve Ahuâl-i Tarihiyyesine Dair" başlığı yazısı ile "Britanya Adaları Tarih Ve Coğrafyası" adlı çalışmaları, Ahmed Rıfat'ın "Sırbistan Kıtası Tarih Ve Coğrafyası", Mehmed Şevki'nin "Habeş Memleketi" ile "Japonya Memleketi" adlı yazıları Tanzimat tarihçiliğinin popüler yönünü, genişleyen ufku gösterir. Derginin Osmanlı Tarihi konusunda bir çalışma içine girmemesi konunun hâlâ devlet felsefesine paralel bir anlayışla işlendiğini göstermektedir (Işın, 1984:64).

Mecmua-i Fünun'da iktisat konularında yazı yazan kişiler genellikle azınlıklardandır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların en çok ilgilendikleri konu ticarettir. İktisat teorisi üzerinde duran ilk Osmanlı aydını Ohannes Efendi "İlmi Servet-i Mîlel" ve Vahan Efendi "Fevaid-i Şirket-i" yayınlar (Işın, 1984:65). Mecmua-i Fünun'da iktisat alanında üzerinde durulan bir konu da sanayi sergileridir. Münif Paşa 8.sayıda "Sergi-i Umûmi-i Osmanî" başlıklı yazısı ile konuya değinir; "Sergi usûlünün başlıca bir faidesi dahî bir memlekette husule gelen kaffe-i mahsûlat arzına ve sinâiyyenin numûneleri cümle bir mahalde görülüp yekdiğerine mukayese ile eyalet ve elviye ahâlisinin kuvvet-i

sınıflandırır. Münif Efendi'nin bu yazılarını Mehmed Said'in "Nazari Ve Ameli Beyninde Olan Cihat-ı Vahdet" tamamlar (Işın, 1984: 65). Tabiat bilimlerinin Türkiye'de tanınması ve yayılmasında büyük katkısı olan derginin 2-34. sayıları arasında yayınlanan madenlere ve jeolojiye ait yazılar toplam 65 sayfa tutarındadır. Türkiye'nin ilk maden mühendisi Ethem Paşa "İlm-ü Tabakat'ül Arz" yerine ısrarla jeoloji terimini kullanır (Dölen, 1994: 3). Mecmua-i Fünun, batıdaki bilim, kültür ve eğitim gelişmelerini aktarmakla Grande Encyclope'nin Fransa'daki rolünü üstlenir (Lewis, 1992:432). Osmanlı kültürünün batılılaşmasında, batının bilimsel düşüncelerinin Türk okurlarına aktarılmasında etkili olmuştur. Derginin bu yönünü öven ve takdir eden Ebuzziya Tevfik, Mecmua-i Fünun'daki çalışmaları dolayısıyla Münif Paşa'yı "Muallim-i İrfan-ı Milletin En Müfidi" olarak değerlendirir (Doğan, 1991:108; Ebuzziya Tevfik, 1910:251-253).

Dergide değişik bilim dallarına ait yazılar da yer almıştır. Halka açık fizik dersleri veren Daniş Bey "Kuvvet-i Elektrikiye", Ethem Paşa "İlm-i Kimya", Mehmed Şevket "İlm-i Heyet"i yazmıştır. Bu ilmi çalışmalar dışında popüler nitelikli yazılar da vardı. Münif Paşa'nın "Sür'at-ı Ömr-ü", "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan" adlı ilk modern pedagoji çalışması, Aziz Bey'in "İntihar", Hafız Hüseyin'in "Şekere Dair Malûmat" adlı yazıları bunlardan bazılarıdır. Bir başka grup ise teknik araçları tanıtan yazılardır. Münif Paşa "Tarih-i Telgraf" ve "Vesait-i Tenviriyye" ile XIX.yy'da kullanılmaya başlanan haberleşme ve aydınlatma araçlarını tanıtır (Işın, 1984:64). "Belediyecilik Ve Kent Yaşamı" adlı grupta Münif Paşa'nın şehir planlamacılığının önemine değindiği "Tanzim-i İstanbul" ve İstanbul yangınlarını konu edindiği "Harik-i İstanbul" yer alır. Ayasofya ve Çemberlitaş'ı konu edinen yazılar buna örnektir (Işın, 1984:65).

A. Hamdi Tanpınar'a göre ; "Mecmua-i Fünun tam bir mekteptir ve bizde Büyük Fransız Ansiklopedisinin on sekizinci asırdaki rolünü oynar."(Tanpınar ,1988:181). Bu sonuca yukarıda saydığımız gibi çeşitli alanlarda yayınladığı yazılar, halka verdiği mesajlar nedeniyle ulaştığı kanaatindeyiz. Dilde sadeleşme konusunda da Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun'un önemli bir yeri vardır. Münif Paşa, Mecmua-i Fünun'da yer alan bir yazısında Elifba'nın ıslahı için harflerin harekelenmesini ve ayrı ayrı

yazılmasını tavsiye eder [MF, I (Safer 1280 ;1868); Yorulmaz, 1995:11]. Mecmua-i Fünun, Arapça'nın XIX. yy'da artık bir bilim dili olamayacağını, savunur. Pozitif bilim terimlerine Arapça karşılık bulmanın sonuç vermediğini, uluslararası terimleri kullanma gereğini savunur. Mecmua-i Fünun'un bu görüşleri daha sonra Ali Süavi ve diğer Tanzimat aydınları tarafından da savunulur.

Mecmua-i Fünun, daha önce belirttiğimiz gibi birkaç kesintiye uğradıktan sonra son olarak 1882'de tekrar çıkmaya başlarsa da ilk nüshasına koyduğu "Bir Yıldız Böceği İle Bir Yolcu" fıkrası yüzünden kapatılır. Derginin kapatılmasına yol açan fıkra şudur;

Bir Yıldız Böceği İle Bir Yolcu

"Bir yolcu bir karanlık gecede kırdaki giderken yolunu şaşırılmış olduğu halde uzaktan bir yıldız böceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düştü. Herif, pek münfail olarak böceğe itab etmeğe başlayıp "Allah müstehakını versin, sen niçin beni böyle fena yerlere getirdin." dedikte böcek "Sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu?"deyu cevap verdi. Başına bir felaket geldiği vakit anı daima başkasından bilme, elbette senin kusurundur. Her ne gelirse sana senden gelir, sen anı zannetme ki benden gelir."(Doğan, 1991:103-104) Fıkra o zaman artık tamamıyla Yıldız'a çekilmiş olan Abdülhamid'i kuşkulandırdığı için mecmua kapatılır ve nüshaları toplanır. Çünkü o devirde kullanılması sakıncalı kelimelerden birisi de Yıldız'dır ²¹. Münif Paşa, bu kelime ile ne kastettiği sorulunca; "Ben Farsça'yı sekiz yaşında iken Ayıntabda okudum."Şebtâb"ın Türkçesinin yıldız böceği olduğunu da o zaman öğrendim. Bunda kask aramak eser-i belâhattir."cevabını verir (Ebuzziya Tevfik, 1910:2). Ancak bu fikrayla II. Abdülhamid'i ülkeyi bataklığa sokmakla itham ettiği herkesçe malûmdur.

Mecmua-i Fünun, döneminde ilgi çekmeyi başarmış, devletin de desteğini almış bir yayın organıdır (Yazıcı,1994:72). Çiçek Pazarındaki Taş Mektep cemiyete tahsis edilmiş,

²¹ O devirde kullanılması yasak olan kelimelerden birisi de "yıldız"dır. Abdülhamid Yıldız'da oturduğu için sakıncalıdır. Hüriyet, meşrutiyet, vatan, Murat, Reşat, dinamit, bomba, burun'un da kullanılması yasaktır.

çalışmaları desteklenmiş, derginin dağıtım ücreti düşürülmüştür. Mecmua-i Fünun çıktığı sürece büyük ilgi uyandırmış, benzer dergilerin yayınlanmasına öncülük etmiştir. Bilim-teknikten güncel konulara çeşitli alanlarda yazılar yayımlanmış, toplumun çeşitli kesimlerine hitap edilmiştir. Herkesin anlayacağı bir dil ile Batı'nın ilim ve kültürü aktarılmaya çalışılır.

Halk eğitimine verdiği önem açısından cemiyetin, Münif Paşa'nın öncülüğüyle gerçekleştirdiği bir başarı da kütüphane teşkilidir.

c) Kütüphane

Cemiyetin kütüphane konusuna büyük önem verdiği, kütüphane ile ilgili düzenlenen özel nizamnameden anlaşılmaktadır. Bu nizamname Türkiye'de modern kütüphaneciliğin başlangıcı sayılmaktadır (Eren, 1973:11). Mecmua-i Fünun'un ilk sayısında yer alan "Nizamât-ı Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"nin on ikinci, on beşinci, yirmi beşinci, otuz üçüncü ve otuz beşinci maddelerinde de cemiyet içinde kurulacak kütüphaneye değinilmiştir. On ikinci madde uyarınca devamlı üyeler sayılırken cemiyetin bir hafız-ı kütüb'ü (kütüphanecisi) olacağı belirtilir. Cemiyeti yönetecek on beş kişilik komisyondan bahseden on beşinci madde de yine hafız-ı kütüb'ün adı geçer. Hafız-ı kütüb'ün nizamname gereğince çalışacağını belirten yirmi beşinci madde ile hazırlanan kütüphane nizamnamesine atıf yapılır. Otuz üçüncü madde de "kitap mübadelesi" ne değinilir. Otuz beşinci madde derneğin dağılması durumunda kitap vesair eşyaların satılıp toplum yararına hayırlı bir işe sarfedilmesinden bahseder (Cunbur, 1967 : 4-5).

Mecmua-i Fünun'un yine ilk sayısında yayınlanan Cemiyet-i İlmiye'nin "Usul-i İdare-i Dahiliye Nizamnamesi"nin otuz üçüncü maddesinde; "Cemiyette bazı asar-ı atika ihde olunduğu halde kabul olunarak bunlar dahi hafız-ı kütübün taht-ı idaresinde bulunacaktır."denilmektedir. Mecmua-i Fünun'un aynı sayısı on dördüncü ve on beşinci sayfalarında ise kurulacak "Cemiyet Kütüphanesi"nin on maddelik nizamnamesi yayınlanır. Cemiyet Kütüphanesi Nizamnamesine göre; kütüphanede bulunacak kitapların ilk sahifeleri arkasına ve mümkün olursa ciltleri üstüne de cemiyetin mührü basılacaktır.

Derneğin devamlı ve devamlı olmayan üyeleri kütüphaneden ücretsiz faydalanabileceklerdi. Hafız-ı Kütüb üç defter tutacak bunlardan birinciliğe kitapların giriş sırasına göre isim ve fiyatları veya bağışlayan kişilerin isimleri, ikinciye alfabetik sıraya göre kitap ve yazarların isimleri, üçüncüye konuları yazılacaktı. Kütüphaneden kitap almak isteyen bir kişi kendisinin ve kitabın ismini ihtiva eden yazılı bir kağıdı hafız-ı kütüb'e verecek, bu kağıt kitap getirildiğinde geri verilecekti. Hafız-ı kütüb verilen kitaplar için özel bir defter tutacaktı. Kitabı alan kişi yırtar, zarar verir veya kaybederse kendi parasıyla aynı kitabı alıp kütüphaneye teslim edecekti. El yazması ve çok kıymetli kitaplar dışarı verilmeyecek ancak bazı olağanüstü durumlarda hafız-ı kütüb'ün teklifi üzerine komisyonun kararı ile çıkarılabilecekti. Bu nadir kitaplardan birisi kaybolur, yırtılır ve aynısını da bulmak mümkün olmazsa komisyonun uygun bulunduğu uygun bir kitabı veya parasını teslim etmesi gerekliydi. Alınan kitapların kullanma süresi bir aydı. Fakat hafız-ı kütübün de onayı ile bir ay daha uzatabilecekti. Kitapları süresinde iade etmeyenler hafta başına yirmi kuruş ceza ödemeye mecbur olacaktı. Kütüphaneye kitap bağışlayacaklara teşekkürname verilecekti. Bu yönetmeliğin altında Şevval 1277 / Mart 1862 tarihi yer almaktaydı (Cunbur, 1964:7).

Münif Paşa, cemiyet bünyesinde kurulmasına öncülük ettiği kütüphanenin "elsine-i ecnebiye de kütüb-ü havi olmak üzere umuma mahsus hiçbir kütüphane olmadığından bunun emsaline" (MF,II:424) uygun bir girişim olduğunu belirtirken gerçek anlamda bir kütüphanenin gereğine işaret eder. Bu düşüncüyü cemiyet bünyesindeki kıraathane ve kütüphanenin kurulduğu yıllarda (1862-1863) Sadrazam Âli Paşa'ya takdim ettiği layihada da belirtir. Layihanın bilinen tek yazma nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri kitapları layihalar kısmında bulunmaktadır. Layihanın ilk iki sayısında Ali Emiri'nin kendi el yazmasıyla yazdığı bir önsöz de yer alır. Bu önsözde; Münif Paşa'nın daha Maarif nazırı olmadan önce bir Millet Kütüphanesi kurmayı istediği, bu konuda Cemiyet-i İlmiye'yi teşkil ve bunun lüzumuna dair bir layiha tanzim ederek Sadrazam Âli Paşa'ya takdim ettiği, bunun Hariciye Mektubçusu Erzurûmi Edhem Pertev Paşa ve Âli Paşa tarafından incelenip, düzeltildiği Faik Reşit Bey'in son şeklini verdiği sonra kütüphane açılışının gerçekleştiğini anlatır. Layihaya baktığımızda ise; "Erbâb-ı mütâlâa istedikleri kitâbları bir

yerde müctemî bulamayarak bunların taharrî ve tedarikinde zahmet ve şu'ûbata düşer olmaktadır.”diyerek kütüphanenin açılışındaki aciliyet belirtilmekte, Çemberlitaş'ta bir “Millet Kütüphanesi” inşa edilmesinin önemi anlatılmaktadır (Cunbur, 1964:226-228). Layihanın 1869-1871 yılları arasında sadrazama sunulduğu sanılmaktadır. Layihada ki temel konu Millet Kütüphanesi'nin kurulmasıdır. Ancak uzun yıllar bir fikir olarak kalmıştır. Sadrazam Said Paşa'nın çabalarıyla 1884 yılında kurulan Bayezid Umumi Kütüphanesi, layihada teklif edilen kütüphane modeline yakındır. Layiha da anlatıldığı şekliyle Millet Kütüphanesi ise Ali Emirî'nin aynı isimle kurduğu vakıf kütüphanesidir.

Sonuçta Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bünyesinde açılan kütüphane de 1864 yılı başlarında binin üzerinde kitap toplanmıştır. Bunların çoğu üyeler ve yabancı aydınlar tarafından hediye edilmiş, cemiyet kitap sayısını çoğaltmak için çalışmıştır. İzmir demiryolları inşasında görevlendirilmiş olan Mühendis T.Crampton'un hediye ettiği 173 ciltlik bilim kitabı önemli yer tutmaktadır (İhsanoğlu, 1987b:213). 1866 yılında Mecmua-i Fünun'da yer alan bir habere göre “Hariçte basılan bilimsel ve edebi eserlerden iki nüsha cemiyete hibe olduğu takdirde Mecmua-i Fünun vasıtasıyla meccanen ilân olunacaktır.”(Eren, 1971:11). Böylece reklâm yoluyla kütüphaneye eser kazandırılacaktır. Bir yayın organına sahip olmanın avantajları da açıkça görülmektedir. Mecmua-i Fünun'nda yer alan “Sûret-i Hâl-i Cemiyet”de cemiyet kütüphanesinde yabancı dil üzerine otuz ciltten fazla kitap bulunduğu yer almaktadır (MF ,II:481). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bünyesindeki bu kütüphane dört yıl hizmet vermiş, 1865 yılındaki büyük kolera salgını sırasında dergiyle birlikte burası da kapatılmıştır. İlk dernek kütüphanesi olarak eğitimin yaygınlaştırılması ve halkın eğitimi amaçlanmıştı. Devlet eliyle kütüphane kuruluşu bu dönemden çok sonra, meşrutiyet yıllarında olacaktır. 1879'da Bağdat'ta Maarif Kütüphanesi, 1884'de İstanbul Bayezid'da “Kütüphane-i Umumi” bu şekilde açılmıştır. Cemiyetin faaliyetleri kütüphane ile de bitmemiş bunu yine halk eğitimi açısından önemli bir kuruluş “okuma odası” niteliğindeki kıraathane izlemiştir.

d) Kır athane (Okuma Odası)

Cemiyetin temel icraatlarından birisi de bir kır athane açmasıdır. Burada “elsine-i muhtelife üzere Der-sa det’te ve Mem lik-i Mahruse’nin sair mahallelerinde t b’olunan gazetelerin hemen k ffesi ve Avrupa gazetelerinin en meşhur ve muteberleri olmak üzere otuzdan fazla evrak ve havadis mevcuttur.”(MF,II :481) Kahvehaneye benzeyen ancak fazla olarak yerli ve yabancı gazete ve kitapların bulunduğu, okunabildiği bir yerdir. İnsanlar burada çok az bir ücret ödeyerek dostlarıyla görüşüp, gazetelerden dünyanın durumunu  ğrenebilecek, kitap okuyabileceklerdi (Akyüz, 1990:2). 1864 yılı başında yedi Türkçe, on Fransızca, be  İngilizce, dört Ermenice ve üç Rumca süreli yayın bulunduğu ve çoğunun abonelik ile geldiği g r lmektedir.

Kır athane’de Bulundurulan Süreli Yayınlar

Türkçe Yayınlar:

- Takvim-i Vekayi (Dersaadet’te haftalık)
- Ceride-i Askeriye (Dersaadet’te haftalık)
- Ceride-i Havadis (Dersaadet’te yevmi)
- Terc man-ı Ahv l (Dersaadet’te haftada    kere)
- Tasvir-i Efk r (Dersaadet’te haftada iki kere)
- Mecmua-i F nun (Dersaadet’te aylık)
- Mecmua-i İber-i İntibah (Dersaadet’te aylık)

Fransızca Yayınlar:

- Journal de Constantinople (Dersaadet’te g nl k)
- Courier d’Orient (Dersaadet’te g nl k)
- Retit (Paris’te g nl k)
- Monde (Paris’te g nl k)
- Patrie (Paris’te g nl k)
- Nution (Paris’te günlük)
- Nord (Paris’te günlük)

-Independence Belgique (Brüksel’de günlük)

İngilizce Yayınlar:

-Galyinyanes MÛsencer (Paris’te günlük)

-Morning Post (Londra’da günlük)

-Daily (Londra’da haftalık)

-Levat Herald (Dersaadet’te haftalık)

-Atneum (Londra’da haftalık)

Ermenice Yayınlar.

-Mecmua-i Havadis (Dersaadet’te haftada iki kere)

-Varak-ı Havadis (Dersaadet’te haftada iki kere)

-Avideper (Dersaadet’te aylık)

-Jamarak (Dersaadet’te haftada iki kere)

Rumca Yayınlar:

-Bizantis (Dersaadet’te haftalık)

-Anatolikon Astar (Dersaadet’te haftalık)

-Rum Cemiyeti Mecmuası (Dersaadet’te aylık)

Ayrıca üç Fransızca ve birer de Arapça ve Farsça süreli yayın daha sipariş edilir;

-Illustration Française (Paris’te haftalık)

-Revude de Monde (Paris’te on beş günlük)

-Empiresial (İzmir’de haftalık)

-Ruzname-i İran (Tahran’da haftalık)

-Vak’a-i Mısıriye (Kahire’de haftalık) (Doğan 1991:161-162;MF, c. II, 425-427)

Kütüphaneden yararlanma şartları ise şöyledir: Kütüphane Salı günü dışında her gün, öğleden sonra üç'ten gece on bir'e kadar açık olacaktır. Üyelik için din ve ırk farkı gözetilmeyecek "ırz ve edeple muttasıf" yani iyi ahlâklı olma şartı aranacaktır. Üye olmak isteyenler ayda beş kuruştan yılda altmış kuruş ödeyecek, öğrenciler kurallara uymak şartıyla ücretsiz faydalanabileceklerdir [MF,22(Şevval 1280)].

Tanzimat döneminde halk eğitimi konusunda farklı ve yeni bir girişim olan bu kıraathane Osmanlı okurunu süreli yayınlar ile batıyla da buluşturmuştur. Halkın eğitimi ve kıraathanenin açılışında büyük katkıları olan Münif Paşa bu konuyla ilgili olarak; "Beyâna hacet olmadığı üzere ulûm ve maarif yalnız mektep ve medresede tahsil olunmayıp bunların insanlar arasında yayılması çeşitli araçlarla olur." diyerek kitap, gazete ve basılı ürünleri kasteder ve "bunların hepsini veyahut arzu olunan miktarını tedarik ve satın almaya herkesin bütçesi müsait değildir. Muhtemel müsait olsa dahi o kadar fedakarlığa gerek yoktur" der ve kıraathanenin önemine dikkat çeker (MF,II: 423). Hatta daha da ileri giderek ;"İş bu gazetelerden ma'adâ elsine-i şarkiyeye ve garbiyede her türlü fûnun ve sanayiye dair bin cild kadar kütüb-ü müteberiyeye şamil cemiyet kütüphanesi dahi eyyam-ı ma'lumede kıraathane âzası için açık" olduğunu belirtir (MF,II:424). Görüldüğü gibi cemiyetin bütün kurumları birbirleriyle ilişkili bir şekilde halka hizmet için çalışmaktadır. Daha çok "okuma evi" özelliğine sahip bu kıraathaneden sonra İstanbul'da kahvehaneler çoğalmış, büyük kentlerde de açılmıştır. "Okuma Evi" anlamına gelen "kıraathane" ismi, yüksek düzeydeki, bazen de herhangi bir kahvehaneye verilmiştir (Adıvar, 1945:198-201). Ancak bir süre sonra "okuma evi" olma özelliklerini tamamen yitirerek boşa zaman geçirilen mekânlar haline gelmişlerdir ve günümüzde de bu özellikleri sürmektedir.

3) Cemiyet'in Sonu

Cemiyet, Mecmua-i Fûnun başta olmak üzere halka açık derslerle, kütüphane, kıraathane ve matbaasıyla halka, halkın eğitimine çalışmış bu konularda başarılı da olmuştur. Ancak aslî görevlerinden biri olarak tespit edilen "malûmat-ı nafiaya dair" kitap yazımı ve basımı konusunda aynı başarıyı gösterememiştir. Cemiyetin başkanı olan Halil Bey'in kuruluştan

hemen sonra Petersburg'a gitmesi, üyelerinin çoğunun memuriyetlerle başka yerlere tayin olmaları da çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Cemiyetin üç sene sonunda kolera salgını yüzünden çalışmalarına ara verdiği söylenmekte ise de buna dair bir belge yoktur. Asıl sebep maddi zorluklardır.

Nizamname de kararlaştırıldığı üzere cemiyetin masrafları üyelerin aidatlarından karşılanırken üyelerin tayinle başka yerlere gitmeleri ve aidatlarını ödememeleri cemiyeti zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden masrafların tamamen Mecmua-i Fünun hasılatından ve bazı hanelerden karşılanması yoluna gidilmiştir [MF, II (24 Zilhicce 1280/Mayıs 1864): 480]. Parasızlıktan Ocak 1865'de çalışmalarına ara vermek zorunda kalan cemiyet devletinden aldığı elli bin kuruş ile 18 Şubat 1865'de yeniden çalışmalarına başlar [MF IV (4 Muharrem 1283/Mayıs 1866)]. Bir yıllık bu zorunlu aradan sonra Mecmua-i Fünun'u yeniden çıkarmaya başlamış ancak bir sene sonra yine maddi sıkıntılardan çalışmalar kesilmiştir. Cemiyet, Haziran 1867'de faaliyetlerini tamamen durdurmuş, üyeleri dağıtılmıştır (Işıl, 1987:9;Ebuzziya Tefvik, 1910:2).

Ancak Cemiyetin çalışmalarını küçümsemek ve inkâr etmek mümkün değildir. Ancak fevkalade göstermeye çalışmak, Avrupaî bir akademi olarak kabul etmek de mümkün değildir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye batıdaki akademiler gibi bilim adamlarının oluşturduğu bir cemiyet olmayıp, daha çok batıyı görmüş yabancı dil bilen kişilerin oluşturduğu bir topluluk olmuştur. Cemiyet, Batı'daki bilim akademileri gibi uzun ömürlü de olamamıştır. Konu hakkında en fazla araştırma yapan sayın Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, cemiyette daha önce batı bilimi ile teknik ve detaylı bir şekilde ilgi kurmaya çalışan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Marifetnâme"adlı eserindeki Batı bilimi ile İslâmiyeti bağdaştırma amacının olmadığını, gerçek anlamda bir bilim transferi düşünmediğini, bilim üretilmesine yönelik bir hedefin farkında olmadığını savunur (İhsanoğlu, 1985:79-102). İhsanoğlu görüşlerine devamla; Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de yabancı müsteşriklerinin kurmuş oldukları İstanbul Şark Cemiyeti'ndeki ilmi hedefin, yabancı hekimlerin kurdukları Cemiyet-i Tibbiye-i Şahane'de ki profesyonellik, ilmîlik ve devamlılığın olmadığını, Beşiktaşlı ulema grubunun İslâm ile Batı arasında sentez kurma amacının da olmadığını söyler (İhsanoğlu, 1987a:9). Bizim de daha önce

belirttiğimiz gibi din konusuna hiç girmemişler, Batı'nın ilim ve tekniğini kendi değerleriyle yoğurmayı denememişlerdir. Oysa İslamiyet ilerlemeye engel değildir. Örnek alınan Batı, müslümanlardan çok şey öğrenmiş bunları kullanmasını da bilmiştir. Cemiyetin özelliklerinden biri de üyeleri arasında bilim adamı ve araştırmacıların olmamasıdır. Bu durum da Cemiyetin verimli olmasını engellemiştir. Sonuçta Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, çeşitli cemiyetlerin kurulmasını etkilemiş, çağdaş bilim, eğitim ve kültürün ülkemizde yerleşmesinde büyük katkıda bulunmuştur.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye gibi doğrudan halka yönelik cemiyetlerden birisi de Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'dir.

II) Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye

1) Kuruluşu Ve Çalışmaları

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, 1865 yılında fakir müslüman çocuklarını okutmak ve onlara hayatta lâzım olacak bilgileri öğretmek amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında esnaf çırakları temel olmuştur. Çırakların Büyük Çarşı açılıncaya kadar kapıda, kahvehane önlerinde boşuna bekledikleri görülmüş, boş zamanlarını değerlendirmek ve onlara okuma yazma, hesap öğretmek, ahlâki ve sosyal terbiye vermek amacıyla harekete geçilmiştir. Yusuf Ziya Bey, Ahmed Muhtar Bey, Vidinli Tevfik Bey, Namık Kemal ve Ali Nâki Efendi bu cemiyetin öncüleri olmuşlardır (Hayta, 1993:38)

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ile ilgili bilgileri daha çok Tasvir-i Efkâr'dan öğreniyoruz. Cemiyetin açılışı ve amacı da gazetede şöyle açıklanır; "Esnaftan isteyenlere umur-u itikadiyye ve hesabiyeye ta'lim etmek ve meh-mâ-ken Türkçe okutup yazdırmak üzere bazı zevat Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye namıyla bir heyet teşkil ederek Maarif Nezaret-i Celilesinden istid'a-i ruhsat eylemiş ve çarşı civarında bir mekteb dahi istemiş olduklarından keyfiyet cânib-i Bâb-ı Âli'ye arz ile iktiza eden irade-i seniyyesi istihsal olunmuştur.....Şakirdana sabahları birbuçuk veya iki saat Elifba ve kelâm-ı kadim ve

ilmihal ve bazı Türkçe kitaplar ve hesap ve hendese ve coğrafya mukaddematı ve biraz tarih okutturulacaktır.”(TE, 189, 17 Zilhicce 1280) Cemiyet’in istediği okulun tamiri gerektiğinden durum Bâb-ı Âli’den Evkâf’a havale edilmiştir. Tamirat bittiğinde derslere başlanacaktır. Öğrencilerin kitap gibi ve diğer malzemeleri cemiyet tarafından karşılanacak, başarılı olanlara mükafatta verilecektir (TE,189, 17 Zilkade 1280). Ancak Örücüler kapısı civarındaki bina, tamir sırasında yandığı için Şimkeşhane bitişiğindeki Valide Emetullah Kadın Mektebi tahsis edilmiştir (Hayta, 1993:39). İlk halk okulu olan bu Valide Mektebi’nde eğitime 1865 yılı Nisan’ında başlamıştır. 15 Muharrem 1289 (25 Mart 1872) tarihli Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiye Nizamnamesi’nde cemiyetin vatan-millet sevgisini esas alacağı, üyelerinin bu yolda çalışacağı belirtilir (Ayhan, 1994:7). Ancak bu nizamnameye ulaşamadık.

Okula kayıt süresince hademe ve esnaftan 40-50 kişi müracaat etmiş bunlardan bazıları okuma-yazma bildiklerinden hesap kısmına ayrılmışlardı (TE, 285, 3 Zilkade 1281). Temmuz 1865’de büyük kolera salgını nedeniyle derslere iki ay ara verilmiştir (TE,365, 27 Ramazan1282). Okul açıldığında hiç okuma yazma bilmeyenler için Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba günleri alfabe; harekesiz yazıyı okuyabilenlere Pazar ve Perşembe günleri hesap ve imlâ gösterilmeye başlanmıştır. Dersler kimsenin işine engel olmamak için birer saat olarak düzenlenmiştir. Dersleri cemiyet üyeleri bizzat kendileri okuturlardı. Yusuf Ziya Bey, Gazi Muhtar Bey, Tevfik Bey bizzat elifba ve hesap okuttukları gibi yazdıkları kitapları da bastırmışlardır. Namık Kemal’de imlâ hocalığı yapmıştır. Yusuf Ziya Bey “Hesap”, Tevfik Bey’in “Tashilâlhesab”adlı eserleri ünlüdür (Ergin, 1940:488).

Bir süre sonra alfabe dersine çok talep olduğundan iki sınıfa bölünmüş, imlâ dersine gelenlerin iyilerine Salı günleri Kaide-i Kitabet eğitimi verilmiştir. Alfabe’ye devam edenlerin bir bölümü ilm-i hâl ve malûmat-ı nafia’yı da bitmiş, Sûre-i Kur’aniye ve bir miktar hesap da okumuşlardı. Hesap dersine başlangıçta seksen dört kişi gelirken kırk kişi tamamlamıştır (TE, 365, 27 Ramazan 1282). Okulun kısa zamanda gösterdiği başarılar müslüman ve hristiyan esnaf çıraklarıyla memurlar ve kâtipler arasında büyük ilgiyle karşılanmış ve dersaneler yetmez olunca Aksaray’da Ebubekir Paşa Mektebi’nde cemiyete

tahsis edilmiştir (Ergin, 1940:488). Bu okula da altı yaşından altmış yaşına kadar yüz kırktan fazla kişi kaydolmuş ve yirmi beş ders de harekesiz yazıyı okuyabilecek dereceye gelmişlerdir (TE 510, 18 Rebiülahir 1284).

Bu arada cemiyet her ay başında “Mebahis-i İlmiye” adlı bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Seneliği elli, bir nüshası beş kuruş olan dergi Asmaaltındaki Erzincanlı Manasyan Matbaası’nda basılır. Vidinli Tevfik Bey, Muhtar Bey, Yusuf Ziya Bey gibi cemiyet üyeleri okullardaki derslerle ilgili yazılar yayınlamışlardır. Derginin 1284 (1867) ile 1285 (1868) yıllarına ait nüshaları olmakla birlikte ne zamana kadar yayımlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Dergi, önceleri doğrudan doğruya cemiyetin öğrencilerine yönelik iken daha sonra diğer okullara da hitap edecek şekilde genişletilmiştir. Pozitif bilimlere ağırlık vererek şekil, çizim ve cetvellerle konuları açıklamaya çalışmıştır (Ayhan, 1994:7).

Cemiyet dergiden başka te’lif ve tercüme yoluyla ders kitapları, kaynak ve yardımcı kitaplarda hazırlanmış bunlar Darüşşafaka ve diğer resmi okullarda da okutulmuştur. Özellikle Cemiyetin ismiyle tanınan Elifba, Kadri Efendi ve Yusuf Ziya’nın ortak çıkardıkları hesap kitabı, Rıza Paşa’nın Esmâ-i Türkiyye adlı sözlüğü büyük ilgi görmüştür. Müderrislerden Mihaliçli Mustafa Efendi’nin Emsile-i Cedide ve Tekmilat-ül Binâ adlı kitapları ise Arapça öğretimini kolaylaştırmak amacını taşımaktadır. Darüşşafaka’nın yedinci sınıfında okutulmak üzere Hafız Mehmed Efendi’nin Türkçeye çevirdiği Muhtasar-ı Menâr Tercümesi de yayınlanmıştır. Süleyman Paşa’nın İlm-i Hal-i Sagir, İlm-i Sarf-ı Türki, Meanî ül-İnşa ve Tarih-i Alem adlı kitapları; Asım Efendi’nin Numune-i İnşa, Hendese (2 cilt); Manastırlı Rıfat’ın Mmünhaniyat-ı Müsta’melesi; Miralay Ziya Bey’in Hesap, Müsellesat-ı Müsteviye, Usûl-i Defteri isimli kitapları, Miralay Ragıp Bey’in Cebir, Malûmat-ı Hesap adlı eseri; Dr. Miralay Remzi Bey’in Tarih-i Tabii’den Hayvanat, Nebatat Ve Madeniyat kitapları; Dr. Hafız Mehmed Bey’in Hikmet-i Tabiiye kitabı; Dr. Mazlum Bey’in Kimya’sı; Binbaşı Ali Saib Bey’in Mufasssal Osmanlı Coğrafyası; mektep müdürü Hüseyin Paşa’nın Osmanlı Ziraat Ve Maadin Coğrafyası; mezunlarından İzzet Bey’in Fenn-i Makine; Tarih Öğretmeni İbrahim

Şemsi Bey'in Tarih-i Umumî, Cevdet Paşa'nın Miyar-ı Sedat ve Âdâb-ı Sedat adlı kitapları da Darüşşafaka'dan başka bazı okullarda da okutulmuştur (Ayhan, 1994:7; Bilim, 1985:62). Cemiyet bünyesinde akaid, fıkıh, Arapça, dil öğretimi, ilm-i hâl kitaplarından başka tabiat, hayvanat, nebatat gibi değişik alanlarda hazırlanan kitaplar da basılmıştır. İbrahim Şinasi Bey'in "Tarih-i Umûmi"si, Binbaşı Saip Bey'in "Mufasssal Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası", Hüseyin Paşa'nın "Memalik-i Osmaniyye Ziraat, Ticaret ve Maâdini Coğrafyası" ünlüdür (Ayhan, 1994:7).

Valide ve Ebubekir Paşa mekteplerinin büyük ilgi görmesi, üyelerinin giderek çoğalması ve başarılı olmaları, özellikle de Paris elçisi Sakızlı Esad Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde cemiyete girmesiyle verdiği fikirlerle, yetim ve fakir çocukları eğitmek için "Darüşşafaka" fikri ortaya çıkmıştır.

2) Darüşşafaka

Sakızlı Esad Paşa Paris'te bulunduğu sıralarda "Brytencé Militaire de la Fléch" isimli yetim ve kimsesiz çocukların okutulduğu okulu da gezmiş ve beğenmişti. (Koçer, 1987 :73) İstanbul'a döndüğünde benzer bir okul açılmasını düşünür. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'de bu fikri destekler. Okulun Darüşşafaka ismiyle İstanbul'un havadar bir yeri olan Sultan Selim ile Fatih camileri arasındaki tepe üzerine yapılması kararlaştırılır ve inşasına 1285 (1869) da başlanır. Padişah Abdülaziz ve Osmanlı Hükümeti, Mısır hidivi ve büyük memurların, halkın katkılarıyla otuz beş bin altın lira toplanır. Okulun plânını Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Ohannes yapar. Darüşşafaka okul olarak plânlanan ve yapılan binaların ilklerindedir. Kız ve erkek yetimler için ayrı ayrı iki bölüm olarak düşünülmüş ve idaresi için hükümetçe vakıflar ve gelirler tahsis edilmiştir. Ayrıca ".....bina ve ihyâsına alınan i'ânât-ı külliyyeden başka, masârif-i dâimesine karşılık olmak üzere, eski ve yeni Maliye daireleri ve Bâb-ı Seraskeri tahtında ve pişgâhında inşâ olunan dükkanlardan, şehsiye hâsıl olacak bedelât-ı nakdiye-i icâriyenir, mekteb-i mezkûra tahsisine irâde buyrulmuştur." (A.Lütfü, XII, 1989; 107-108)

Darüşşafaka binası dört yıllık bir çalışma sonunda tamamlanmıştır. Darüşşafaka ile Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye daha büyük bir güç kazanmıştır. 12 Haziran 1289 (25 Haziran 1873) da resmi açılışı yapıldıktan üç gün sonra 28 Haziran'da eğitime başlanmıştır (Mehmet İzzet, 1927:6-7). Darüşşafaka açıldıktan sonra dersleri okutacak hoca bulmak kolay olmamıştır. Askeri okullar daha önceden kurulduğu ve eleman yetiştirdiği için onlardan faydalanma yoluna gidilmiş ve Darüşşafaka'nın ilk hocaları askerler olmuştur. Öyle ki 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sırasında subay hocalar cepheye gittiklerinden okul bir yıl kapalı kalmıştır. Darüşşafaka kendi mezunlarını vermeye başlayınca asker hocalarının yükünü hafifletmişler ve onlarda göreve başlamışlardır.

Darüşşafaka hem erkek hem kız öğrencileri yetiştirmek üzere plânlanmış binası da buna göre yapılmıştı. Ancak uygulamaya baktığımızda sadece erkeklerin alındığı görülmektedir. Darüşşafaka'nın idaresi ve okutulacak dersler hakkındaki nizamnamede; on yaşından büyük olmayan fakir ve yetim müslüman çocukların alınacağı, okulun ve öğrencilerin bütün masraflarının cemiyet tarafından karşılanacağı bir idare, bir de eğitim kurulu oluşturulması, okul ve öğrencilerin durumu ile yakından ilgilenecek bir müdür ile bir müdüre tayin edilmesi öngörülür. Öğrencilerin askeriye ve devlet dairelerinde çalışabilecek şekilde eğitilmeleri amaçlanır. Öğrenciler gece de okulda kalacaklardı ve dersler sekiz yıllık olarak planlanmıştı. Birinci sınıfın dersleri rüştiye programı şeklinde düzenlenmiş, son iki sınıfın dersleri de yüksekokul programına göre hazırlanmıştı. 1873-1894 yılları arasında okulu bitirenler yüksekokul mezunu sayılmıştı (Ayhan, 1994:8).

Darüşşafaka'da başlangıçta Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, dini ilimler, Osmanlı Tarihi, genel tarih, Osmanlı coğrafyası, genel coğrafya, mantık, edebiyat, kompozisyon, aritmetik, cebir, geometri, fizik, kimya, topoğrafya, jeoloji, tabiiat bilgisi, astronomi, makine bilgisi, iktisat, defter tutma gibi dersler okutulur. Zamanla programda değişiklikler yapılır. Elektrik ve telgraf dersi de temel dersler arasına girer. Darüşşafaka telgrafçılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Telgraf, Türkiye'ye ordu dışında sivil tarafından getirilen ilk teknolojik gelişmedir. 1860'da haberleşme memurları yetiştirmek için "Telgraf Mülazım Mektebi" açıldıysa da bir süre sonra kapanır. 1882'de Darüşşafaka "Telgraf Fen

Mektebi” haline dönüşür. Matematik ve Fizik eğitimi artar. Öyle ki Salih Zeki gibi tanınmış bir matematikçi Darüşşafaka’dan yetişir (Tekeli, 1993:66).

3) Cemiyetin Sonu

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye 1865 yılında faaliyetlere başlamıştır. Ancak ne zamana kadar çalıştığı konusunda kesin bilgi yoktur. Ulaştığımız salnamelerde veya gazetelerde de böyle bir açıklamaya rastlayamadık. Zaten cemiyetten çok Darüşşafaka’nın adı geçmektedir. Darüşşafaka 1873 yılında faaliyetlere başlamıştı, değişiklikler geçirse de halen faaliyetlere devam etmektedir. Darüşşafaka’yı cemiyetin kurduğunu ve ilk zamanlarda dersleri de cemiyet üyelerinin verdiğini düşünürsek ikisini özdeşleştirmek mümkündür. Zaten önemli olan ne kadar yaşadığı değil topluma kazandırdıklarıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYETLER VE TÜRKÇE'YE KATKILARI

I) Türkçe'nin Gelişimi

Türkçe Ural-Altay dil ailesine bağlı, yapı bakımından bitişken ve eklemeli bir dildir. Türkçe en eski metinler olarak kabul edilen Orhun ve Yenisey yazıtlarında bile gelişmiş bir düzeyde olması, çok daha eskilere dayandığını göstermektedir. (Çetin, 1995:50-51) Tarım ve hayvancılığa dayanan yaşam tarzları, nüfus artışı, ticaret, savaş gibi çeşitli ilişkilerle yer değiştiren, değişik ulus ve kültürlerle karşılaşan Türkler bu etkileşimler sonucu zengin bir kültüre de sahip olmuşlardır. Bu arada Türkçe'ye yabancı dillerden pek çok kelime de girmiştir.

İslâmiyetin kabulünden sonra ise Türk-İslâm kültürü ortaya çıkmış, Kur'an-ı Kerim'in Arapça olmasından hareketle Türkçe üzerinde Arap dilinin etkisi artmıştır. Zamanla ilmi eserlerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça yazılmaya başlanmıştır. Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig'de; "Arapça ve Farsça kitaplar çoktur, bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan budur." diyerek Türkçe yazılı eserlerin ne kadar az olduğunu belirtmektedir. (Çetin; 1985 :58) .Kaşgarlı Mahmud ile Türkçe açısından yeni bir dönem, Türkçecilik akımı başlar. Bu akım, Karamanoğlu Mehmed Bey gibi bazı beyler de Türkçe'nin devlet dili olması, bazı kişilerde ise Türkçe yazmak, Türkçe'nin işlenmesi şeklinde devam eder. Selçuklular devrinde Türkçe, Anadolu'da göçebeden yarı göçebeye, köye ve kente doğru yayılır ve rakipsiz kalır. Karamanoğulları dışındaki diğer beyliklerin çoğunda da Türkçe egemendir. Selçuklu sarayında Farsça, Türkçe'ye üstün tutulurken Osmanlılarda sarayda Türkçe konuşulduğunu görürüz. Bunun nedeni ise Selçuklularda olduğu gibi İran'a yakınlıklarının olmamasıydı. Osmanlı'nın kurulduğu alan Batı Anadolu'ydu. İlk ilişkide buldukları devlet Bizans, ilk yayıldıkları alan Balkanlar, Rumeli'ydi. Hatta Rumeli'ye geçmeye başladıklarında Türkçe'nin yayılmasına da hizmet etmeye başlamışlardı.

Kuruluştan itibaren Osmanlı Türkçesi'nin gelişme aşamalarını E.Ziya Karal şöyle sıralar; (Karal, 1994:30).

1. Türkçe'nin yabancı dil etkisine karşı direnişi (1299-1453)
2. Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin artması (1453-1517)
3. Türkçe'de Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü (1517-1718)
4. Türkçe'nin önem kazanmaya başlaması (1718-1839)
5. Türkçe'nin bağımsızlığı için çalışmalar (1839-1918)

Osmanlı kuruluş aşamasında, Türkçe'den başka dil bilmeyen beyliklerinde katılımıyla Türkçe'nin gelişimi artmıştır. Saray okulu Enderun'da bütün dersler Türkçe okutuluyordu. Bu okuldan sadrazamlar, yeniçeri ağaları, eyalet valileri, şairler, edipler, tarihçiler gibi medreselerin yetiştiremediği bilginler yetişmişti (Ergin, 1940:8-9). Fatih devrinde Türkçe biraz daha önem kazanıyor, siyaset dili olarak kullanılıyordu. Fatih'in kendi adını taşıyan Kanunname de Türkçe yazılmıştı. İstanbul'un alınmasından sonra ise Türkçe'ye Rumca, İtalyanca ve Fransızca'dan sözcükler girmeye başlamıştı. Yavuz Sultan Selim'in fetihlerin yönünü batıdan doğuya çevirmesiyle ve sınırların genişlemesiyle Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça etkisi artmıştı. Kanuni zamanında fetihlerin yönü tekrar batıya dönmüş, Osmanlı halkları arasında Türkler zararına bozulmaya başlayan dengenin ağırlığı daha da artmıştır. Bu devirde yazılan coğrafya konulu bir eserde: "Bu tercüme-yi, kâdir olduğum kadar, ağamın emriyle Türk dilinde yazdım. Zira ki bu dil dünyada gayetiyle hükmeder"denmektedir (Hatemi-Işıl, 1989:567). XVII.yy başlarında Kitab-ı Müstetab'da ise şöyle denir; "Muradımız ma'rifet göstermek değildir. Hükümeti yönetenler bu kitaptan yararlansınlar diye, halk arasında geçerli dil olan Türkçe ile yazılmıştır." (Yücel, 1988:1)

Türkçe'nin Arapça ve Farsça'ya karşı direnişi ve önem kazanması 18.yy'ın ilk yarısında başlar. Osmanlı ordularının yenilgileri, toprak kayıplarına karşılık Avrupa'nın güçlenir, eğitim, bilim, ekonomi alanında büyük gelişmeler yaşanır. Edebiyat ve bilimsel gelişim dillerin ulusallaşması ile başlar. Avrupa devletleri kendi ulusal dillerini geliştirirken, çeşitli siyasal ve ekonomik nedenlerle Türkçe'ye de önem verirler. Örneğin Fransa, 1699'da her

üç yılda bir altı ile dokuz yaş arasında ki çocuklardan birkaçını Türkçe öğrenmeleri için İstanbul'a göndermiştir. Bunlardan ileride iki devlet arasındaki elçilik ve konsolosluk heyetlerinde faydalanmak amaçlanmıştır (Karal, 1994:40-42). XVIII.yy'ın ilk yarısında, Lâle Devri'nden itibaren Türk dili yararına çalışmalar yapılır. Matbaanın kuruluşu ve Türkçe kitap basımına başlanması önemli bir gelişmedir. Dönemin padişahı III. Ahmed sadece matbaayı desteklemekle kalmamış, çeviri faaliyetlerine de öncülük etmiştir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa yirmi beş kişilik bir komisyon kurmuştur. Çevrilen eserler arasında Aynî'nin "İkd el-Cüman", İbn-i Sina'nın "El Kanun fi'l Tıbb"adlı eserleri ve Aristo fiziği de vardır (Kahya, 1987:492 ; Adıvar, 1991:160). Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da öğretmen olarak görev yapan Gelenbevî Efendi "Tuhfetü'l Behic Rasini Tercüme-i Zic-i Kasini"adlı çevirisiyle logaritmayı Osmanlı bilim dünyasına tanıtmıştır. II.Mahmud zamanında, vak'anüvis olarak da görev yapan Şanizade, Anton Von Stoerk'ün "Medi zinisch Practischer Unterricht für die Feld und Londwanderzte der Osterreichischen Staaten (Viyana 1776)" adlı eserini çevirir ve ilk kez insandan insana aşı yerine inekten insana aşığı takdim eder. Aynı konuda Mustafa Behçet Efendi'de Joseph Marshall'ın "Vojudo Voccino" adlı kitabını "Çiçek Aşısı Risalesi" adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. (Kahya, 1987:498). Matbaanın kuruluşundan Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen yirmi yıl içinde on altı kitap basılmıştır. Bunlardan dokuzu tarih, üçü coğrafya, biri siyaset, diğeri bilim kitabıdır (İskit, 1939:11-18). Basılan kitapların ilki Arapça'dan Türkçe'ye çevrilen Vankulu Lügatı, sonuncusu ise Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen "Ferheng-i Şuûri"dir. Batı dillerinden sadece Latince'den "Tarih-i Seyyah" çevrilerek basılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın bastığı eserlerden birisi de Katip Çelebi'nin "Cihannüma"sıdır (Adıvar, 1991:171). Matbaanın kuruluşu ile Türkçe büyük bir imkâna kavuşmuş ve yayılmıştır.

II) XIX.yy'da Eğitim-Bilim ve Türkçe

Türkçe'nin öğrenim dili olarak kullanılması 1773'de Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un (Deniz Harp Okulu) açılışı ile başlar. Baron de Tott ve Cezayirli Hasan Efendi tarafından kurulan okulda dersler Türkçe verilmekteydi. Deniz Harp Okulu, batılı uzmanlardan faydalanmanın ilk örneği ve eğitimde batılılaşmanın başlangıcıdır. 1796'da kurulan

Mühendishane-i Berrî Hümayun (Kara Harp Okulu)'nda daha ileri gidilir. Bu okulun kuruluşunda da Avusturya'dan yararlanılır. Öğrenimin Türkçe olacağı, okutulacak dersler arasına Fransızca'nın zorunlu ders olarak konulacağı açıklanır. Okula batı dillerinde dört yüz ciltlik bir kitaplık kurulur. Askerlikle ilgili Fransızca kitaplar Türkçe'ye çevrilir (Karal, 1988:71). Diğer alanlarda olduğu gibi Mühendishanelerde de özellikle Fransa'dan, Fransız hocalardan yararlanılmıştır. 1784'de Deniz Mühendishanesinde ders vermeye başlayan J.Lafitte-Clave ve Monnier isimli iki mühendis Aynalıkavak Kasrı bahçesinde yaptıkları istihkâm modeli üzerinde amelî (uygulamalı) dersler yapmışlardır. Ancak hocalar memleketlerine geri döndüklerinde uygulamalı dersler kesilmiş teorik dersler verilmiştir. Bu konuda Kethûdazâde Mehmed Arif Efendi şöyle der: "Franklar hem ilmini okurlar, hem de ameliyatını icra ederler. Devletleri eshâb-ı tecrübeye yardım ederler. Ameliyatı tecrübe-i âlât ile olur. Âlât para ile olur. Bizde ilmî okunsada ameliyatın icrası kalır. Oralarını kimse vazife edinmez. Bizde eshâb-ı menasıp parayı almaya alışıktır. Vermeye alışık değildir. Böyle iyi şeyleri iptida büyüklerimiz tutmalı alt tarafı dahi ona bakarlar. Frengizistan böyle ilerledi." (İhsanoğlu, 1987a:66). Bu sözler Batı bilim ve teknolojisi hakkında ipuçları vermekte ve eksiklerimizi açıkça ortaya koymaktadır.

Türkçe'nin öğrenim dili olarak kullanılmaya başlandığı Mühendishane-i Berrî Hümayun'da kuruluş aşamasında kullanılan kitaplara baktığımızda; matematik ve astronomi bilimlerinin İslâm kaynaklarına, coğrafya, harp tekniği ve askeri bilimlerin daha çok Batılı kaynaklara dayandığını görürüz. İshak Efendi'nin başhocalığı sırasında kendi eserleri Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye, Usûl-i Siyaga, Usûl-i İstihkâmât, Hüseyin Rıfki Tamamî'nin İmtihânü'l-Mühendisin gibi mesleki kitapların yanısıra Fransızca, Arapça dersleri de bulunmakta ve mantık dersinde İsağoci gibi klasik bir kitap okutulmaktadır (İhsanoğlu, 1992a:352). Hüseyin Rıfki Tamamî'nin başhocalığı sırasında ise batı kaynaklı bazı eserlerin tercümesine başlanmış, başhoca Seyid Ali Bey zamanında ise daha çok klasik islâm kaynakları tercüme edilmiştir. 1830'da yeniden başhocalığa getirilen İshak Efendi Batı eserlerinin tercümesini canlandırmış bunlar mühendishane eğitiminde temel kaynak olmuştur. Türkiye'de modern bilimin öncülerinden birisi olan İshak Efendi Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye'nin önsözünde bilimlerin gaza ve cihad için de gerekliliğini

vurgulamaktadır. İshak Efendi'nin terminoloji tercümesi sonraki nesillerce de benimsenmiştir. Fakat bu konuda iki merkez İstanbul ve Kahire arasında farklılıklar vardır. İstanbul'da Arapça asıllı kelimelerden Osmanlıca karşılıklar bulunmuş Kahire'de ise Arapça dillerindeki kelimeler ve terimlerde ufak değişiklikler yapılmıştır. İstanbul'da "oxygen" müvellidülhumuz, "hydrogen" müvellidülmâ, "nitrogen" hava-i mümit olarak karşılık bulurken; Kahire'de "oksicen", "hidrocen" ve "nitrocen" kelimeleri kullanılmıştı (İhsanoğlu, 1985:85). İstanbul'daki bu durum on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Avrupa dilleri için Latince ve Yunanca nasıl yeni terim üretilmesinde kullanılıyorsa Arapça'nın da Türkçe terimler için kaynak olabileceği savunulmuştur.

Tanzimat öncesi bilim adamlarından Kethüdazâde Mehmed Arif Efendi, batının bilim ve teknolojiadaki ilerlemelerin alınmasını ancak dikkatli olunmasını ister; "Bizim muradımız evlad ve ahfadımıza sanayi kabilinden elsine-i ecnebiyeyi öğretmektir. Yoksa âyin-i nasraniyeyi öğretmek değildir. Buna lüzum yoktur. Zira hiçbir millet yoktur ki kendi ilm-i hâlini okutturmadan elsine-i ecnebiyeyi okutsun. Çünkü okutulursa o çocuklar kendi milletinden çıkar o okudukları lisânın kavminden olurlar." (İhsanoğlu, 1987a:65) Bunlar çok önemli tesbitlerdir. Batı'yı algılamadaki yanlışlıkları çok güzel anlatmaktadır. İnsan önce kendi kültürünü, sahip olduğu değerleri bilmelidir ki dışardan ancak faydalı olanları alıp aslını koruyabilsin. Aksi takdirde bozulmuş, yozlaşmış bir toplum ortaya çıkar ve hiçbir zaman iflah olmaz.

Eğitimin önemini anlatmaya çalışan II.Mahmud gerek sivil gerek askeri alanda eğitimin modernleşmesine çalışmıştır. 1825'te yayınladığı fermanında; "Cümleye mâlumdur ki Ümmet-i Muhammeddenim diyen her müslümana öncelikle İslam'ın şartlarını bilmek, sonra geçimini sağlamak için bir dirliğe yönelmek gerekir. Oysa bir zamandır analar ve babalar kendileri cahil kaldıkları gibi çocuklarını da cahil bırakıp ve Allah'a güvenerek hemen para kazanmak için yavruları beş altı yaşına varınca mektep yerine usta yanına vermekteler. Bilgisiz büyüyen çocukların vebâli kıyamette ana ve babalarındadır. İş böyle giderse ilâhi bir dayak yenileceğini uyarmak isterim, bundan böyle işyerlerine yeterli

tahsil görmemiş çocuklar alınmayacağı gibi hâlen çırak olup mektep görmeyenlerin de çalıştıkları yerlerden alınıp okullara devamı sağlanacaktır.....” (M.Cevad. 1338:1-2) demektedir. Böylece ilköğretim zorunluluğu fiiliyata geçirilerek desteklenmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi II.Mahmud devrinde matematik ve müspet ilimler mühendishanelerde okutulmaya devam ediyordu. Bunlara ek olarak Tıbbiye ve Harbiye’de açılmıştır. 1827’de ordunun tabib ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla Hekimbaşı Behçet Efendi’nin öncülüğünde Tıphane-i Amire açılmıştır. Ancak öğretim dili Fransızcadır. Alınan alet ve kitaplar için Fransa’ya başvurulurken ihtisasa öğrenci gönderilirken de Fransa tercih edilmiştir. Sonuçta XIX.yy’da diğer alanlarda olduğu gibi tıpta da Fransız etkisi artmış bir Fransız ekolü ortaya çıkmıştır. 1831’de Tıbbiye-i Şahane’ye ek olarak kurulan Cerrâhhâne’de öğretim dili başlangıçta Türkçe iken 1836’da Tıphane ile birleştirilerek Fransızca’ya geçilmiştir. 1839’dan itibaren yabancı öğrenci de alınmaya başlanınca zaten Fransızca’yı bilen bu öğrenciler çok daha başarılı olmuşlardır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’yi incelerken de belirttiğimiz gibi tıp fakültesinde Türkçe eğitime geçilmesi için 1852’de Cemalettin Efendi’nin girişimleri olmuş daha sonra Hüseyin Remzi, Servet, İbrahim Lütfü gibi hekimler de katılmıştır . Bu çalışmalar sonucu ileride daha geniş bahsedeceğimiz gibi Tıp Kamusu hazırlamış, Türkçe eğitim yapan Mülki Tıp Fakültesi kurulmuştur.

Diğer taraftan Batı tarzında askerî amaçla kurulan “Mekteb-i Harbiye” ve “Mızıka-i Hümayun”un kuruluş takririnde “Devlet-i Aliye’nin ebediyen yaşamasında ilâhi bir lütuf olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin nizamından olup tahsili son derece gerekli olan çeşitli harp ilimlerinin öğrenilmesinde anahtar olan ecnebi lisanlarının öğrenilmesi ve daha sonra çeşitli askeri fenleri öğretmek için kabiliyetli talebelerin alınarak bunların eğitim ve öğretimleri için Ecole Militaire tabir olunan Mekteb-i Askeriye’nin ihdas ve inşası lazımedendir.” (Cevdet/Askerî,11039) denmektedir. Ancak bu denilenleri yapmak pek de kolay olmamış ancak 1834’de faaliyete geçmiştir. Çok önemli olan dil sorununu halletmek için Selim Satı Paşa’nın nazırlığı sırasında Arapça ve Farsça’yı en iyi bilen hocalar mektebe getirilmiştir. Bu hocalardan birisi olan Kütahya’lı :Abdurrahman Efendi,

Arapça-Türkçe olarak yazdığı “Emsile-i Cedide”adlı kitabıyla Türk dilinin gramerini Arap sarh ve nahvına uygulayarak yazmayı başarmış ve bu kitap mektep matbaasında basılmıştır (Ergin, 1977:357). Mekteb-i Harbiye kendisinden sonra açılan bütün askeri ve sivil mekteplere örnek olduğu, mezunları, sivil mekteplerde bile bir süre hocalık yaptığı için Türk eğitim tarihi açısından önem taşır. Özellikleri bunlarla da bitmez. Avrupa’ya talebe göndermek, Arapça ve Farsça gibi Fransızca’yı da bir yabancı dil olarak öğretmek, Avrupa’dan hoca getirmek gibi önemli işlevleri de olmuştur. 1834’de açılan Mekteb-i Harbiye ilk dört sene içinde Avrupa’ya yirmi altı öğrenci göndermiştir. Avrupa’ya gönderilenlerden döndüklerinde faydalanmak, Avrupa’dan getirilecek hocalardan yararlanabilmek için de 1840 yılında Fransızca dersi konmuştu (Ergin, 1977:363).

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız mühendishanelerde, tıbbiye ve harbiye’de yapılan bütün çalışmalara rağmen istenilen düzeyde bir eğitim gerçekleştirilememiştir. Avrupa’yı yakalamak için ne yabancı dille öğretime geçilmesi ne Avrupa’dan uzman getirilmesi yeterli olmuştur. Sağlam temellere dayanmayan, altyapı düşünülmeden atılan adımlar sadece bir girişim olarak kalmıştır. Büyük umutlarla açılan yeni okulların başarılı olamamasında önemli bir neden de dil sorunudur. Türkçe bilim dilinin terminolojisinin oluşturulmadığı, yeterince Türkçe mesleki ve bilim kitapları olmadığı için Batı’yı yakalamak düşüncesiyle yeni okullarda yabancı dilde öğretime başlanmış ancak başarılı olunamamıştır. Öğrenciler hem yeni bir dili öğrenme hem de meslek edinme zorunluluğu ile karşı karşıya kalarak sonuçta iki yönden de eksik kalmışlardır.

III) Tanzimattan Sonra Eğitim - Cemiyetler Ve Türkçe

Daha önce de belirtildiği gibi Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda eğitim ile ilgili herhangi bir madde yoktu. Fakat öngördüğü düzenin yerleştirilebilmesi için eğitim en önemli şart ve araç idi. Reformları uygulayacak olan yetişmiş elemanlara ve uygulanan reformları benimseyip destekleyecek bilinçli bir topluma ihtiyaç vardı. Dönemin geneline hakim olan düalist (ikili) yapı eğitim alanında da kendini gösteriyordu. Medreselerin yanında Batı tarzında yeni okullar açıldı. Azınlıklar ve yabancılar da harekete geçerek her tarafta

okullar, kolejler açtılar. 1863’de erkekler, 1871’de kızlar için Amerikan liseleri, Heybeliada ve Fener’de Rum okulları, Yahudiler ve Ermeniler için de yeni okullar kurulur. “Herkes için açık eğitimi, her cemaatin kendi kültürünü ve yazısını dilediği gibi öğretmesini” serbest bırakan İslahat Fermanı’ndan da en çok yabancılar, azınlıklar yararlanır (Sakaoğlu, 1989:348). 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin yayınlanmasına kadar otuz yıl sistemsiz, karmaşık bir devir olarak geçer. Nizamname büyük ölçüde Fransız etkisi altında kalmıştır. Mektepler önce “umûmi ve husûsi”olarak ayrılır. Umûmi mektepler; sıbyan mektepleri (ilköğretim), rüştiye, idadî, sultanî (ortaöğretim), Dâr-ül-muallimin, Dâr-ül-muâllimat, Dâr-ül-fünûn (yükseköğretim)du. Husûsi mektepler; müslüman, gayrimüslim ve yabancıların açacakları mekteplerdi (Bilim, 1985:33). Eğitimi yeni esaslara göre düzenleyen, Tanzimat dönemi ve sonrası eğitim ve bilim hayatına yön veren bir nizamname olmuştur.

Eğitim çalışmalarına paralel olarak Türk dilinde de gelişmeler yaşanır. Fransız gazeteleri yapılan veya yapılacak yenilikler ile Türkçe arasındaki bağı şöyle kurmuşlardır: “Tanzimatın gerçekten verimli olabilmesi için, müslüman tebaa ile hıristiyan halk arasında bütün ayrılıkların kaldırılması ve konuşulan Türkçe ile yazı Türkçesi arasındaki ayrıntıları açıkça belirterek, aynı maksadın gerçekleştirilebilmesi için dilin de sadeleştirilmesi gerekir.” (Karal, 1994 :314) Bu devirde Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi’inde Türk dili ile ilgili çalışmaları vardı. Şinasi , halkın bilinçlenmesi için Türkçenin halkın anlayabileceği bir düzeye getirilmesini savunuyordu. Bu amaçla Türkçe atasözlerini toplayıp yayınladı, saf Türkçe şiir yazmayı dener, yabancı sözcüklerden Türkçeyi temizlemeye çalışır. Ziya Paşa, nazım ve nesirde kullanılan sözcüklerin üçte birinin bile Türkçe olmadığını söyler ve devam eder: “Maliye dairesinden çıkan bir yazıyı yazan okuyabilir, ama elinden yazı alınsa ve yazı konusunu anlatması istense, anlatamaz. Sorgu hakimi davalıya konuşulan Türkçe ile sorar ve cevaplar alır. Fakat tutanağını resmi ifade ile saptır. O biçimde onu davalıya okuduğu vakit, davalı sözlerinin adeta Arapçaya çevrilmiş olduğunu sanarak hiç birşey anlamaz ve nezaket gereği tutanağın altına mührünü veya parmağını basar.” (Sungu, 1940:843) Ali Süavi, Türk dilinin ateşli bir savunucusudur. “Lisan-ı Osmani” değil “Lisan-ı Türki” denilmesini ister. Türkçenin en eski ve en zengin

dillerden biri olduğunu , Türkçeden Arapça ve Farsça kurallarının kaldırılmasını hatta ezanın ve namaz sûrelerinin de Türkçeleştirilmesini önerir (Karal, 1994:57) Namık Kemal, Ali Süavi ve Ziya Paşa gibi açık ve kesin yargılarda bulunmaz. Tıp okullarında Türkçeye geçilmesine de karşıdır; “Mektepte tıp Fransızca ve Almanca okunur ise ne olmak gerekir. Tıbbı Fransızca okuyan öğrencilerimiz Türkçeye çevirdiler. Türkçe tıp öğrenenler ise ne Türkçe ne Fransızca biliyorlar”(Tansel, 1990:304). Bunların dışında Mustafa Celaledin Paşa’da 1869’da İstanbul’da basılan “Les Turcs Anciens et Modernes” adlı eserinde Türk uygarlığının ve Türk dilinin eskiliğinden bahseder. Türk dilinin eski Yunanca ve Latinceyi etkilediğini savunur. Buna Türkçe ve Latince cümle kuruluşlarının benzerliğini örnek gösterir (Karal,1995:58).

Görüldüğü gibi Türkçe’yi savunanlar dikkat çekici örneklerle görüşlerini desteklemişlerdir. Oysa Türkçe’ye yerleşmiş yabancı kelimelerin tamamen atılması hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Zaten iyice yerleşen, çok sık kullanılan kelimelerin atılması çok sağlıklı bir durum da değildir. Önemli olan konuşma, yazı ve bilim dili arasındaki bağın kurulabilmesidir. Yoksa kendilerinin bile zor anladığı ilimden, o insanların ne kendilerine ne de hizmet edecekleri halka fayda gelir.

Diğer taraftan dilde yenilik yanlılarına devlet adamlarından da destek gelir. Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşalar da bu yolda çalışır. Âli Paşa kaba Türkçe (halkın konuştuğu Türkçe) yazmakla övünür. Cevdet Paşa’ında daha önce de belittiğimiz gibi Kavaid-i Osmaniye ile Türkçe’ye büyük hizmetleri olur. Sonuçta konuşma Türkçesi ile yazı Türkçesi arasındaki fark kaldırılması konusunda herkes hemfikirdir. Halledilmesi gereken bir diğer mesele de Türkçe’nin bilim dili haline getirilmesiydi. III.Selim ve II.Mahmud dönemlerinde kurulan mühendishaneler ve tıbbiye de Osmanlı Türkçesi önemli bir aşama kaydetmişti. Batı dillerinden Türkçe’ye tercüme faaliyeti başlamış, yeni terimler ortaya konulmuştu. Öğretim dilinin Türkçeleştirilmesi için Türkçe kaynaklara, alanında yetkin Türk hocalara ihtiyaç vardı. Bunun için zaman gerekliydi. Fakat bu fikrin kabul edilmesi bile büyük bir aşamaydı. İşte bu noktada ilk iki bölümde tanıttığımız cemiyetler ön plâna çıkıyordu.

Türkçe eğitime geçilip, Türkçe lugat hazırlamak, Türkçe okuyup yazdırmak, Türkçeyi sadeleştirmek gibi birçok işlevin yerine gelmesini savunmuşlar bunun için çalışmışlardı. Bu nedenle bu bölümde cemiyetleri Türkçe'ye katkıları açısından tekrar inceleyeceğiz:

1) Encümen-i Daniş Ve Türkçe

Encümen-i Daniş daha önce de belirtildiği gibi Dâr-ül-fünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamak, halkın eğitimi için gerekli eserleri te'lif ve tercüme etmek amacıyla açılmıştı. Halkı eğitebilmek için yazı dili Türkçeleştirilmeli, halkın yararına sunulacak eserleri anlaşılabilir bir dil ve ifade ile yazılmalıydı.

Encümenin dahili üyelerinden her birinin bir bilim dalında söz sahibi olması aynı zamanda Türkçe'yi de çok iyi bilmesi öngörülüyordu. Üyelerden bazılarının Arapça ve Farsça bazılarının da yabancı dilleri; iki başkandan birisinin Arapça ve Farsça diğerinin de yabancı dillerden birisini çok iyi bilmesi gerekiyordu. Encümen üyelerinin te'lif veya tercüme edecekleri eserlerin halkın yararlanacağı şekilde kolay anlaşılır bir ifade ile yazmaları isteniyordu (TV, 1 Şaban 1267/1 Haziran 1851). Yabancı dilden eser tercüme edecek olanlar önce birkaç sayfalık örnek verecek, en çok tercümesi beğenilen kişiye görev verilecekti. Türkçesi çok iyi olmayanların yapacakları tercümeleri düzeltmek için iki kişi redaktör olarak görev yapacaktı. Görüyoruz ki Türkçe'nin Arapça, Farsça ve yabancı diller kuşatmasında olduğu ve eserlerin buralardan geleceği bilindiğinden başkanların bu dillerde usta olmaları öngörülmüştür.

Encümen kurulup çalışmaya başladığında ilk olarak bir gramer ve bir lugat kitabı yapılmasını kararlaştırır. Lugat hazırlanması için kurulan komisyon maalesef müsbet bir iş yapamaz. Ancak "Huruf-u imlâ"ya ait bazı kaidelerin tesbiti ile yetinilir. (Elif) harfi üzerine aynı iki işaret konulmakla bugünkü (A) ve (E) harflerinin ve (Vav)harfi üzerine konulan bazı işaretlerle de (o,u) ve (ö,ü) harflerinin görevleri sağlanmak istenir (Ülkütaşır, 1956:777). Daha önce de belirttiğimiz gibi üyelerin bu görevlerinin ikinci plânda kalması,

gerekli ciddiyeti göstermemeleri , olumsuz iç ve dış şartlar yüzünden amaçlarını gerçekleştiremeden dağılmıştır.

Ancak Türkçe açısından önemli bir çalışma, Dışişleri Müsteşarı Fuad Efendi ile Cevdet Paşa'nın ortaklaşa hazırladıkları "Kavaid-i Osmaniye"adlı gramer kitabıdır ve encümenin ilk eseri olarak padişaha takdim edilir. Medreseden gelen Cevdet Efendi ile Tıbbiye'den gelen Fuad Efendi'nin bu ortak çalışmaları, Türkçe'nin bilgiyi yaymada bir araç olarak kabul edilebileceği bilincinin oluştuğunu gösteriyordu (Berkes, 1978:255). Ahmet Cevdet, burada yazı sorununa da değinir ve Türkçe'de bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım sistemi gerektiğini belirtir (Şimşir, 1992:20 ; Ülkütaşır, 1973:20). İlk Türkçe gramer ve dil reformunda bir dönüm noktası (Lewis, 1993:117) sayılan Kavaid-i Osmaniye'den başka bir eser ortaya konamadı. Kavaid-i Osmaniye'yi büyük bir başarı olarak kabul edenlere karşı ise Osman Nuri Ergin, onunda Arap gramerinden esinlendiğini savunur (Ergin, 1977:330-331). Ancak bu yadırganamaz bir durumdur. Müslüman olan ve uzun yıllar Arapça ve Farsça'yı kullanan bir toplumun bir anda herşeyi bırakması, saf Türkçe konuşması beklenemez. Zaten Osmanlılar hiçbir zaman Arapça ve Farsça'ya yabancı dil gözüyle bakmamışlardır. "Kavaid-i Osmaniye", o günün şartlarında büyük bir başarıdır ve yarım asra yakın mekteplerde okutulan bu kitap Almanca'ya da çevrilmiştir. Cevdet Paşa'da daha sonra Osmanlıca lafzını bırakarak "Kavaid-i Türkiye"adını kullanmıştır. Bu isim bazı gramer kitaplarında Lisân-ı Osmani, Osmanlıca, Osmanlı Sarfı, Nahv-i Osmani, Osmanlıca dersleri gibi isimlerle günümüze kadar gelmiştir.

2) Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Ve Türkçe

1861'de Petersburg sefiri Halil Bey öncülüğünde din ve politika hariç her türlü te'lif ve tercüme eser yayınlaması, umuma açık dersler verilmesi amacıyla Münif Paşa'nın öncülüğünde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuştu. Kurulştan on beş ay sonra da "ulum ve maarife ve ticaret ve sanayie" dair Mecmua-i Fünun yayına başlamıştı. Cemiyet, eğitici kurslar ve konferanslar da düzenliyordu.

Cemiyet çalışmalarında en etkin kişi olan Münif Paşa'nın Türkçe ile ilgili değişik düşünceleri vardı. Özellikle 13 Zilkâde 1278(1 Mayıs 1862) de verdiği konferansta Arap yazısının okuryazarlığın gelişimini köstekleyen cahilliğin yaygın oluşuna neden olan bir araç olduğunu açıklar (Tansel; 1953:224-225) ve özetle şöyle devam eder; "Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazmak zordur. Bu alfabede ünlüler bulunmadığından Türkçe bir kelime değişik biçimlerde okunabilmektedir. Aynı kelimenin beş-altı değişik biçimde okunabildiği olur. Meselâ yalnız üç harften mürekkeb(اوب)3¹ kelimesi Türkçe'de manîdâr olarak üç ve (كركل)3² kelimesi altı sûretle telaffuz olunabilir. Gerçi alışılmış kelimeler doğru olarak okunabilir. Ama anlamları pek bilinmeyen kelimelerin doğru okunabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Arapça ve Farsça kelimelerle tamlamalar ise okumayı büsbütün zorlaştırır." Bugün de Osmanlıcaya karşı olanlar veya yazı devrimini savunanlar aynı örneklerle görüşlerini desteklemektedirler. Bir kelimenin birden fazla okunuşu olduğu dolayısıyla karışıklara yol açtığı, okuma yazma öğrenmenin çok zor olduğu söylenmektedir. Bu söylenenler doğrudur ancak geri kalmışlığın sebebinin sadece okuma yazma zorluğuna bağlamak yanlıştır. Osmanlı İmparatorluğu Batı'dan çok güçlü olduğu zamanlarda da bu harfleri kullanmıştır ancak devletin bütün kurumları görevlerini lâıykıyla yerine getirdiklerinden sorun yoktur. Münif Paşa görüşlerine devamla Avrupalıların yazılarında müşkilatlar olmadığını, altı-yedi yaşında çocukların kolaylıkla okuyup yazabildiklerini dolayısıyla ilim ve kültürde kolaylıkla ilerlediklerini anlatır. Münif Paşa'nın bu nutku bu konudaki tartışmalarında başlangıcı olmuştur. Münif Paşa saydığı güçlüklerin giderilebilmesi için iki öneri üzerinde durur. Birinci önerisi harflerin "hareke"3³ li olarak yazılmasıdır. İkinci önerisi Türkçe'nin ayrık harflerle(huruf-u munfasıla) ile yazılmasıydı. Ayrık harflerle alfabe kitapları ve broşürler basılması, bunlara sesli harflerde eklenmesini , bundan sonra bu kitapların bazı okullarda denenmesini, başarı

3¹ Ün, un, on okunabilir.

3² Kürek, gevrek, kırk, köruk, görk, görün okunabilir

3³ Hareke tabiri bu devirde sesli harf yerine kullanılmaktadır. Sessiz harfler ise hurûf kelimesiyle ifade edilmektedir. Bkz.Tansel "Arap Harflerinin Islahi Ve Degistirilmesi hakkında İlk Tesebbüsler Ve Neticeleeri",Belleten, c.XVII,1953,s.224.

sağlanırsa yaygınlaştırılmasını savunur. Ayrık harflerin basım işini kolaylaştıracağını da ilave eder. Fakat harflerin değiştirilmesini açıkça ifade edemez. Aynı konuyla ilgili olarak, Münif Paşa'nın nutkundan yaklaşık on dört ay sonra Kafkas Kaymakamı Grandük Michel'in tercümanı Ahundzade Fethali "usûl-i hattın" ıslahına ilişkin hazırladığı raporu Saltanat-ı Seniyye'ye sunmuş, sadaret raporu incelenmek üzere Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye göndermişti. Ahundzâde, İslamlar arasında kullanılan Arap harflerinin okuma yazmaya uygun olmadığını, her kelimenin birkaç şekilde okunabildiğini, okur-yazar oranının düşmesine sebep olan bu durumun ortadan kalkması için kendisinin düşündüğü harflerin kullanılmasını önermiştir. Konuyla ilgili ikinci toplantıya Ahundzâde katılmamıştır. Bu toplantıda kullanılan harflerin ıslaha ihtiyacı olup olmadığı, Ahundzâde'nin bulduğu harflerin uygunluğu, böyle bir ıslahatın kabul edilebilirliği tartışılmıştır. Sonuçta harflerin ıslahı konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ahundzâde'nin önerdiği harfler ise, eski harfler gibi basılması külfetli olduğu için kabul edilmemiştir. Fakat önerdiği harflerle ilgili ayrıntılı bilgi de yoktur. Münif Paşa ile Ahundzâde'nin fikirleri birbirine benzemektedir. İkisi de Arap harflerinin zorluğu ve okur yazarlığı olumsuz etkilediğini savunurlar. Münif Paşa ile Ahundzâde'nin harflerin ıslahı ile ilgili açıklamalarından beş-altı yıl sonra 1869'da Osmanlı İmparatorluğu Rus Sefiri Melkum Han ile Namık Kemal arasında aynı konuda bir tartışma başlamıştır. Melkum Han, Hürriyet'te yayınlanan Farsça mektubunda; İslâm çocuklarının beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki üç senede bir hatim indirdikleri, beş-altı yıl sülûs ve nesh karaladıkları halde, ellerine bir gazete verildiğinde okuyamadıklarını, bir iki satırla dertlerini bile yazacak kapasitede olamadıklarını, hocaları içinde bile gazete okuyup, yazabilen sayılı kişi olduğunu, suçun çocuklarda değil eğitim sisteminde olduğunu söyler (Tansel, 1953 :227-230). Namık Kemal; "Bundan mukaddem bir zât-ı kâmil tarafından aldığımız fârisî mektub" diyerek başladığı "Kıraat ve Islâh-ı Hurûf Meselesi" adlı yazısında Melkum Han'a atıfta bulunur. Harfler harekesiz olduğu için imlâda, bitişik yazıldığı için de basımda zorluklar yaşandığını, harflerin ıslahı konusunda görüş birliği olduğunu fakat tamamen değiştirilmesinin de çok büyük mahzurları olduğunu belirtir. Namık Kemal, harflerin değiştirilmesi ile ilgili o zamana kadar ileri sürülen fikirleri belirtip tenkit ettikten sonra kendi görüşlerini açıklar; "Bizim efkârımıza gelince mademki

elifbayı Arabçadan almışız ve mademki lisanımızda olmadığını itiraf ile, ondan sonra Türkî’de zaid olan harfleri aramak lâzım gelir” diyerek Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin kolay okunabilmesi için nasıl harekelenebileceğini örnekler vererek anlatır: “İşin eslem-i tarîkî ise hocası ve kitâbı ve usûl-i tahsilî muntazam bir veya birkaç sibyan mektebi yapıp da hurûfumuzun Avrupa’ya nisbet mâni-i tahsil olup olmadığını fiilen tecrübe etmek ve onun üzerinde zarûret görünür ise ashâb-ı iktidârdan mürekkebe bir cemiyet ma’rifetiyle iktizâsına göre ıslâhına teşebbüs eylemektir. Lâkin bunu kim yapacak? Devlet denilse onun dünyada en memnun olduğu şey cehâlettir. Çünkü indinde her ne sûretle olursa olsun şedîden mültezim olan asayiş-i ekâbir ve muhafaza-i hâl-i hazır hususlarına bir vakit hâlel getirmeyiz. Halbuki maarif bu zulûm ve ihmâlin düşman-ı câri olduğundan şüphe yoktur. Efrâd denildiği halde ise, Allah versin duasından başka hiçbir söz beklemeyiz. Her ne ise biz hatırımıza geleni beyân ettik. Erbâb-ı maarif tarafından bu bâbda tashîh-i bahse hikmet olunacak olursa maa’l-iftihar gazetemizde ders olunur” diyerek makalesini tamamlar (Yetiş, 1989:30-37). Görüyoruz ki Namık Kemal, diğerlerinden daha muhafazakâr davranmakta, harflerin tamamen değiştirilemeyeceğini ve zaruri değişikliklerle ilerlemeye engel olmadığını göreceğini söyler.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye dairesinde gelişen bu dil tartışmaları yayın organı olan Mecmua-i Fünun’da da farklı bir boyut kazanır. Mecmua-i Fünun, XIX.yy’da artık Arapça’nın bilim dili olamayacağından hareketle uluslararası terimlerin kullanılmasını savunur. Bu cemiyetin ve derginin Batılılaşma gayretini yansıtır. Özellikle cemiyet başkanı Münif Paşa’nın görüşleri ve yayın organı Mecmua-i Fünun’un yayınları harflerin ıslahı veya değiştirilmesi fikrini tartışmaya açmış , dönemin şartlarına göre çok radikal olan bu görüş ancak Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanmıştır.

3) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Ve Türkçe

Tıphane’nin açılışında II.Mahmud, Fransızca öğrenim yapılacağını açıklarken bundaki amacının sadece Fransızca öğretmek değil aynı zamanda tıp bilimini de öğrenerek Türkçe’ye aktarmak olduğunu belirtmişti. Ancak bu durum Fransızca bilen yabancıların

işine gelmekte ve onlar yükselmekteydi. Türk öğrenciler onlar karşısında geride kaldığı gibi bir de yabancılar tıp eğitiminin Türkçe yapılamayacağını savunmaktaydılar. İşte bu noktada millet olma özelliğinin ana dilini korumakla mümkün olabileceğini, yabancı dil ile yapılacak eğitimde kazanılan başarıların da dili konuşan milletlere mâl edileceğini savunan kişiler Türkçe eğitime geçilmesi için çalışmalara başladılar ve 1866'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kurdular.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ile Türkçe tıp kitabı yazılması, yabancı dillerden Türkçe'ye kitap tercüme edilmesi önem kazandı. Ancak tercüme işlerinin halledilebilmesi için uluslar arası terimlere Türkçe karşılıklar bulunması bunun içinde Türkçe bir tıp lûgatının olması gerekiyordu. Cemiyetin kurduğu bir komisyon Nysten'in "Dictionnaire de Me'decine"adlı lûgatını esas alarak Şanizade kitaplarından ve basılmış tıp eserlerinden de yararlanarak "Lûgat-ı Tıbbiye" yi yayınladılar. "Lûgat-ı Tıbbiye", Türkçe'nin bilim dili olma mücadelesinde somut bir adımdır. Bir dilde eğitim yapabilmek, eser yazabilmek ve yabancı dillerden tercümeler yapabilmek için önce o dilin terminolojisinin, lûgatının oluşturulması gerekir. Lûgat-ı Tıbbiye bu açıdan Türkçe tıp eğitimine geçişte büyük önem taşır. Lûgat-ı Tıbbiye'nin önsözünde; Nysten'in olup da mevcut kitap ve lûgatlarda karşılığı bulunamayan kelimeler için cemiyet üyeleri bazı deyimler icat etmeye çalışmışlardı. Bu noktada şu açıklamayı getiriyorlardı: "Avrupalılar, yeni keşfedilmiş bir şey için karşılık aradıklarında, o şeyin vasıflarından bir ikisini beyan eden iki kelimeyi birleştirip o şeye isim koydukları gibi, bizde bu yolu seçtik fakat Osmanlı şivesine daha uygun kelimeler olan Arapça ve Farsça'yı, Latince ve Rumca'ya tercih ettik. Bütün batı dillerinde kabul edilen kelimelerden bazılarını da olduğu gibi çevirmeden kabul ettik." Lûgat-ı Tıbbiye önemli bir gelişmedir. Ancak sözlükteki Türkçe tıp terimlerinin Arapça kelimeler ve Arap dili gramerine göre yapılan Osmanlıca terkiplerden oluşması, Türkçe tıp terimleri kargaşasının da başlangıcı olur. Türkçe'deki "yukarı, aşağı, sağ, sol" gibi en basit kelimeler bile "âli, esfel, eymen, eyser" kelimeleri ile ifade edilir. Bu kez de bu terimlerin anlamsız, akılda tutulmasının güç olduğu, dilin sadeleştirilmesi istenir. Dr. Ahmed Şükrü Bey "Tasfiyye-i Lisan" adlı risalesinde tıbbî kelimelerin karşılıklarının Türkçe'den bulunması, bulunamayanların ise aynen alınmasını savunur, örnekler verir. Örneğin;

“Zatürrie” akciğer çatısının bir iltihabı veya şişi demektir. Fransızcası “preumonie”dir. Yunanca’dan alınmıştır. Bizim buna ihtiyacımız yoktur. Akciğer şişi veya iltihabı demek yeterlidir (Sarı, 1987:133).

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye kuruldu. Lûgat-ı Tıbbiye yapıldı. Fakat bu kez Türkçe’ye geçişte izlenecek yol konusu tartışılmaya başlandı. Mektep nazırı Salih Paşa, önce tercümeye önem verilip Türkçe kaynaklar hazırlandıktan sonra Türkçe eğitime geçilmesini savunuyordu. Ancak Kırımlı Aziz Bey ve arkadaşları hemen Türkçe eğitime başlanması, tercüme işlerinin de bu sırada yapılabileceğini söylüyorlardı. Salih Efendi, kendi yetiştirdiği öğrencilerin bu konudaki heyecanını görünce onların görüşlerini kabul etti. Salih Efendi’nin kabulüyle Türkçe derslere başlanması konusunda görüş birliğine varıldı. Ancak yabancı hocaların itirazları başladı. Çünkü dersler Türkçe olursa kendilerine ihtiyaç kalmayacaktı. Fazla gürültü kopmadan bu işi halletmek için sadece Türkçe ders verecek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-yi kurdular. Fakat yabancı hocaların serzenişleri bitmedi. Fransızca çıkan gazetelerde yazılar yazarak Türk dili ve kültürü aleyhinde propaganda yaptılar; “-Türk dili hekimlik ilmini okumaya yeterli olsaydı, 1839 yılında Fransızca kabul edilmezdi. Bu lisan eksikliklerini nasıl birdenbire tamamladı? -Bir mektepte öğretim dili, devletin resmi dili olması gereği ileri sürülüyor. Medreselerdeki dersler Arapçadır. Medrese eğitimine hangi gözle bakmak gerekiyor?” (Hatemi – Işıl, 1989:26) gibi sorular sorarak kafa karıştırmaya çalıştılar. Fakat sorularında ve kendilerine göre yaptıkları açıklamalarda haksızdılar. Bu tartışmalar 16 Eylül 1286 (1870) tarihli Dâr-ı Şûra-yı Askerî (Yüksek Askerî Şûra) kararı ile askeri Tıbbiye’de de Türkçe eğitime geçilmesi kararıyla sona erdi. Kararı doğrulamak için şu nedenler ileri sürüldü;

- “1- Müslüman olmayan öğrenci sayısının üçte ikisi kadar daha kalabalık olan müslüman öğrencilerin çoğunluğunun kendilerinden beklenen başarıyı gösterememeleri
- 2- Daha üst sınıflarda da bu öğrencilerin yabancı bir dili öğrenmekte karşılaştıkları güçlükler nedeniyle sayılarının endişe verici biçimde azalması
- 3- Eğitim dilinin kendi ana dillerine çevrilmesi ile bu güçlüğün ortada kaldırılması durumunda Türk öğrencilerin de kendi milli ilk ve orta okullarında sosyal ve edebi

bilimleri daha sağlam öğrenerek, aslında çok zor ve geniş olan bu tıp eğitiminden kolaylıkla faydalanan gayri müslim öğrenciler kadar başarılı olabilecekleri

4- Dr.Ahmed Bey'in ziyaret ettiği bütün Avrupa okul ve üniversitelerinde tıp dalında eğitim dilinin o ülkenin milli dilinde yapılması”

Mavroyeni ve Mühlig isimli Tıphane'nin iki yabancı hocası bu kararların zamansız ve erken olduğunu, okula faydası olacağına inansalar destekleyeceklerini açıklarlar ve kendilerine göre açıklamalar getirirler;

“1-Dünyanın uygar ülkelerindeki bütün okullarda, bilim dallarının ülkelerin kendi dillerinde öğretildikleri iddia edilmektedir. Halbuki Rönesanstan günümüze çok yakın bir geçmişe kadar, Avrupa'nın istisnasız bütün okul ve üniversitelerinde eğitim dili Latinceydi. Latince'nin tercih edilmesi her ülkede milli dilin, bilim dallarına ait teknik terimler ve deyimler açısından zenginleştirilmesine kadar devam etmiştir. Şimdi bizzat Tıbbiye'de hoca olan Dr.Ahmed Bey'den kendi ana dilini kullanarak bir ders vermesini değil, sadece gelişigüzel bir hastalık üzerine tartışmasını ve Arap dili uzmanlarının bile uygulamasını tartışacağı ve inanınız ki manasıda dinleyicilerin çoğu tarafından anlaşılamayacak Arapça deyimleri kullanmaksızın bu işi gerçekleştirmesini rica edelim. 1833'den 1843'e kadar Viyana Üniversitesi'nde tıp eğitimi görmüş olan bizler, kendi deneyimlerimizle tıbbın birçok dalında eğitim dilinin o yıllarda Latince olduğunu gözledik. Dr.Ahmed Bey, tartışmasında dayanak olarak Yunan krallığını da göstermektedir. Gerçekten de Atina üniversitesi kurulur kurulmaz, dört fakültesinde de eğitim dili Yunanca olmuştur. Ancak kendisinin haksız olduğunu söylememize izin vermelidirler. Zira Yunanca'nın zaten temelde bilimsel bir dil olduğunu unutmuş gözükmektedir. Ayrıca bütün eski ve yeni dillerde bilimsel terimlerin Yunanca dilinden alınmış olması buna yeterli bir kanıttır.....

2- Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne devlete mâl olduğunu büyük masraflara ve kırk yılı aşan varlığına rağmen, askeri sağlık hizmetlerini verebilecek kadroları dolduramamış; böylece Payitahtta, vilayetlerde ve kırsal kesimlerde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek yetenekte ve sayıda hekimi henüz yetiştirememiştir.....Tıbbiye'ye makûl sayıda öğrenci

geldiğini, birinci sınıfta öğrenci sayısı yüzden fazla olduğu halde üst sınıflarda bu sayı kırka, yirmiye bazen sekize düşmektedir. Bu üzücü hayal kırıklığının sebebi nedir? Dr.Ahmed Bey, daha iyi sonuçlar alamamanın tek engeli olarak Fransızca eğitimi göstermektedir.....Oysa parlak bir hafızaya ve çok iyi geliştirilmiş bir zekâya sahip olmadıkça veya öğrencilerin beyinlerine bilgileri mucizevi bir şekilde akıtan sihirli bir huni bulunmadıkça, normal zekâya sahip bir öğrencinin kısa sürede birbiri arkasına sıralanmış olan dersleri genç ve şaşkın beyninde sindirebilmesi, önemli noktaları anlaması imkân dışıdır.....” şeklinde birçok mazeret uydurmakta ve şu önerileri getirmektedirler; “Okulda on beş senedir varlığını sürdürmesine rağmen, bir anatomi kitabının kötü çevirisinden başka üretimi olmayan çeviri bürosunun temelden yenilenmesi ve Tıbbiyenin hazırlık sınıflarının tepeden tırnağa elden geçirilmesi veya tamamen yürürlükten kaldırarak yalnızca Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) mezunlarının Tıbbiye’ye kaydedilmesi” (Rıza Tahsin, 1991:146-148). Oysa Mekteb-i Sultani(Galatasaray Lisesi) 3¹⁴ mezunlarının Tıbbiye’ye alınması, dilin Fransızca olarak devam etmesi demektir.

Bütün bu tartışmalara rağmen Türkçe eğitime geçilmesi kısa sürede sonuçlarını verdi. Eskiden Tıbbiye’de okumak isteyenlerin sayısı az iken artık rüştiye mezunlarının çoğu artık Tıbbiye’ye gitmek istiyordu. Ancak okulda kalitenin yükselmesi gerekiyordu. Bu amaçla Avrupa’ya öğrenci gönderildi. Orada çalışıp, kendilerini yetiştirerek dönmelerini istiyordu. Nitekim ilk gönderilenlerin dönüşüyle büyük bir aşama kaydedildi. Yabancı hocaların sunulduğu ve kendilerini tanıttıkları gibi bilgili, üstün olmadıkları görüldü. Örneğin Mazhar Bey, Avrupa’dan dönen kişilerden birisiydi. Mazhar Bey’in daha önce hocalığını yapmış olan Kalyas, damarların ve sinirlerin ancak mikroskopla görülebileceğini söylerdi. Oysa Mazhar Bey, hocasının mikroskopla görülebileceğini söylediği sinir ve damarları tutup gösteriyordu. Bu durumda Kalyas, artık hocalık yapamayacağını söyleyerek çekilmişti (Uludağ, 1940:976). Görüldüğü gibi Türkçeyi, Türk öğrencileri yetersiz gören yabancı hocalar Türk öğrencilere faydalı olmak için bu tartışmaları

³⁴ Galatasaray Lisesi, Mekteb-i Sultani adıyla 1868’de Batı tarzında açılan ilk lisedir. Kuruluş amacı Batılı metotlara göre öğretim yapmak, batı kültürünü özellikle Fransız kültürünü tanıtmaktı. Daha geniş bilgi için bkz.İhsan Sungu, “Galatasaray Lisesi’nin Kuruluşu” .Belleten, VII,1943,sh.315-347.

yapmıyorlardı. Belki işlerini kaybetmek istemiyorlardı. Başarılar karşısında kendi yetersizliklerini kabul etmişlerdi. Bu da gösteriyor ki daha önceki iddialar doğru değildir. Türkçe eğitime başlanmasının bir diğer olumlu sonucu ise tıpla ilgili Türkçe eserlerin yayınlanmasıdır. Cemiyete ikinci başkan seçilen Muhtar Efendi, önceden Türkçe te'lif ve tercüme kitaplarına az rastlanırken şimdi tıbbın her dalına ait çok sayıda Türkçe kitabın yayınlandığını, bir bilime ait ilk kitabın tercümesindeki güçlüğü ikinci, üçüncü kitabın tercümesinde gittikçe azalarak kolaylaştığını söyler (Sarı, 1987:130). artık eğitim kendi dilimizde yapılmakta ve okutulacak kitaplarda kendi dilimize aktarılmaktadır. Bir dili tam öğrenmeden o dilde bilim yapmak, başarı beklemek yanlış olur.

4) Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Ve Türkçe

II. Bölümde belirtildiği gibi 1865'de esnaf çıraklarına okuma-yazma, hesap öğretmek amacıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye kurulmuştu. Alfabe, kelâm-ı kadim, ilmihâl, hesap, hendese, coğrafya, tarih dersleri okutuluyordu. Okuma-yazmayı hiç bilmeyenlere Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba günleri alfabe, harekesiz yazıyı okuyabilenlere Pazar ve Perşembe günleri hesâb ve imlâ dersleri veriliyordu. Daha sonra alfabe dersine çok talep olduğundan sınıf ikiye bölünmüş, imlâ dersine gelenlerinin en iyilerine de Salı günleri Kâide-i Kitâbet dersi verilmiştir. Cemiyet derslere başladıktan sonra "haftada üçer gün birer saat verdiği derslerle üç dört ay zarfında bir takım talebe yetiştirmiştir ki, evvelleri eşkâl-i hurufu tanımaz iken, şimdi (lisân-ı avâmda yazılmış olan) harekesiz risaleleri kıraat edebilmektedir" (Yorulmaz, 1995:44). Bu başarılar üzerine uygulamaya devam edilmesi kararlaştırılır. Daha önceki derslere ek olarak Kavaid-i Osmaniye, rikâ ve sülüs hatlarında gösterilmeye başlanır. Derslere rağbet gittikçe artınca Aksaray'da da bir şube açılır. Buraya da yüz kırk kişi kayıt yaptırır ve yirmi beş derste harekesiz yazıyı okuyacak seviyeye gelirler.

Görüldüğü gibi boş vakit geçirmek yerine düzenli olarak derslere devam edenler üç-dört ay içinde okuma-yazma öğrenebilmektedirler. Derslere devam edenlerin aynı yaşta olmadıklarını, çalışmak zorunda olduklarını da düşünürsek bu büyük bir başarıdır.

Cemiyetin çalışmaları, esnaf çıraklarına sahip çıkması da takdir edilecek bir uygulamadır. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye bu başarılarına imza attıktan sonra Paris elçisi Sakızlı Esad Paşa'nın İstanbul'a dönerek cemiyete katılımıyla Darüşşafaka'yı açar. Darüşşafaka, anasız babasız fakir çocuklar için öğretime başlamış fakat ilk etapta modern ilim ve fenleri okutacak sivil hoca ve Türkçe kitap bulunamamıştı. Bu aşamada askeri okullardan faydalanma yoluna gidilmiş ve kendi hocalarını yetiştirinceye kadar asker hocalardan faydalanmışlardır. Öyle ki 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında hocaların cepheye gitmeleri yüzünden okul bir sene tatil edilmiştir. Ancak kendi mezunlarını verdikten sonra asker hocaların yükleri hafifletilmiştir. Hoca problemini bu şekilde halleden Darüşşafaka tercüme yoluyla ders kitaplarına da ulaşmıştır. Daha önceki bölümde bu kitapların tam listesini vermiştik. Hafız Mehmed Efendi'nin yedinci sınıflarda okutulmak üzere çevirdiği Muhtasar-ı Menâr Tercümesi bunlardan birisidir (Ayhan, 1994:7)

Darüşşafaka'da Türkçe okuyup-yazma öğretmenin yanısıra Arapça gramer ve Fransızca'da okutuluyordu. Yine de fakir müslüman çocukları koruyup kollaması, onlar ücretsiz eğitim vererek yetiştirmesi önemlidir. Paralı Galatasaray Lisesine karşılık dikkate değer bir kurumdu. Darüşşafaka özel okullara örnek olmuştur. Yetiştirdiği kişiler halk ve hükümet nezdinde başarılı olmuş, ilgi görmüştür. Zaten bu cemiyet Türkçe konusunda diğerlerinden farklı bir özellik taşıyordu. Türkçe'nin sadeliği veya bilim dili olması gibi sorunlar ona göre çok üst düzeyde kalıyordu. Amacı fakir çocukların eğitimi, onlara Türkçe öğretebilmektir.

5) Tercüme Cemiyeti Ve Türkçe

Farklı kültürlerin birbirini tanıması, birbirinden faydalanmasının başlıca yolu tercüme, çeviri faaliyetleridir. Batı bunu Rönesansla başarmıştır. Eski kültürel temellerini yeniden keşfederek bunlardan yararlanmışlardır. İslam dünyası ise daha önce VIII.yy'dan itibaren çeviri faaliyetlerine önem vermiş özellikle tıp ve felsefe alanında büyük bir birikime varılmıştır. Öyle ki İslam dünyasının eserleri Rönesans'a kadar Avrupa'yı da etkisi altına almıştır.

Osmanlı Devleti XVIII.yy başlarına kadar Batı ile kültürel ilişkilerde bulunmamıştır. Batıyı tanıma, ondan faydalanma gereği askeri yenilgilerle anlaşılmış daha sonra diğer alanlara da kaymıştır. Tanzimatla birlikte her alanda Batıya açık bir politika izlenmeye başlanmıştır. Kültürel alanda da batıyla bir yakınlaşma başlamıştır. İlk olarak çeviri faaliyetleri gündeme gelmiştir. Batı düşüncesini ihtiva eden ilk çeviri 1859'da Berlin'den dönen Münif Paşa'nın Fontenelle, Fenelon ve Voltaire'den çevirdiği diyaloglardan oluşan Muhaverat-ı Hikemiye'dir (Akunal, 1985:452). Paris'ten dönen ve Batılı anlamdaki ilk tiyatro eseri Şair Evlenmesi'nin yazarı Şinasi, çeviri faaliyetlerine öncülük etmiştir. Fransızcadan çevirdiği şiirleri, "Tercüme-i Manzume" adıyla yayınlamıştır. 1862'de Yusuf Kâmil Paşa ilk edebi çeviri "Tercüme-i Telemak"ı yayınlamıştır. 1861'de ise devlet"bazı kütüb-i nafia tercümesiyle iştilal etmek üzere Âli Paşa'nın önderliğinde bir kurul oluşturmuştu. Çeviri faaliyetleri hız kazanmış genellikle klasikler çevrilmiştir. Victor Hugo'nun Sefiller'i , Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe'ı , Güliiver Seyahatnamesi ve Pol Ve Virjini çevrilmiştir. Tiyatro ve roman çevirileri de yapılmıştır. (Akbayar, 1985:445-449). 1865'de Maarif Nezareti bünyesinde kurulan Tercüme Cemiyeti ise özellikle okullarda okutulacak ve halka faydalı olacak kitapların tercümesini üzerine almıştı. Ortaya hangi eserlerin konduğu yolunda kesin bilgiler yoktur. Fakat amacına ulaşamadığı da yaygın olan bir düşüncedir.

Başka bir dilden dilimize çeviriler yapmak çeşitlilik açısından güzeldir. Ama çeviriler dilimizin özelliğini, kelime yapısını, gramerini bozmamalıdır. Hiçbir dil saf değildir. Diller arasında etkileşim, benzerlikler vardır. Başka dillerden kelime almak bir dil için kusur değildir. Kötü olan, bir dil için zaaf teşkil eden başka dillerden gramer şekli almaktır (Timurtaş, 1967:882). Tanzimat dönemine kadar diğer alanlarda olduğu gibi bilimsel terimlerde de Arapça kaynaktır. Türkçeye çeviriler yapılsa da Arapça terminoloji geçerlidir. Bu dönemde geçerli olan tıp, matematik, fıkıh, astronomi terimleri Arapçadan Osmanlıcaya aktarılmaktadır; "ırkeyni's-sudgeyn"(iki şakaktaki damarlar), "ırku'l -ernebe"(burun ucundaki damar) gibi (Zülfikar, 1994: 579). Tanzimatla birlikte Batı'ya kapılarını açan Osmanlı Devleti Batı terminolojisine de açılır. Kavramlar ya doğrudan Osmanlıcaya çevrilir yada aynen alınır.Tercüme Odası ile yabancı dil bilen elemanlar

yetiştiren Osmanlı Devleti Tercüme Cemiyeti ile de yabancı dillerden Türkçeye eser çevirisini amaçlamıştı. Bütün bunlar Batı'ya ihtiyaç duyduğumuzu gösteriyordu. Değışen Osmanlının gücüydü. Değışen dünyaya ayak uyduramamış, devletin kurumları çürümüş, önem vermediğı batıya kapılarını sonuna kadar açmıştı. Faydalanabilmek için dillerini de bilmek gerekiydi. Bu noktada tercüme faaliyetleri büyük önem taşıyordu. Dilimize yabancı dillerden eser kazandırmak, batının bilim ve tekniğini bu sayede ölkemize taşımak gerekiyordu. Ama bu işi yaparken dikkatli olmak dilimizin gramerini, kelime dağarcığını bozmamak gerekiydi. Yabancı kelimelerin olduğı gibi alınarak dilimizi istilâ etmelerine izin verilmemeliydi. Tercüme Cemiyeti konusunda kaynaklar çok sınırlı, bilgiler çok azdır. Cemiyetin Türkçe'yle ilişkisi Batı'dan alınacak eserleri güzel bir Türkçe ile tercüme etmek, Türkçe'ye güzel eserler kazandırabilmektir. Ama adından söz ettirecek eserler ortaya koyamadığı da bir gerçektir.

Görüldüğü gibi yukarıda incelediğimiz cemiyetler Türkçe'ye çok önem vermişlerdir. Bu cemiyetlerin Türkçe'ye neler kazandırdıklarını, neler savunduklarını topluca değerlendirmeden önce varolan duruma bakmamız gerekir. Tanzimat'a kadar dilin sadeleştirilmesi, Türkçe yazılması konusunda bazı çıkışlar olmuş ancak faydası olmamıştır. Tanzimat döneminde bile dilin sadeleşmesi için ileri sürülen fikirler, yazı dilinin halk diline yaklaşmasını sağlayamamıştır. Batı ile kurulan sıkı ilişkiler sonucu özellikle Fransızcadan kelime girişi başlamıştır. Bazı kavramlar aynen alınırken bazıları da Osmanlıcaya çevrilmiştir: "Kriz" kelimesi "buhran" kelimesi ile "opinion publique" "efkâr-ı umumiye" ile karşılanmıştır. Türkçe konusunda kararsızlıklar, görüş ayrılıkları devam etmektedir. Bu incelediğimiz cemiyetlerde de görölmektedir. Cemiyetler devletin ilerlemesi, bilimin gelişmesi sonuçta halkın yararına faaliyetlerde bulunmak için kurulmuşlar ellerinden geldiğince bunun için çalışmışlardır. Halkla ilişkilerin zorunlu sonucu olarak Türkçe'de gündeme gelmişti. Türkçe öyle bir konuma getirilmeliydi ki öncelikle konuşma ile yazı dili arasındaki fark ortadan kalkmalı, halk okuduğunu anlayabilmeliydi. Batı'dan bilgi aktarımında veya yazılan eserlerde de buna dikkat edilmeliydi. Reformların başarıya ulaşabilmesi de buna bağılıydı. Halka inmeden, halk benimsemeden reform yapmanın bir anlamı yoktu. Cemiyetlerden ilki Encümen-i Daniş

de bunları savunuyor, Türkçe'nin sadeleştirilmesini istiyordu. Bunun içinde dil için iki temel olan gramer ve lugat hazırlamayı amaçlamıştı. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi sadece "Kavaid-i Osmaniye" isimli gramer hazırlanabilmişti. Kendisinden sonrakilere örnek teşkil eden Encümen-i Daniş'ten sonra kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ise bu konudaki tartışmaların en fazla yoğunlaştığı cemiyet olmuştu. Başkını Münif Paşa'nın başlattığı tartışma başka taraftarlar da bulmuş, özellikle harflerin ıslahı üzerinde durulmuştu. Hareket noktaları Arap harflerinin zorluğu idi. Ancak buna nasıl bir çözüm bulunacağı konusunda tutarlı bir yaklaşımları yoktu. Diğer bir cemiyet, Cemiyet-i Tedrisiye ise daha çok okur yazar oranının artması, çocuklara alfabe, gramer, hesap, imla dersleri vermeyi kendisine görev edinmişti. Açtığı Darüşşafaka'da ise Türkçe'ye tercüme edilen kitaplar yanında Arapça ve Fransızca da okutulmuştur. Düşünce üretmekten çok yaptığı işlerle ön plâna çıkmış sonuçta yetiştirdiği kişilerle topluma faydalı olmuştu. Tercüme Cemiyeti'nin ise tek bir amacı vardı: İhtiyaç duyulan ve okullarda okutulacak olan kitapları Türkçe'ye tercüme etmek. Yapacağı iş çok önemliydi. Ancak yaptığı işler bu öneme uymadı. Türkçe'ye önemli bir katkısı olmadan sona erdi. Bu değerlendirmede sona bıraktığımız Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ise biraz farklı bir özellik taşıyordu. Hekimlerin kurduğu mesleki bir cemiyetti ve Fransızcaya, yabancı hekimlere karşı mücadele ederek Türkçe tıp eğitimine geçilmesini başarmıştı. Bu aslında Türkçe'nin mücadelesiydi ve zaferle sonuçlandı.

SONUÇ

1839-1876 yılları arasında kurulan Encümen-i Daniş, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Tercüme Cemiyeti, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye eğitim, bilim ve kültür tarihimiz açısından büyük önem taşır. Eğitimin, devletin yeniden yapılanmasında ve reformların gerçekleşmesinde ki önemini kavrayarak bu yolda faaliyet göstermişlerdir. Ortak amaçları toplumun ilerlemesi ve Batı'nın ilminden faydalanmaktır. Herbiri büyük hedeflerle ortaya çıkmıştı. Encümen-i Daniş, ilmi araştırmaları geliştirmek ve Dâr-ül-fünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamak üzere kurulmuştu. Bünyesinde yerli yabancı pek çok kişi toplandı. Öyle ki ilk Türk akademisi olarak kabul gördü. Yabancı hekimlerin kurduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'den etkilenecek kurulan Cemiyet-i tıbbiye-i Osmaniye Türkçe tıp ilminin ilerlemesi için çalıştı. Yabancı dillerde yazılmış olan faydalı eserler Türkçe'ye tercüme edilerek yeni tıbbi bilgiler yayılacak sonuçta Türkçe tıp eğitimine geçilecekti. Tercüme Cemiyeti Batı'nın ilim ve kültüründen yararlanabilmenin ilk şartı olan tercüme esası üzerine kurulmuştu. Diğer bir amacı da okullara gerekli olan kitapların Türkçe'ye tercüme edilerek hazırlanmasıdır. Diğer iki cemiyetimiz Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ise doğrudan halk eğitimine yönelik faaliyetleriyle ön plâdadır. Halkın eğitimine büyük önem veren Münif Paşa'nın öncülüğüyle kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, eğitim, bilim ve kültür alanındaki gelişmeleri halka aktararak faydalı olmaya çalıştı. Halk eğitimi için çalışan diğer cemiyet Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ise esnaf çıraqlarıyla işe başladı. Daha sonra fakir ve yetim çocukların eğitimi için Darüşşafaka'yı açtı.

Cemiyetlerin bir kısmı devlet eliyle kurulduğu gibi, bir kısmı kişisel gayretler sonucu oluşmuştu. Devlet yer tahsisi veya eser takdim edenleri ödüllendirme gibi cüz'i destek vermişti. Cemiyet üyelerinin aynı zamanda asli görevlerini yürütmeleri, memuriyetlerine devam etmeleri cemiyet çalışmalarının ikinci plâna atılmasına sebep olmuştur. Oysa devlet, üyelere geçimlerini sağlayacak maaş bağlasa onlarda sadece bu çalışmalara zaman ayırabilirlerdi. Bu işlere gönül veren kişilerin gayretleriyle ancak bu kadar ilerleyebilmişlerdir. Bir de dönemin sadrazamlarının kişisel görüşlerine göre verilen

destekler zaman zaman kesintiye uğrayarak değerini kaybetmiştir. Üyeliklere seçim de bile liyakâte dikkat edilmeden çıkar ilişkileri ön plâna çıkmıştır.

Bu gibi nedenlerle cemiyetler maalesef hedeflerine tam olarak ulaşamadılar. Buna rağmen kendilerinden sonrakilere örnek teşkil etmeleri, ortaya koydukları eserler ve tartışmaya açtıkları konularla önem kazandılar. Zaten “tarihi olayları dönemin koşullarına göre değerlendirme”gerçeğinden hareketle ilk defa batıyla yakın ilişkilere giren Osmanlı Devleti’nde bu tarz yeni kuruluşların mükemmel eserler ortaya koymasını da bekleyemezdik. Ama zoru başarmak yolunda ilk adımı atmışlardı. İlmi araştırmalar için kurulan Encümen-i Daniş işe Türkçe ile başlar. İşe dilden başlanması da büyük bir yeniliktir. Türkçe’nin sadeleştirilmesi için iki temel olan gramer ve Lugat hazırlamayı hedefler. Sonuçta “Kavaid-i Osmaniye” ismiyle ilk Türkçe gramerini ortaya koydu. Lugat hazırlamayı da hedefledi ama gerçekleşmedi. Çoğu tercüme olmak üzere bazı eserler hazırlandıktan sonra dağıldı. Encümen gibi dil konusundaki çalışmalarıyla ön plâna çıkan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ise ilk Türkçe tıp kitabı olan “Lugat-ı Tıbbiye”yi yayınladı. Böylece yabancı hekimlerle girilen mücadeleden Türkçe tıp eğitimine geçilerek üstelik lugatta hazırlayarak galip çıkmışlardır. Mesleki cemiyetleşme açısından da güzel bir örnek teşkil etmişlerdir. Çalışmaları konusunda çok fazla malûmata sahip olunmayan Tercüme Cemiyeti ise bazı çeviriler yaptıktan sonra dağılmıştır. Ancak Batı’ya yönelik faaliyetleri, Batı’dan bilim ve kültür aktarımı açısından önem arz etmektedir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, düzenlediği konferanslar, halka açık dersler, çıkardığı Mecmua-i Fünun, açtığı kütüphane ve okuma odası niteliğindeki kıraathane ile halk eğitimine verdiği önemi göstermiştir. Cemiyetin öncüsü Münif Paşa’da Arap harflerinin ıslahı konusunu da tartışmaya açtı. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, bugün bile varlığını sürdüren Darüşşafaka’yı açarak halk eğitimi, okur yazarlığın artması için çalıştı.

Görüldüğü gibi incelediğimiz cemiyetlerin hepsi önem arz etmektedir. Ancak şimdiye kadar hepsi bir arada müstakil bir çalışmaya konu olmadığından önemleri de yeterince anlayamamıştır. Öyle ki her bir cemiyet hedefleri ve faaliyetleri dışında Türkçe’ye katkıları açısından bile incelenmeye değerdir. Cemiyetlerin üyeleri yaptıkları çevirilerle

Türkçe'ye çeşitli eserler kazandırmışlardı. İlk Türkçe grameri hazırlayan, Türkçe tıp eğitime geçilmesini sağlayan, Türkçe okuyup yazmanın kolaylaştırılması için harflerin ıslahını teklif eden de yine bu cemiyetlerdi.

KAYNAKLAR

1)Arşiv Belgeleri

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.Cevdet Tasnifi, Maarif No: 5361

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, M.Cevdet Tasnifi, Askeri No: 11039

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Dahiliye No: 16459, 33552, 31742, 17317, 14310, 31671, 14459.

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Hariciye No: 17319, 10237.

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Meclis-i Vâlâ No: 21120, 1740.

2)Salnameler

-Salname-i Devlet No: 1269, 1272, 1291.

-Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye No: 1316, 1317.

-Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyye Salnamesi; (İstanbul, 1332/1913)

3)Gazeteler Ve Dergiler

-Mecmua-i Fünun; I/4, Rebiülahir 1279/ Eylül 1862

I/1, Muharrem 1279/ Haziran 1862

I/5, Cemaziyelevvel 1279/ Kasım 1862

I/7, Recep 1279/ Ekim 1862

II/14, Safer 1280/ Temmuz 1863

II/24, Zilhicce 1280/ Mayıs 1864

II/22, Şevval 1280/ Mart 1864

-Takvim-i Vekayi; 280 (12 Muharrem 1262)

283 (3 Rebiülahir 1261)

303 (27 Recep 1262)

449 (1 Şaban 1267)

453 (7 Şevval 1267)

1043 (7 Şevval 1285)

-Tasvir-i Efkâr; 189 (17 Zilkade 1280),

280 (15 Şevval 1281),

285 (3 Zilkade 1281),

365 (27 Ramazan 1282),

400 (15 Safer 1283),

510 (18 Rebiülahir 1284).

-Yeni Tasvir-i Efkâr; nr.251, 10 Şubat 1910.

-Yeni Tasvir-i Efkâr; nr.253, 12 Şubat 1910.

-Terakki; 31 Temmuz 1869, no. 192.

4) Kitaplar Ve Makaleler

-ADIVAR, Adnan, “Osmanlı Türklerinde İlim”, İstanbul, 1991.

-AKBAYAR, Nuri, “Tanzimattan Cumhuriyete Çeviri”, *T.C.T.A.c.I.*, sh.447-451, İstanbul, 1985.

-AKSOY, Ömer Asım, “Gelişen Ve Özleşen Dilimiz”, Ankara, 1973.

-AKTEPE, Münir, “Türkiye’de Akademi Meselesi Ve II.Abdülhamit’e Sunulan Layiha”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, s.8, sh.22-28, İstanbul, 1968.

-AKTEPE, Münir, “Türkiye’de Akademi Meselesi Ve II.Abdülhamit’e Sunulan Layiha”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, s.9, sh.26-35, İstanbul, 1968.

-AKÜNAL, Doğan, “İlk Türk Dergisi: Mecmua-i Fünun”, *T.C.T.A.,c.I.*, sh.117-118, İstanbul, 1985.

-AKYOL, İbrahim Hakkı, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya Ve Jeoloji”, *Tanzimat I*, sh.511-517, İstanbul,1940.

-AKYÜZ, Kenan, “Encümen-i Daniş”, Ankara, 1975.

-AKYÜZ, Yahya, “Tanzimat Döneminde İlk Kiraathanenin Açılışı”, *Okumak*,s.4, sh.2, Mart 1990.

-AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, sh.389-401, Ankara, 1991.

-AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde Ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, T.T.K.,Ankara, 1994.

-AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1994.

-ALİ FUAT, "Münif Paşa", T.T.E.M.,nr.100-4, sh.2-9,1930.

-ALTUĞ, Hikmet, "Türkiye Tıp Akademisinin Tarihçesi", *Türkiye Tıp Akademisi Mecmuası*, s.1-4, 1968.

-AYHAN Halis-MAVIŞ Hakkı, "Darüşşafaka", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.*, c.IX, sh.7-9, İstanbul, 1994.

-BAHADIR, Osman, "Osmanlılarda Bilim", İstanbul,1996.

-BANARLI, Nihat Sami, "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi", İstanbul, 1977.

-BAYDUR, Cemil Şerif, "Tıbbiyemizin 750. Yıldönümünü Kutlarken", *Türk Yurdu*, sh.702-707, Mart, 1956.

-BERKES, Niyazi, "Türkiye'de Çağdaşlaşma", İstanbul, 1978.

-BİLİM, Cahit, "Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)", Eskişehir, 1984.

-BİLİM, Cahit, "İlk Türk Akademisi: Encümen-i Daniş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.*,c.III, s.2,sh.81-101, Ankara,1985.

- CEVDET PAŞA;”Tarih-i Cevdet”,c.XII, İstanbul, 1301.
- CEVDET PAŞA, “Tezakir”, 1-12, yay. Cavid Baysun, Ankara, 1991.
- CEVDET PAŞA, “Tezâkir”, 40-Tetimme, yay.Cavit Baysun, Ankara,1991.
- CHAMBERS, Richard, “The Encümen-i Daniş And Ottoman Modernization”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c.II,sh.1283-1291, Ankara, 1976.
- CUNBUR, Müjgan, “Münif Paşa Layihası Ve Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.II, s.2, sh.223-231, Ankara, 1964.
- CUNBUR, Müjgan, “Münif Paşa Ve Kütüphanelerin Yönetimi İle İlgili İlk Resmi Talimatname”, *T.K.D.B.*, c.XIII, s.1-2, sh.28-35, 1964.
- CUNBUR, Müjgan, “İlk Dernek Kütüphanemiz”, *T.K.D.B.*, c.XVI, s.4, sh. 2-5, 1967.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Tanzimat Ve Türk Eğitimi”, *M.Reşid Paşa Ve Dönemi Semineri*, sh.53-64, Ankara, 1994.
- ÇETİN, M.Celaleddin, “Dilimiz, Kültürümüz, Kimliğimiz, Bilim Ve Eğitim Dili Türkçe”, *Bilim Ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, sh.47-69, İstanbul, 1995.
- DARÜŞŞAFAKA, “Türkiye’de İlk Halk Mektebi”, İstanbul, 1927.
- DEMİRCAN, Enver, “Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil”, İstanbul, 1988.
- DEVELİOĞLU, Ferit, “Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat”, Ankara, 1982.
- DURAN, Recep, “M.Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi”, *Erdem*, c.II, sh. 801-850, Eylül 1986.

-EREN, İsmail, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Faaliyet Ve Tesirleri”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, c.II,sh.689-693, Ankara, 1973.

-ERGİN, Osman, “Türk Maarif Tarihi”, Ankara, 1977.

-ERTOP, Konur, “Tanzimattan Cumhuriyete Dil Sadeleşmesi”, *T.C.T.A.*, c.II.,sh.333-340, İstanbul, 1985.

-FATMA ALİYE HANIM, “Ahmed Cevdet Paşa Ve Zamanı”, İstanbul, 1332.

-GENCER, Ali İhsan, “Encümen-i Daniş Ve M.Reşid Paşa”, *M.Reşid Paşa Ve Dönemi Semineri*,sh.31-37, Ankara,1994.

-GÖVSA, Y.Alaaddin, “Münif Paşa”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946.

-GÜNYOL, Vedat, “Mektep”, *İ.A.*,c.VII., sh. 652-659, İstanbul, 1977.

-HANIOĞLU, Şükrü, “Cemiyet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.III., sh.330-332, İstanbul, 1991.

-HATEMİ, Hüsrev-IŞIL, Yeşim, “Bir Bilim Dili Mücadelesi Ve Tanzimat”, İstanbul, 1986.

- HATEMİ, Hüsrev-IŞIL, Yeşim, "Tanzimat'ta Tıp Dili", *150.Yılında Tanzimat*, sh. 567-570, Ankara, 1992.
- HAYDAR, Ali, "Tanzimat Mektebi", *Muallimler Mecmuası*, c.VIII (30 Nisan 1928).
- HAYTA, Necdet, "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye", *Eğitim Dergisi*, s.5, sh.38-41,1993.
- IŞIL, Yeşim, "Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun", İstanbul, 1986.
- IŞIL, Yeşim, "Mecmua-i Fünun'da Bilmsel Zihniyet", *Tarih Ve Toplum*, Ekim 1987.
- IŞIL, Yeşim, "Mecmua-i Fünun'da Tıp Konulu Yazılar", *Bilim Tarihi*, İstanbul, Ağustos, 1993.
- IŞIN, Ekrem, "Osmanlı Bilim Tarihi, Münif Paşa Ve Mecmua-i Fünun", *Tarih Ve Toplum*, sh.61-66,Kasım 1984.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Devletine 19.yy'da Bilimin Girişi Ve Din Bilim İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi", *Toplum Bilim*, Bahar Yaz, sh.79-102,1985.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *O.İ.M.C.*, sh.1-32, İstanbul, 1987a.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *O.İ.M.C.*, sh.197-220, İstanbul, 1987b.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.VII, İstanbul, 1991a.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Darülfünun", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.VIII., sh.521-525, İstanbul, 1991b.

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.II, sh. 404-405, İstanbul, 1994.

-İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "19.yy. Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", *Bellekten*, c.LI, sh.29-30, 51.

-İHSANOĞLU, Ekmeleddin,"Darülfünun Tarihçesine Giriş, İlk İki Teşebbüs", *Bellekten*, LIV/210, sh. 699-739, Ağustos, 1990.

-İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi Ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, sh. 335-395, Ankara, 1992.

-İNAL, M.Kemal, "Son Asır Türk Şairleri", c.VI., İstanbul, 1968.

-İSKİT, Server, "Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış", İstanbul, 1939.

-İZGİ, Cevad, "Osmanlı Medreselerinde İlim", İstanbul, 1997.

-KAFADAR, Osman, "Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma", Ankara, 1997.

-KAHYA, Esin, "19.yy'ın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp eğitimi Ve Kalburüstü Hekimlerimiz", *Erdem*, c.I,s.3, sh. 685-702, Eylül, 1985.

-KAHYA, Esin, "18 Ve 19.yy'larda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim", *Erdem*, c.III, s.8, sh. 491-502, Ankara, Ekim 1987.

-KANSU, Nafi Atif, "Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme", İstanbul, 1930.

-KARAL, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihi" c.VII, Ankara, 1956.

-KARAL, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür Ve Eğitim Dili Olarak Türkçe*, sh. 7-96, Ankara, 1994.

-KAYA, Yahya Kemal, "İnsan Yetiştirme Düzenimiz: Politika- Eğitim -Kalkınma", Ankara, 1981.

-KESEROĞLU, S.Hasan, "Batı ve Osmanlı İmparatorluğunda Süreli Yayınların Ortaya Çıkışı Ve Özellikleri", *Müteferrika*, s. 6, sh.65-70, Yaz, 1995.

-KOÇER, Hasan Ali, "Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi" (1773-1923), İstanbul, 1992.

-KODOMAN, B.-SAYDAM, A., "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150.Yılında Tanzimat*, sh.475-497, Ankara, 1992.

-KODOMAN, Bayram, "Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi", Ankara, 1988.

-KOLOĞLU, Orhan, "Mecmua-i Fünun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.V, sh.319, İstanbul, 1994.

-KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Fransız Akademileri", *Türk Kültürü*, s.67, sh.468-471, Mayıs 1968.

-KÖPRÜLÜZÂDE, Mehmed Fuad, "Akademi Meselesi", *Türk Kültürü*, s.67, sh.411-414, Mayıs 1968.

-KURAN, Ercüment, "Müsbet Bilimlerin Türkiye'ye Girişi" (1797-1839) *VII.Türk Tarih Kongresi Bildiriler II*, Ankara,1973.

-LEVEND, Agah Sırrı, "Türk Dilinde Gelişme Ve Sadeleşme Evreleri", Ankara,1972.

-LEWIS, Bernard, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", Ankara, 1992.

- LÜTFÜ, Ahmed, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı", *T.T.E.M*, c.XVI, Eylül 1927.
- LÜTFÜ, Ahmed, "Ahmed Lütfü Efendi Tarihi", c.X-XI, Ankara, 1988.
- MAHMUD CEVAD, "Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i Teşkilat Ve İcraatı", İstanbul, 1338.
- MARDİN, Ebulula, "Medeni Hukuk Cephesinden A.Cevdet Paşa", Ankara, 1996.
- MARDİN, Şerif, "Türk Modernleşmesi", İstanbul, 1994.
- MARDİN, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu", İstanbul, 1996.
- MEHMED ALİ AYNİ, "Darülfünun Tarihi", İstanbul, 1928.
- MEHMED TAHİR, "Osmanlı Müellifleri", c.III, İstanbul, 1975.
- MEHMED İZZED, "Darüşşafaka", İstanbul, 1927.
- MİRZA BAKI, "Feth-Ali Ahundzade", *İ. A.*, c.IV, sh. 577-581, İstanbul, 1977.
- ORTAYLI, İlber, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", İstanbul, 1977.
- ÖNER, Necati, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim Ve Mantık Anlayışı", Ankara, 1967.
- ÖZDEM, Ragıp, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat I*, sh. 859-931, İstanbul, 1940.

- PAKALIN, M.Zeki, "Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü", c.I, İstanbul, 1993.
- RIZA TAHSİN, "Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye", yay.Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1991.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Darüşşafaka", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.III, sh. 1, İstanbul, 1994.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Eğitim Tartışmaları", *T.C.T.A*, c.II, sh. 478-484, İstanbul, 1985.
- SARI, Nil, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı", *O.İ.M.C.*, İstanbul, 1987.
- SARIKAYA, Yaşar, "Medreseler Ve Modernleşme", İstanbul, 1992.
- SAYILI, Aydın, "Bilim Ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", Ankara, 1978.
- SERTOĞLU, Mithat, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.XI, s.64, 1973.
- SHAW, Stanford-Ezel Kural, "Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye", c.II, İstanbul, 1989.
- SUBAŞI, Turgut, "Anglo-Ottoman Relations And The Reform Question In The Early Tanzimat Period 1839-1852: With Special Reference To Reforms Concerning Ottoman Non- Muslims", Birmingham University (İngiltere), 1995 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- SUNGU, İhsan, "Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu", *Bellekten VII*, 1943, sh. 315-347.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Encümen-i Daniş'in Tarihçesi", *Türk Kültürü Akademi Sayısı*, sh. 439-444, Mayıs 1968.

- ŞİMŞİR, Bilal, "Türk Yazı Devrimi", Ankara, 1992.
- TANPINAR, A.Hamdi, "XIX.Asır Türk Edebiyatı Tarihi", İstanbul, 1988.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, "Arap Harflerinin Islahı Ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Bellekten*, c.XVII, sh.223-249, Nisan 1953.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, "Namık Kemal'in Mektupları", c.II, Ankara, 1969.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu Ve Dönüşümü", Ankara, 1993.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *T.C.T.A*, c.II, sh. 456-476, İstanbul, 1985.
- TEMİR, Ahmed, "Alman Akademileri", *Türk Kültürü*, sh. 471-477, Mayıs 1968.
- ULAŞ, Bahri, "Tarihimizde Kitap Ve Gazete Sansürü", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c.XV, s.I, sh. 28-34, Ankara, 1966.
- ULUDAĞ, Osman Şevki, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat I*, sh. 967-977, İstanbul, 1940.
- UNAT, Faik Reşit, "Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış", Ankara, 1964.
- UNAT, E.Kadri, "Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi Ve Etkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, sh. 1291-1299, Ankara, 1976.
- UZLUK, Feridun Nafiz, "Şanizâde Mehmet Ataulah", Ankara, 1981.

- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdasi Meşhur Yusuf Ağa Ve Kethüzâde Mehmed Arif Efendi", *Bellekten*,
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, "Osmanlı Tarihi", c.IV/I., Ankara, 1978.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi", İstanbul, 1973.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, "Atatürk Ve Harf Devrimi", Ankara, 1973.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, "Encümen-i Daniş- İlk Türk Ansiklopedisi I", *Türk Yurdu*, sh. 695-698, Mart, 1936.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, "Encümen-i Daniş-İlk Türk Akademisi II", *Türk Yurdu*, sh. 777-780, Nisan, 1956.
- ÜNVER, Süheyl, "Osmanlı Tababeti Ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, sh. 933-966, İstanbul, 1940.
- ÜNVER, Süheyl, "Türkiye Eczacılık Tarihi", İstanbul, 1952.
- ÜNVER, Süheyl-ŞEHİSUVAROĞLU, Bedri, "Türk Tıp Cemiyeti", İstanbul, 1956.
- VARLIK, Bülent, "Tanzimat Ve Meşrutiyet Dergileri", *T.C.T.A.*, c.I, sh. 112-126, İstanbul, 1985.
- YETİŞ, Kâzım, "Namık Kemal'in Türk Dili Ve Edebiyatı Üzerine Görüşler Ve Yazıları", İstanbul, 1989.
- YILDIRIM, Cemal, "Bilim Tarihi", İstanbul, 1983.
- YILDIRIM, Nuran, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.I, sh. 405, İstanbul, 1985.

-YORULMAZ, Hüseyin, “Tanzimattan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları”,
İstanbul,1995.

GEÇMİŞ

1975 tarihinde Eskişehir'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Eskişehir'de tamamladı. 1991 yılında Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans öğrenimine başladı. 1993 yılında gerçekleşen Anadolu - Osmangazi ayrımı dolayısıyla 1996 yılında Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden bölüm ve fakülte birincisi olarak mezun oldu. 1997 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 28.07.1997 tarihinde Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen bu görevine devam etmektedir.

